

หนังสือประกอบการเรียน
วิชาสังคมศึกษา

ประวัติศาสตร์ไทย

สำหรับรายวิชา ส ๔๒๒

ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย

ตัวอย่างแบบเรียน
ศูนย์พัฒนาหนังสือ

DCID LIBRARY

0000006853

ดศส.มส
จ ๖๔๖
๑๑

กรมวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ

न ०५८८९

न ९५९.३ मिन

१ ५४६ म

หนังสือประกอบการเรียนวิชาสังคมศึกษา

ประวัติศาสตร์ไทย

สำหรับรายวิชา ส ๔ ๒ ๒

ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย

ของ

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ

พิมพ์ครั้งที่สอง ๑๐๐,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๒๒

ปกกระดาษราคาเล่มละ ๘.๐๐ บาท

(ห้ามขายเกินกว่าราคาที่กำหนดไว้)

จัดพิมพ์โดยองค์การค้ำของคุรุสภา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว

๕๒ ถนนลาดพร้าว บางกะปิ กรุงเทพมหานคร

มีลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

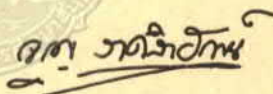

ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ

เรื่อง อนุญาตให้ใช้หนังสือในโรงเรียน

ด้วยกรมวิชาการได้จัดทำหนังสือประกอบการเรียนวิชาสังคมศึกษา ประวัติศาสตร์ไทย สำหรับ
รายวิชา ส ๔๒๒ ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ขึ้น กระทรวงศึกษาธิการได้พิจารณาแล้ว อนุญาตให้ใช้
หนังสือนี้ในโรงเรียนได้

ประกาศ ณ วันที่ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๒๐

(นายจรูญ วงศ์สายัณห์)

ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ

วันที่.....	๒๙ ๓๗ ๒๕๔๔
เลขทะเบียน.....	๗ ๐๖๘๘๙ ๑๑
เลขเรียกหนังสือ.....	๗.๙๖๙.๓๖:๗

๔ ๕๔๖ ๕

คำนำ

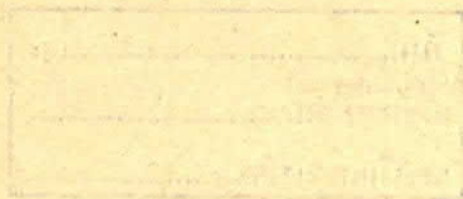
ตามที่กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๒๐ แล้วนั้น กรมวิชาการได้พิจารณาเห็นว่าควรมีหนังสือเรียนเพื่อให้นักเรียนได้ใช้ประกอบการเรียน อันจะช่วยให้การเรียนการสอนบรรลุตามจุดประสงค์ของหลักสูตร จึงได้ขออนุมัติกระทรวงศึกษาธิการมอบหมายให้นางวไล ณ ป้อมเพชร นางธิดา สาระยา และนางสาววิไลลักษณ์ เมฆารัตน์ เป็นผู้จัดทำหนังสือประกอบการเรียนวิชาสังคมศึกษา ประวัติศาสตร์ไทย สำหรับรายวิชา ส ๔๒๒ ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ขึ้น และมอบหมายให้นายณรงค์ พ่วงพิศ เป็นผู้ตรวจ

กรมวิชาการหวังว่าหนังสือประกอบการเรียนเล่มนี้ จะเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอน และขอขอบคุณผู้จัดทำและผู้ตรวจที่ได้มีส่วนช่วยเหลือการศึกษาไว้ ณ โอกาสนี้

กรมวิชาการ

๓๑ สิงหาคม ๒๕๒๐

สารบัญ

บทที่ ๑ ศาสนาสมัยธนบุรีถึงปัจจุบัน

การนับถือศาสนาในประเทศไทย

การปรับปรุงและฟื้นฟูพุทธศาสนาในสมัยกรุงธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

— การสถาปนาสังฆมณฑล

— การรวบรวมและสังคายนาพระไตรปิฎก

— กฎสำหรับสงฆ์

— การส่งเสริมการบวชเรียน

— ความสำคัญของวัด การสร้างและปฏิสังขรณ์ในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

— การฟื้นฟูประเพณีวิสาขบูชา พระราชพิธีอาพาธพินาศ และการสังคายนาบทสวดมนต์

— การส่งสมณทูตไปลังกา

— กำเนิดธรรมยุติกนิกาย

การบำรุงศาสนาในสมัยรัชกาลที่ ๔

— การอุปถัมภ์พระสงฆ์ทั้งสองนิกาย

— การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดและปูชนียสถาน

— การสร้างและการจำลองพระพุทธรูป

การทำนุบำรุงศาสนาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงปัจจุบัน

— การตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์

— การชำระพระไตรปิฎก

— การทะนุบำรุงการศึกษาพระปริยัติธรรม

— พระราชนิพนธ์ต่าง ๆ ในด้านส่งเสริมพุทธศาสนา และการประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็ก

— พระราชกรณียกิจในรัชกาลปัจจุบันด้านศาสนา

บทที่ ๒ ศิลปกรรม

ลักษณะของศิลปกรรมสมัยธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

— สถาปัตยกรรม

— จิตรกรรม

— ประติมากรรม

— ศิลปวัตถุอื่น ๆ

	หน้า
— นาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์	๒๖
— วรรณกรรม	๒๘
ลักษณะศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ ๔ จนถึงปัจจุบัน	๓๐
— สถาปัตยกรรม	๓๐
— จิตรกรรม	๓๓
— ประติมากรรม	๓๓
— นาฏกรรม	๓๔
— วรรณกรรม	๓๖

บทที่ ๓ ประเพณีและวัฒนธรรม ๔๐

ประเพณีและวัฒนธรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๔๐
— พระราชพิธีบรมราชาภิเษก	๔๐
— พระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ	๔๑
— พระราชพิธีขอฝน	๔๒
— พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา	๔๒
การปรับปรุงประเพณีและวัฒนธรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๔๓
การปรับปรุงประเพณีและวัฒนธรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	
จนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕	๔๕
ประเพณีและวัฒนธรรมสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบัน	๔๘
— การยกเลิกบรรดาศักดิ์และยศข้าราชการพลเรือน	๔๙
— ความเปลี่ยนแปลงในหมู่ประชาชน	๔๙
— การสร้างวัฒนธรรมทางภาษาและหนังสือ	๕๐
— การยกย่องฐานะของสตรี	๕๐

บทที่ ๔ ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ๕๒

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	
(สมัยรัชกาลที่ ๑ - ๒๓)	๕๒
— ความสัมพันธ์กับโปรตุเกสสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๕๒
— ความสัมพันธ์กับอังกฤษในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๕๓

	หน้า
— ความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกา	๕๗
ความสัมพันธ์กับต่างประเทศตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงสมัยปัจจุบัน	๕๘
— การเปิดประเทศ	๕๘
— สนธิสัญญาเบาริง (พ.ศ. ๒๓๙๘)	๕๘
— ผลของสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและพาณิชย์สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๕๙
— การส่งราชทูตไทยไปยุโรปสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๖๐
— ไทยกับการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕	๖๑
— กรณีพิพาทระหว่างไทยและฝรั่งเศส	๖๒
— การเจรจาระหว่างไทยกับอังกฤษเรื่องหัวเมืองมลายู	๖๓
— การเสด็จต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๖๔
— การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่หนึ่งของไทย	๖๔
— ไทยกับสงครามโลกครั้งที่สอง	๖๖
— ประเทศไทยกับการเข้าร่วมองค์การนาโต้	๖๘

บทที่ ๑

ศาสนาสมัยกรุงธนบุรีถึงปัจจุบัน

การนับถือศาสนาในประเทศไทย

คนไทยในสังคมไทยยอมรับพุทธศาสนาเป็นความเชื่อร่วมกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย พระมหากษัตริย์ของไทยได้สืบทอดแนวความคิดเกี่ยวกับความเป็น ธรรมราชา คือกษัตริย์ผู้เลื่อมใสศรัทธา เป็นองค์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา และได้อาศัยธรรมะในพุทธศาสนาเป็นหลักในการปกครองประเทศมาโดยตลอด แนวความคิดแบบธรรมราชากำหนดให้พระมหากษัตริย์ยึดหลักการสั่งสมบารมี ด้วยการดำรงพระองค์อยู่ในฐานะพุทธศาสนิกชนที่ดี และเผยแพร่พระเกียรติยศด้วยกิจกรรมด้านทำนุบำรุงพระศาสนา ถือว่าเป็นกิจกรรมสำคัญควบคู่ไปกับการทำนุบำรุงบ้านเมือง ถึงแม้พระมหากษัตริย์ไทยจะประกาศตนเป็นพุทธมามกะ และรับหน้าที่บำรุงพระพุทธศาสนาอย่างเด่นชัด ก็มีทรงเบียดเบียนหรือบีบบังคับลัทธิความเชื่อในศาสนาอื่น ๆ ดังนั้นถึงจะมีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ และคนไทยใหญ่นับถือพุทธศาสนาที่ไม่เคยมีการออกกฎบังคับให้ประชาชนทุกคนต้องนับถือพุทธศาสนาตามองค์พระมหากษัตริย์ไปด้วย ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพที่จะเลือกนับถือศาสนาได้ตามความเลื่อมใสศรัทธา นอกจากจะทรงถือว่าความเชื่อเป็นเรื่องราวของแต่ละบุคคลแล้ว ยังได้ทรงวางพระองค์เป็นกลาง อุปถัมภ์การเผยแพร่ศาสนา

อื่น ๆ เช่น คริสต์และอิสลาม ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชกิจกรรมการเผยแพร่ศาสนาทั้งคริสต์และอิสลาม เฟื่องฟูมาก เอกสารต่างประเทศในสมัยนี้กล่าวตรงกันว่า ไม่มีประเทศใดในช่วงสมัยนั้นจะให้เสรีภาพในการเผยแพร่ศาสนาแก่ประเทศสยาม สมเด็จพระนารายณ์มหาราชพระราชทานที่ดินให้สร้างวัด เช่น วัดเชนด็โยเซฟ บริเวณเหนือวัดพุทไธสวรรย์ และวัดคอนเซ็ปชัน ที่บ้านเขมร ตำบลสามเสน บางกอก สำหรับศาสนาอิสลามนั้น ปัจจุบันเป็นศาสนาที่มีคนนับถือมากเป็นอันดับสองในประเทศไทย เนื่องจากชาวมลายู เกือบทั้งหมดที่อยู่ในบริเวณภาคใต้ของประเทศไทยนับถือศาสนานี้ การที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงมีขันติธรรมและวางตนเป็นกลาง ให้ความสนับสนุนแก่ทุกศาสนา ไม่ใช่มีผลเพียงเป็นพระเกียรติยศ แต่ได้ช่วยลดปัญหาความขัดแย้งทางด้านศาสนาในช่วงสมัยที่ลัทธิล่าอาณานิคมกำลังแพร่หลาย และชาติเจ้าลัทธินิยมมหาเหตุการณ์การเข้าครอบครอง คณะบาทหลวงหรือมิชชันนารีที่เข้ามาเผยแพร่พุทธศาสนาต่างอยู่ในความดูแลรับผิดชอบของรัฐบาลแต่ละชนชาตินั้นเช่นกัน การประทุษร้ายบาทหลวงหรือมิชชันนารี เป็นทางหนึ่งนำไปสู่ปัญหาขัดแย้งทางการเมืองระหว่างประเทศตัวอย่างจะเห็น

ได้จากในประเทศจีน เพราะฉะนั้นนอกเหนือไปจากเรื่องผลประโยชน์ทางการเมือง ซึ่งเป็นสิ่งหลีกเลี่ยงได้ยากแล้ว เราก็ไม่เคยก่อปัญหาอื่นให้เป็นเหตุลุกลามใหญ่โตได้ ประชาชนถึงจะต่างลัทธิศาสนาที่อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขพอสมควร หลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศหลายฉบับ ทุกฉบับระบุความตรงกันข้อหนึ่งว่า “พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก”

การปรับปรุงและฟื้นฟูพุทธศาสนาในสมัยกรุงธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

นอกเหนือจากจะต้องเร่งสร้างความมั่นคงการจัดระเบียบทางด้านการปกครอง เพื่อฟื้นฟูฐานะทางการเมืองสืบต่อจากที่อยุธยาเคยดำรงอยู่แล้วภารกิจที่ฝ่ายปกครองได้เร่งกระทำความควบคู่กันไปคือการฟื้นฟูทำนุบำรุงพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่าสิ่งนี้คือ แนวทางของประวัติศาสตร์ไทย ในส่วนความเข้าใจเกี่ยวกับความเจริญรุ่งเรืองของประเทศ ได้อาศัยการพิจารณาจากความสามารถในการขยายอาณาเขต การจัดระเบียบการปกครองให้ราชการดำเนินไปได้เรียบร้อย และความเฟื่องฟูของพุทธศาสนาทั้งทางด้านวัตถุคือจำนวนขนาดและความสวยงามของวัดวาอาราม ทางด้านเนื้อหาธรรมะซึ่งเกี่ยวกับวัตรปฏิบัติ และความเชี่ยวชาญในหลักธรรมของพระสงฆ์ ความเจริญรุ่งเรืองทางการค้า อันเป็นเรื่องของเศรษฐกิจ ซึ่งในปัจจุบันใช้เป็นดัชนีชี้ความรุ่งเรืองมั่นคงของประเทศ ในช่วงเวลาที่กำลังกล่าวถึงนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญ

สำคัญมากเท่าที่ควรจะเป็น ตลอดสมัยกรุงธนบุรีจนถึง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กิจกรรมเกี่ยวกับการพระศาสนาจึงเป็นกิจกรรมหลักผูกติดเป็นส่วนหนึ่งในประวัติศาสตร์

การสถาปนาสังฆมณฑล

หรืออีกนัยหนึ่งคือการสถาปนาพุทธจักรให้พระสงฆ์ได้จัดการปกครองกันขึ้นเป็นสถาบันสงฆ์อยู่ในศีลวินัย ซึ่งได้เสื่อมลงไปตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแตก สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเมื่อรวบรวมบ้านเมืองได้เป็นปึกแผ่นพอสมควรแล้วได้หันกลับมาเอาใจใส่จัดตั้งสังฆมณฑลให้เหมือนเมื่อครั้งกรุงเก่า โปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ผู้ทรงคุณธรรมทั่วประเทศมาประชุมกัน ณ วัดบางว่าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตารามในปัจจุบัน) แต่ไม่ปรากฏว่าได้พระราชคณะครั้งกรุงเก่ามาสักองค์เดียว สมเด็จพระสังฆราชองค์แรกซึ่งได้จากที่ประชุมนี้ เป็นเพียงพระอาจารย์คืออยู่วัดประดู่ พระสังฆราชองค์ที่ ๒ เป็นเพียงพระอาจารย์สี่ อยู่วัดพนัญเชิง จนถึงองค์ที่ ๓ พระสังฆราชขึ้น จึงเป็นพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ครั้งกรุงเก่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนิมนต์มาจากจังหวัดระยอง ซึ่งเป็นหัวเมืองชายฝั่งทะเลฝั่งตะวันออก ไม่ได้ถูกรบกวนจากการสงคราม อย่างไรก็ดีตามสังฆมณฑลในสมัยกรุงธนบุรียังไม่ได้กำหนดเป็นรูปร่างมั่นคงแน่นอน ก็มารวมเร่ไปในปลายรัชสมัย เนื่องจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเกิดพระสัญญาวิปลาส

สังฆมณฑลมาเรียบร้อยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เชื่อกันว่าจัดตามแบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา หมายถึงหลัก

ใหญ่ ในส่วนย่อยมีการแก้ไขแต่เพียงเล็กน้อย เช่น การเปลี่ยนนามเจ้าคณะมิให้พ้องกับนาม พระพุทธเจ้า และพระอรหันต์ เป็นต้น การแบ่งนามคณะเป็นคณะเหนือคณะได้นั้น คงจะเริ่มเรียกในรัชกาลนี้เช่นกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) พระพุทธาจารย์และพระพิมลธรรม ซึ่งถูกถอดเสียจากตำแหน่งเมื่อครั้งกรุงธนบุรีกลับคืนสู่สมณศักดิ์เดิม และได้โปรดให้สึกพระวันรัตน์ (ทองอยู่) กับพระรัตนมุณี (แก้ว) ออกเป็นฆราวาส เนื่องจากยอมกระทำการอันเป็นวิปริตแก่พระศาสนา ส่วนพระสังฆราช (ชื่น) โปรดให้ถอดจากตำแหน่ง ลดยศลงมาเป็นพระธรรมธัชชาธารชฌามุณี

การรวบรวมและสังคายนาพระไตรปิฎก

สมณศักดิ์ของสงฆ์นั้นได้มาจากความเป็นภิกษุผู้ศึกษาจนรอบรู้แตกฉานข้อธรรมในพระไตรปิฎก สมัยกรุงธนบุรีจะเห็นได้ว่า มีปัญหาเกี่ยวกับการขาดแคลน พระสงฆ์ผู้ทรงสมณศักดิ์แต่ครั้งกรุงเก่า ปัญหานี้เป็นอุปสรรคทางอ้อมต่อพระราชประสงค์ที่จะทำนุบำรุงศาสนาให้รุ่งเรือง พระไตรปิฎกคือบันทึกหลักธรรมคำสอนในศาสนา พระสงฆ์คือผู้ศึกษาปฏิบัติตามและนำคำสอนนั้นเผยแผ่แก่หมู่ชน การศาสนาจะสืบต่อไปได้อย่างมั่นคงก็ด้วยองค์ประกอบที่สมบูรณ์ทั้งสองประการนี้ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเสาะแสวงหาพระไตรปิฎกมารวบรวมไว้ ได้มาจากเมืองนครศรีธรรมราชบ้าง หัวเมืองเหนือบ้าง และไปถึงกรุงกัมพูชา เพื่อจะตั้งหอมนเทียรธรรมตรวจสอบ

ชำระเป็นฉบับหลวงขึ้นใหม่แต่ยังมิได้ดำเนินการอย่างไร ก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงรับมาดำเนินการต่อเห็นว่า แต่ละฉบับที่รวบรวมมาไว้นั้น ข้อความคลาดเคลื่อนไม่ตรงกัน สมควรจะได้มีการสังคายนาตรวจชำระ แก้ไข ให้ได้ฉบับที่ถูกต้อง ครบถ้วน สมบูรณ์ เริ่มสังคายนาพระไตรปิฎกในปลายปี พ.ศ. ๒๓๓๑ ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ มีสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เป็นประธานประกอบด้วย พระราชาคณะและพระสงฆ์ทรงคุณความรู้ทางพระปริยัติธรรม ๒๐๘ รูป กับราชบัณฑิตอีก ๓๒ คน การสังคายนาใช้เวลาทั้งสิ้น ๕ เดือนก็สำเร็จ โปรดให้จารพระไตรปิฎกที่ตรวจสอบเรียบร้อยแล้วลงบนใบลาน รวมทั้งสิ้น ๓๕๔ กัมภีร์ จำนวน ๓,๖๔๖ ผูก ปิดทองทึบทั้งเล่ม เรียกว่า “พระไตรปิฎกฉบับทอง” ถือเป็นฉบับหลวงโปรดให้คัดลอกพระราชทานไปตามพระอารามหลวงทุกแห่ง ส่วนวัดอื่น ๆ นั้นบางที่ก็พระราชทานฉบับคัดลอกหรือมาขืมฉบับหลวงไปคัดลอกกันเอง พระไตรปิฎกสำหรับการเล่าเรียนของพระภิกษุสงฆ์จึงมีฉบับสมบูรณ์และแพร่หลาย ตั้งแต่การสังคายนาในครั้งนี้เป็นต้นมา

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกเพิ่มเติม เนื่องจากการขอมืมไปคัดลอกในรัชกาลก่อนนั้น เจ้าพนักงานไม่ค่อยติดตามเรียกคืน และทางวัดมิได้ส่งคืนด้วย จึงขาดหายไปหลายฉบับ พระไตรปิฎกมีเป็นจำนวนมาก และสร้างได้สวยงาม ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการสอบสวนให้ถูกต้องอยู่เสมอ ทั้งนี้เนื่องจากพระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ ได้ทรงผนวชอยู่ตลอดรัชกาล จึงได้ทรงศึกษาพระไตรปิฎกและตรวจสอบ เทียบเคียงกับพระไตรปิฎก ฉบับจากต่างประเทศ เช่น จากลังกา และมอญ อยู่เสมอ พระไตรปิฎกในรัชกาลที่ ๓ นี้จึงได้รับการปรับปรุงแก้ไขสมบูรณ์ยิ่งขึ้นกว่าในรัชกาลก่อน ๆ

กฎสำหรับสงฆ์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงตรากฎสำหรับสงฆ์ออกใช้ในปีแรกที่เสด็จขึ้นครองราชย์ และในปีต่อ ๆ มาได้ตราเพิ่มเติมอีกมีทั้งหมด ๑๐ ฉบับด้วยกัน จุดมุ่งหมายเพื่อป้องกันและกำจัดพระสงฆ์ที่กระทำความผิดให้เป็นที่เสื่อมเสียแก่พระศาสนาเป็นเหตุให้ประชาชนเสื่อมศรัทธา เช่น ห้ามเทศน์ตลกคะนอง ห้ามมิให้รับฝากทรัพย์สินของฆราวาส ห้ามมิให้มีผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมร่วมกับฆราวาส มีบทลงโทษพระสงฆ์ที่ผิดบังข้ออาบัติปราชิกของตน หลังจากได้ทรงออกกฎเหล่านี้แล้ว ใน พ.ศ. ๒๓๔๔ โปรดให้พระราชกฤษฎีกาสังฆการีธรรมการ และเหล่าราชบัณฑิตร่วมกันพิจารณาพระสงฆ์ที่มีความประพฤติเสื่อมเสีย ไม่ปฏิบัติตามข้อห้ามที่ได้ประกาศไว้ ผลก็คือให้พระสงฆ์สึกถึง ๑๒๘ รูป เามาไ้ทำงานหนักเพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่างต่อไป

กฎสำหรับพระสงฆ์ในรัชกาลนี้นับได้ว่าเป็นครั้งแรกที่ฝ่ายปกครองได้ก้าวเข้าไปวางข้อกำหนดแก่สถาบันสงฆ์ด้วยตัวเอง ในปัจจุบันสภาพเช่นนี้ไม่มีอยู่แล้ว ดังจะเห็นได้จากคำสั

ภาษณ์ของอธิบดีกรมการศาสนาที่ว่า มีหน้าที่เพียงให้คำแนะนำคณะสงฆ์เท่านั้น นอกจากนี้การออกกฎสำหรับสงฆ์ยังสะท้อนความจริงสองประการ คือ สภาพพระภิกษุสงฆ์ในปลายสมัยกรุงธนบุรีคงไม่เป็นที่น่าชื่นชมนัก และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมุ่งมั่นก่อให้เกิดความบริสุทธิ์ในสถาบันสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนพุทธศาสนาที่เห็นได้

การส่งเสริมการบวชเรียน

ภิกษุในพุทธศาสนาเลือกการศึกษาของตนได้ ๒ ทางคือฝ่ายคันถธุระ ศึกษาพระธรรมวินัยให้เชี่ยวชาญแตกฉาน โดยอ่านจากพระไตรปิฎก ขึ้นตอนในการศึกษานับว่ายากและใช้เวลาพอสมควร ทั้งนี้เนื่องจากพระไตรปิฎกเขียนด้วยภาษาบาลี ก่อนจะอ่านให้เข้าใจ จึงต้องศึกษาภาษาบาลีเสียก่อน เมื่อศึกษาภาษาบาลีแล้วต้องทดสอบความรู้ความเข้าใจว่าถูกต้องหรือไม่ ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยากำหนดความรู้พระสงฆ์ออกเป็นเปรียญ ๓ ชั้น ให้พระสงฆ์เข้าสอบพระปริยัติธรรมแสดงภูมิรู้ในพระไตรปิฎก พระภิกษุ สามเณร รูปใดรู้ภาษาบาลีแปลพระสูตรได้ถูกต้อง ได้เป็นเปรียญตรี แปลพระสูตรและพระวินัยได้ ได้เป็นเปรียญโท แปลได้ทั้งพระสูตรพระวินัยและพระปรมาัตถ์ ถือว่าจบหลักสูตรเป็นเปรียญเอก อีกทางหนึ่ง คือ วิปัสสนาธุระ เน้นหนักการปฏิบัติ ทำสมาธิตามลำดับขั้น ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ฝ่ายวิปัสสนาธุระไม่จำเป็นต้องรู้ภาษาบาลี ส่วนใหญ่มักจะเรียนวิธีการโดยตรงกับพระสงฆ์ผู้มีความชำนาญทางด้านนี้อยู่ก่อนแล้ว การส่งเสริมการ

บวชเรียนที่กระทำโดยฝ่ายบ้านเมืองจึงหมายถึง การศึกษาของพระสงฆ์ในทางแรก ในรัชกาลที่ ๑ คงมีการสอบเปรียญตามแบบที่เป็นมาแต่เดิม แต่ได้ทรงกระตุ้นให้พระภิกษุสงฆ์ใส่ใจทบทวนศึกษา พระไตรปิฎกอยู่ตลอดเวลาด้วยการมีพระราชปฐกษา ให้พระราชอาคันตุกะถวายวิสัชนาอยู่เสมอ เสด็จลง ทรงบาตร เลี้ยงพระและสดับพระธรรมเทศนา ทุกวัน มาถึงรัชกาลที่ ๒ ทรงเห็นว่าการสอบ พระปริยัติธรรมแต่เดิมไม่อาจใช้เป็นมาตรฐาน วัดความรู้ อาจเป็นเพราะสามารถเลือกคัมภีร์ที่มี ข้อความไม่ยากนักขึ้นมาแปล ได้โปรดให้แก้ไข วิธีสอบพระปริยัติธรรมใหม่ แบ่งออกเป็น ๘ ประโยค จะนับว่าเป็นเปรียญก็ต่อเมื่อสอบได้ ๓ ประโยคขึ้นไป เรียกตามลำดับชั้นว่า เปรียญ ๓ ประโยค เปรียญ ๔ ประโยค จนถึง ๘ ประโยค เทียบกับของเก่าแล้ว เปรียญ ๓ ประโยค คือ เปรียญตรี เปรียญ ๔ ประโยค ถึง ๖ ประโยค เป็นเปรียญโท เปรียญ ๗ ประโยคถึง ๘ ประโยค เป็นเปรียญเอก การแก้ไขวิธีการสอบใหม่นี้ ช่วย ให้พระภิกษุและสามเณร เชี่ยวชาญในภาษาบาลี และมีความรู้ความเข้าใจข้อความในพระไตรปิฎก แดกถนัดยิ่งขึ้น การศึกษาพระปริยัติธรรม ได้รับการส่งเสริมและขยายออกไปกว้างขวางมาก ในรัชกาลที่ ๓ กล่าวคือได้โปรดให้จ้างอาจารย์ สอนพระปริยัติธรรมทุกพระอารามหลวง มีพระ บรมราชานุญาตให้ใช้พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เป็นที่เรียนพระปริยัติธรรม และพระราชทาน รางวัลแก่สามเณรที่สอบท่องสูตรมูลได้ นอกจากนี้ พระสงฆ์ที่สอบได้เป็นชั้นเปรียญลาสิกขาบท แล้วปรารภณาเข้ารับราชการอยู่ในกรมกองใดโปรด

ให้รับเข้าทำตามความสมัครใจ เหตุที่การศึกษา ของพระสงฆ์ได้รับการส่งเสริมมากในรัชกาลนี้ อาจเนื่องมาจากการที่คณะบาทหลวงนิกายโรมัน คาธอลิกและคณะมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์ ที่ เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ เป็นจำนวนมากกว่า ที่เคยมีมาในรัชกาลก่อน ๆ

ความสำคัญของวัด การสร้างและปฏิสังขรณ์ในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เราจะเห็นว่าคนโบราณให้ความสำคัญต่อการสร้างวัดได้จากซากโบราณวัตถุสถานที่หลงเหลือตกทอดให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน ส่วนใหญ่หรือเกือบจะทั้งหมด คือ ซากของวัด และสิ่งของที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา จุดมุ่งหมายดั้งเดิมในการสร้างวัดเป็นไปเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา ซึ่งมีผลเป็นบุญกุศลมากมายแก่ผู้มีศรัทธาสร้าง และบางที่ก็สร้างเพื่อระลึกถึงคุณงามความดีหรือเก็บอัฐิของบรรพบุรุษ แต่เมื่อได้สร้างวัดขึ้นในสังคมหรือชุมชนแล้ว ความสำคัญของวัดที่มีต่อสังคมหรือชุมชนมีความหมายกว้างไกลกว่าเพื่อการพระศาสนา วัดได้เป็นศูนย์กลางของชุมชนเป็นสถาบันสำคัญแห่งหนึ่ง กล่าวคือคนในชุมชนนั้นได้อาศัยวัดเป็นแหล่งรับการศึกษาอบรมสถาปนาพิธีกรรมที่บรรจงสร้างขึ้นได้เป็นปอเกิดแห่งศิลปะสาขาค่าง ๆ ในสังคมสุขุขทัยซึ่งนับได้ว่าเป็นสังคมเริ่มแรกของไทยการขยายตัวของชุมชนเป็นกระบวนการเคลื่อนไหวขยายขอบเขตสังคมให้กว้างขึ้นก็ได้อาศัยการสร้างวัดเป็นส่วนช่วย

ขยายขอบเขตของชุมชนออกไป นอกจากนี้แล้ว จำนวนของวัด ความใหญ่โตมโหฬาร ความงดงาม ทั้งด้านโครงสร้างทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และประณีตศิลป์อื่น ๆ เป็นสิ่งสะท้อนถึงความมั่นคงของสังคมในแต่ละช่วงสมัยนั้น ๆ

ในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยเหตุที่เวลาส่วนใหญ่ใช้ไปในการสงคราม และช่วงรัชกาลสั้นเพียง ๑๕ ปี ไม่ได้ทรงสร้างวัดขึ้นใหม่ได้แต่บูรณะปฏิสังขรณ์ วัดที่ทรงบูรณะมากที่สุดคือ วัดบางยี่เรือใต้ซึ่งต่อมาได้เป็นที่เจริญพระกรรมฐานภาวนา ปัจจุบันมีนามว่า วัดอินทาราม

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งเป็นยุคสร้างบ้านเมืองขึ้นใหม่นั้น พระมหากษัตริย์ทั้งสามรัชกาลมีพระบรมราโชบายร่วมกันที่จะสร้างกรุงเทพฯ ให้งดงามและยิ่งใหญ่เหมือนเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งต้องแสดงออกด้วยการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ จนเป็นธรรมเนียม ปฏิบัติมาในรัชกาลหลัง ๆ เมื่อขึ้นครองราชย์แล้วจะต้องสร้างวัดประจำรัชกาล จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ยกเลิกธรรมเนียมนี้ไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงสร้าง วัดขึ้นใหม่ ๒ วัด และทรงปฏิสังขรณ์วัดที่มีอยู่เดิมในกรุงเทพฯ และตามหัวเมืองประมาณ ๒๐ กว่าวัด บางแห่งโปรดให้ริ้วแล้วสร้างขึ้นใหม่ เช่น วัดสระเกศ (วัดสะแก) วัดราชบูรณะ (วัดเลียบ) วัดระฆังโฆสิตาราม (วัดบางหว้าใหญ่)

วัดที่สร้างขึ้นใหม่ คือ

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงสร้างในปีแรก ที่สร้างกรุงเทพมหานคร (พ.ศ. ๒๓๒๕) มีพระราชประสงค์ ๒ ประการคือ ประการแรก ให้เป็นเขตพระบรมมหาราชวังชั้นนอกมีแต่เขตพุทธาวาส ประกอบพระราชพิธีทางศาสนาเท่านั้น ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ ทั้งนี้เพื่อให้เหมือนกับราชธานีเดิม ที่สุโขทัยมีวัดมหาธาตุและอยุธยา มีวัดพระศรีสรรเพชญ์ ประการที่สอง เพื่อให้วัดนี้เป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต ที่ทรงอัญเชิญมาจากเมืองเวียงจันทน์ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และยังไม่ได้สร้างที่ประดิษฐานพระอุโบสถถวายโดยเฉพาะ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม จึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า “วัดพระแก้ว”

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

วัดสุทัศนเทพวราราม พ.ศ. ๒๓๕๐ ปลายรัชสมัยมีพระราชประสงค์จะสร้างวัดใหญ่กลางเมืองกรุงเทพฯ ทำนองเดียวกับวัดพนัญเชิงในอยุธยา ทั้งนี้เพื่อใช้เป็นที่ประดิษฐานพระศรีศากยมุนี ซึ่งได้อัญเชิญมาจากวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย การก่อสร้างสำเร็จลงเพียงก่อพื้นพระวิหาร และ

ฐานพระรวมทั้งยกพระศรีศากยมุนีขึ้นตั้งบนฐาน
ก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน รัชกาลที่ ๒ โปรดให้สร้าง
ต่อและได้ทรงจำหลักลายบนบานประตูพระวิหาร
กลางด้วยฝีมือพระหัตถ์ การก่อสร้างมาเสร็จสิ้นเรียบ
ร้อยในสมัยรัชกาลที่ ๓ พระราชทานนามว่าวัด
สุทัศน์เทพวราราม มีพระสงฆ์จำพรรษาดังแต่
รัชกาลนั้น

วัดสุทัศน์เทพวราราม

วัดสำคัญที่ทรงปฏิสังขรณ์ได้แก่

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เดิมชื่อวัดโพธาราม เป็นวัดเก่าในสมัยอยุธยา แต่ชำรุดหักพังมาก พ.ศ. ๒๓๓๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สร้างวัดใหม่ขึ้นแทนที่ พระราชทานนามว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” (มาเปลี่ยนเป็นชื่อปัจจุบันในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นวัดใหญ่ประกอบด้วย พระอุโบสถ พระวิหาร กำแพงแก้ว วิหารคดสี่ทิศ หอระฆัง สระน้ำ ศาลาราย เจดีย์ กุฏิสงฆ์ เป็นวัดที่มีบริเวณกว้างขวางและใหญ่โตมาก โปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปโบราณตามวัดร้างจากเมืองสุโขทัย สวรรคโลก พิษณุโลก อยุธยา

และธนบุรี จำนวนกว่า ๑,๒๐๐ องค์ มาปฏิสังขรณ์ และประดิษฐานไว้ที่ระเบียงพระอุโบสถ วัดพระเชตุพน วัดนี้ถือกันว่าเป็นวัดประจำพระองค์ รัชกาลที่ ๑

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

วัดระฆังโฆสิตาราม เดิมชื่อวัดบางว่าใหญ่ ได้ทรงปฏิสังขรณ์ช่วยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี ซึ่งเป็นสมเด็จพระพี่นางเธอ เพราะอยู่ใกล้พระราชวังเช่นเดียวกับวัดระฆังกรุงศรีอยุธยา

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดนี้โปรดให้สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาททรงรับไปปฏิสังขรณ์ เดิมชื่อวัดสลัก ได้พระราชทานนามใหม่ว่า “วัดนิพพาราม” เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดพระศรีสรรเพชญ์” เมื่อรัชกาลที่ ๑ โปรดให้ประชุมทำสังคายนาพระไตรปิฎก ต่อมาโปรดให้เป็นสนามสอบไล่พระปริยัติธรรมจึงพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดมหาธาตุราชวรวิหาร” ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ปฏิสังขรณ์ แล้วให้เป็นที่ตั้งพระศพสมเด็จพระ

พระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศจึงได้พระราชทานนามใหม่ว่า “วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์”

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย วัดสำคัญที่ได้ทรงปฏิสังขรณ์ คือ

วัดอรุณราชวราราม เดิมเรียกว่า “วัดแจ้ง”

วัดอรุณราชวราราม

เริ่มดำเนินงานมาตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๑ แต่ตลอดรัชสมัยสร้างได้เพียงพระอุโบสถ พระวิหาร และกุฏิสงฆ์ เท่านั้น พระปรางค์องค์ใหญ่เพียงแต่วางโครงการไว้ยังไม่ได้เริ่มงาน พระประธาน คือ “พระพุทธธรรมมิศรราช” ได้หล่อขึ้นในรัชกาลพระองค์ และทรงขึ้นพระพักตร์ด้วยฝีพระหัตถ์ ถือกันว่าเป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๒

นอกจากนี้ก็มี วัดโมลีโลก สร้างวิหารเพิ่มเติมในวัดสุทัศน์และวัดราชบูรณะ ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถวัดสังข์กระจาย เป็นต้น

มาถึงรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นส่วนใหญ่ทรงปฏิสังขรณ์วัดเก่ามากกว่าการสร้างใหม่ เนื่องจากวัดต่าง ๆ ทั้งในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ ชำรุดทรุดโทรมลงเป็นจำนวนมาก รวมวัดที่ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์จำนวนมากถึง ๕๓ วัด

วัดที่ทรงสร้างขึ้นใหม่ ก็สามวัดด้วยกันคือ วัดเฉลิมพระเกียรติ อยู่จังหวัดนนทบุรี ทรงสร้างอุทิศถวายพระชนกและพระชนนี สมเด็จพระศรีสุลาลัยพระบรมราชชนนีพันปีหลวง เนื่องจากมีเคหสถานอยู่ที่นี่ วัดเทพธิดาราม ทรงสร้างพระราชทานเป็นพระเกียรติยศแก่พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ และวัดราชนัดดา ทรงสร้างพระราชทานเป็นพระเกียรติยศแก่ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสมนัสวัฒนาวดี

วัดสำคัญที่ทรงปฏิสังขรณ์ได้แก่

วัดราชโอรส เดิมชื่อวัดจอมทอง เป็นวัดโบราณอยู่ริมคลองด่านใกล้บางขุนเทียน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๓ ขณะยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เสด็จยกทัพไปขัดดาทัพพม่าที่กาญจบุรีได้ประทับแรมและทำพิธีเบิกโขลงทวารที่วัดนี้ ทรงอธิษฐานให้ไปราชการทัพกลับมาโดยสวัสดิภาพ เมื่อเสร็จกลับมาแล้วทรงปฏิสังขรณ์และถวายขึ้นเป็นอารามหลวง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชทานนามวัดนี้ว่า “วัดราชโอรส” เป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๓

วัดอรุณราชวราราม ปฏิสังขรณ์พระอาราม และได้ดำเนินงานสร้างพระปรางค์องค์ใหญ่จนเสร็จเรียบร้อย เป็นสถาปัตยกรรมที่มีชื่อเสียงของเมืองไทยมาจนทุกวันนี้

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรงปฏิสังขรณ์เป็นการใหญ่ สร้างเจดีย์ใหญ่เพิ่มเติมเคียงข้างพระเจดีย์ศรีสรรเพชญ์ที่รัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างบรรจุซากปรักหักพังของพระศรีสรรเพชญ์ข้างละองค์ ถวายพระชนกองค์หนึ่ง เป็นส่วนของพระองค์หนึ่ง สร้างพระวิหารพระนอนพร้อมด้วยพระพุทธรูปไสยาสน์ ประการสำคัญคือได้โปรดให้นักปราชญ์ราชบัณฑิต ที่มีความรู้ความชำนาญในวิทยาการสาขาต่าง ๆ ช่วยกันสอบสวน ตำราโบราณต่าง ๆ เช่น กวีนิพนธ์ แพทย์แผนโบราณ ตำราหมอนวด ตำรายาแก้โรคต่าง ๆ เลือกเอาแต่ฉบับที่ลงความเห็นว่าถูกต้องจารึกลงในแผ่นศิลาปลุกสมุนไพรรักษาโรคให้และปั้นรูปปั้นถวายคัดลอกไว้ตามมุมต่าง ๆ ทั้งหมดนี้เพื่ออำนวยความสะดวกแก่พลเมืองผู้ใฝ่ใจศึกษาได้มาศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง เนื่องจากสมัยนั้นยังไม่มีการพิมพ์หนังสือ และวิชาความรู้มักจะปิดบังกัน วัดพระเชตุพนจึงเปรียบเสมือน วิทยาลัยแห่งแรกในประเทศไทย

วัดสระเกศ เดิมชื่อวัดสะแก ได้ปฏิสังขรณ์ไปครั้งหนึ่งแล้วในสมัยรัชกาลที่ ๑ เนื่องจากวัดนี้อยู่ใกล้ปากคลองมหานาค พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ก่อพระเจดีย์ภูเขาทองขึ้น คู่กับคลองมหานาค อย่างที่เคยมีในสมัยอยุธยา แต่งานก่อสร้างยังไม่ทันเสร็จก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ดำเนินงานต่อจนแล้วเสร็จ พระราชทานนามภูเขาทองนี้ว่า “บรมพรพต”

วัดยานนาวา เป็นวัดเก่ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อว่า วัดคอกควาย หรือวัดคอกกระบือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะสร้างวัดถวายเป็นพุทธบูชาที่แตกต่างไปจากเดิม และให้ประโยชน์แก่คนรุ่นหลังด้วยจึงโปรดให้สร้างเรือสำเภา ขนาดเท่าของจริงไว้ที่วัดนี้ เหตุเพราะทรงเห็นว่า เรือกำปั่นค้าขายจากต่างประเทศ มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นทุกที ความนิยมในเรือสำเภาจะลดน้อยลง คนรุ่นหลังจะไม่มีโอกาสได้เห็น พระราชทานนามว่า “วัดยานนาวา”

การฟื้นฟูประเพณีวิสาขบูชา พระราชพิธีอาพาธพินาศ และการสังคายนาบทสวดมนต์

วันวิสาขบูชาเป็นวันที่สำคัญที่สุดวันหนึ่งในพุทธศาสนา เป็นวันที่พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน มีหลักฐานการเฉลิมฉลองวันสำคัญนี้ในสมัยสุโขทัยเป็นราชธานี ในสมัยอยุธยาได้ละเลยไปจนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๖๐ บ้านเมืองในช่วงนี้สงบจากการสงครามพม่อสมคร การพระศาสนาดำเนินมาได้อย่างดีแล้ว มีพระราชประสงค์จะรื้อฟื้นประเพณีขึ้นมาอีกครั้ง การบำเพ็ญพระราชกุศลในวันสำคัญยิ่งเช่นนี้อานิสงส์จะปรากฏกับทั้งพระองค์เองและประชาชนพลเมือง โปรดให้จัดเป็นพระ

ราชพิธีใหญ่ ติดต่อกันไป ๓ วัน ทรงวางกำหนดว่าด้วยกิจพิธีฝ่ายสงฆ์ สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ และประชาชน โปรดให้รักษาอุโบสถศีล ถวายบิณฑบาต เครื่องไทยทาน ปลอ่ยสัตว์ งดเสพสุรา ตกค่ำมีเวียนเทียน ตามประเพณี จุดดอกไม้เพลิง ประเพณีวิสาขบูชาได้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบต่อมาจนทุกวันนี้

พ.ศ. ๒๓๖๓ อากาศแล้งจัด เกิดหิวอดกโรคระบาดครั้งใหญ่ผู้คนล้มตายกันจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรดฯ ให้ประกอบพระราชพิธีอาพาธพินาศ อัญเชิญพระแก้วมรกต และพระบรมสารีริกธาตุออกแห่รอบพระนคร นิมนต์พระภิกษุออกประพรมน้ำพระพุทธมนต์ไปด้วย ตลอดทางมีการยิงปืนใหญ่เอาเกล็ดขี้ไต้ไปดมกล พระองค์ทรงรักษาศีลและชักชวนให้ข้าราชการร่วมสวดมนต์ภาวนาให้โรคภัยยุติลง จากการที่โปรดให้มีการสวดมนต์ในครั้งนี้ มีผลต่อเนื่องให้เกิดการสังคายนาบทสวดมนต์ขึ้น โปรดให้แปลพระปริตรให้อุคต้องทั้งอักษรและท่วงทำนองเหมือนอย่าง que พระสงฆ์สวด

การส่งสมณทูตไปลังกา

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลังกานั้น โดยส่วนใหญ่เป็นไปแต่เฉพาะด้านศาสนา และไม่ได้ติดต่osืบเนื่องกันมาโดยตลอด พุทธศาสนานินยาน ลัทธิเถรวาท ที่ไทยเรารับเป็นศาสนาประจำชาติมาตั้งแต่ครั้งสุโขทัยคือ พุทธศาสนาที่รับมาจากลังกา เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ลัทธิลังกาวงศ์ ความสัมพันธ์ทางด้านพุทธศาสนาระหว่างไทย

กับลังกาเป็นไปอย่างสนิทแนบแน่น ในสมัยสุโขทัย แม้จะไม่มีหลักฐานระบุถึงเรื่องราวการส่งสมณทูตไปลังกาอย่างชัดเจน ศิลปะที่ได้รับการยกย่องว่างดงามมาก ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธรูปลวดลายปูนปั้น แบบสอญ เจดีย์ ส่วนได้รับอิทธิพลจากสกุลช่างชั้นสูงของลังกา โดยเฉพาะการเพิ่มพระพุทธรูปเป็นรูปเคารพอีกสิ่งหนึ่งในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทยนับเป็นการรับคติความเชื่อจากลังกาโดยตรง

พุทธศาสนาในลังกาเฟื่องฟูอีกครั้งหนึ่งตรงกับรัชกาลพระบรมไตรโลกนาถ ทรงส่งพระภิกษุจำนวนมากออกไปบวชเรียนและศึกษาพระธรรมที่ลังกา หลังจากนั้นแล้วลังกาเกิดศึกสงครามภายในอยู่หลายครั้ง พุทธศาสนาเสื่อมสลายลง ต้องติดต่อพระภิกษุสงฆ์จากดินแดนที่นับถือพุทธศาสนาเข้าไปช่วยฟื้นฟูสั่งจมนลทาลให้หลายครั้งหลายหน ส่วนใหญ่แล้วไปจากเมืองยะไข่จนกระทั่งถึงรัชกาลพระเจ้ากิตติสิริราชสิงหะ ลังกาผ่านสงครามติดพันกับพวกโปรตุเกส เป็นเวลาประมาณ ๖๐ ปี ตลอดระยะสงครามนี้ไม่มีการอุปสมบทพระภิกษุเลย เมื่อสงครามสงบลงพระเจ้ากิตติสิริราชสิงหะปรารภถึงการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ได้สอบถามบรรดาเสนาบดี ข้าราชการทั้งหลายว่า ขณะนี้พระพุทธรศาสนารุ่งเรืองที่สุดในประเทศใด ได้ความว่าที่สยามประเทศ จึงได้ส่งเสนาบดีมากรุงศรีอยุธยาเข้าเฝ้าพระเจ้าบรมโกศเมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๔ ทูลขอพระภิกษุไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระเจ้าบรมโกศจัดพระสงฆ์ทั้งหมด ๑๔ รูป และสามเณรอีก ๑ รูป คณะสงฆ์ประกอบด้วยพระ

ภิกษุผู้ทรงคุณเป็นเลิศ ๓ รูป ได้แก่ พระอุบาลีมหาเถระผู้ฉลาดล้ำในการบริหารทุกสิ่งเกี่ยวกับวินัย พระอริยมุนีเถระผู้เคร่งครัดในพระธรรมวินัย พระมหานามเถระถือวิปัสสนากรรมฐานอย่างเคร่งครัด พระสงฆ์ ๔ รูป ผู้เชี่ยวชาญในการเป็นพระกรรมวาจาจารย์และพระสงฆ์ผู้ติดตามอีก ๑๐ รูป ทั้งหมดนี้มีพระอุบาลีมหาเถระเป็นหัวหน้า คณะสงฆ์ไทยเผยแพร่พระธรรมวินัยอยู่ ๓ ปี อุปสมบทพระสงฆ์ ๓๐๐ รูป บรรพชาสามเณร ๓,๐๐๐ รูป เดินทางกลับกรุงศรีอยุธยา เมื่อคณะสงฆ์ชุดที่สอง มีพระวิสุทธิจารีเป็นหัวหน้าคณะเดินทางมาถึงกรุงลังกา พระสงฆ์คณะที่สองพำนักอยู่ ๔ ปี อุปสมบทพระสงฆ์ ๓๐๐ รูป บรรพชาสามเณรร้อยกว่ารูป จึงเดินทางกลับกรุงศรีอยุธยา ชาวลังกาเรียกพระสงฆ์ที่ได้รับการอุปสมบทจากคณะสงฆ์ไทยว่าพระสงฆ์สยามวงศ์ หรือ อุบาลีวงศ์ และได้แต่งหนังสือไว้เป็นที่ระลึกหนึ่งเล่ม ชื่อ “สยามุปสัมปทา”

หลังจากรัชกาลพระเจ้าบรมโกศแล้วไทยกับลังกาไม่ได้ติดต่อกันอีกเลย จนกระทั่งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีภิกษุลังกาเข้ามาก่อเหตุวิวาท พอดีขณะนั้นลังกาคกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษแล้ว มีพระราชดำริอยากจะสืบเรื่องราวพระพุทธศาสนาในลังกา ซึ่งเป็นสมณวงศ์เดียวกันกับไทย โปรดฯ ให้แต่งสมณทูตไปลังกาใน พ.ศ. ๒๓๕๓ คณะสมณทูตไทยไปถึงลังกาในเวลาที่ยังคงมีนโยบายปฏิบัติคือพุทธศาสนาเหมือนเมื่อครั้งลังกายังมีพระเจ้าแผ่นดินปกครองอยู่ พระสงฆ์ไทยจึงได้รับการต้อนรับ

อย่างดีเหมือนพระสงฆ์ลังกา คณะสมณทูตอยู่ในลังกา ๑๒ เดือน จึงเดินทางกลับได้นำหน่อพระศรีมหาโพธิมาด้วย ๖ หน่อ นำไปปลูกไว้ที่กลันตัน ๑ หน่อ นครศรีธรรมราช ๒ หน่อ มาถึงกรุงเทพฯ ๓ หน่อ ปลูกไว้ที่วัดสุทัศนวัดมหาธาตุ วัดสระเกศ เรียกโพธิเหล่านี้นว่า โพธิลังกา

ความคิดที่จะส่งสมณทูตไทยไปลังกามีขึ้นอีกครั้งหนึ่งในรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวได้ว่าผู้ผลักดันอยู่เบื้องหลังคือ เจ้าฟ้ามณฑล ขณะทรงผนวชอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ได้ต้อนรับพระภิกษุลังการูปหนึ่งซึ่งแม่นยำในข้อวัตรปฏิบัติเป็นอันมาก พระภิกษุนุรูปนี้เข้ามาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๓ และจะเดินทางกลับลังกาใน พ.ศ. ๒๓๘๕ เจ้าฟ้ามณฑลกราบบังคมทูลให้ทรงจัดสมณทูตส่งออกไปพร้อมกับพระลังกา เพื่อขอขมิ้นพระไตรปิฎก กลับมาตรวจสอบเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกฉบับหลวง สมณทูตที่ส่งไปครั้งนี้ได้นำหนังสือพระไตรปิฎกกลับมาด้วย ๔๐ คัมภีร์ เมื่อเจ้าฟ้ามณฑลทรงตรวจชำระเรียบร้อยแล้วได้ส่งคืน ในปี พ.ศ. ๒๓๘๗

กำเนิดธรรมยุติกนิกาย

รัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือกันว่าพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมากที่สุดในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวคือทรัพยากรส่วนใหญ่ทุ่มเทให้กับการสร้าง ปฏิสังขรณ์ วัดวาอารามต่าง ๆ การศึกษาของสงฆ์เป็นไปอย่างกว้างขวาง มาตรฐานด้านความรู้ความเข้าใจแตกฉานในพระไตรปิฎกอยู่ในระดับสูง เนื่องจากความ

พร้อมทางด้านหนังสือ และการส่งเสริมด้านการศึกษาและการสอบพระปริยัติธรรม ในท่ามกลางสภาพการณ์เช่นนี้ความเปลี่ยนแปลงอย่างเงิบ ๆ ได้เริ่มเกิดขึ้น ผู้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงนี้คือเจ้าฟ้ามงกุฎ พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จออกผนวชในปลาย พ.ศ. ๒๓๖๗ ตามความเป็นจริงแล้วคงมิได้ตั้งพระทัยจะใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ในพระพุทธศาสนา เห็นได้จากการเสด็จไปประทับที่วัดราชาธิวาส (วัดสมอราย) เพื่อศึกษาทางวิปัสสนาธุระ หลังจากทรงผนวชไม่นานนักพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็สวรรคต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์แทน จากความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งนี้เป็นที่เข้าใจกันว่า เจ้าฟ้ามงกุฎจะไม่ลาผนวช จึงได้เสด็จจากวัดราชาธิวาสไปประทับที่วัดมหาธาตุเพื่อศึกษาภาษาบาลี และศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่งทรงทำได้เป็นอย่างดีจนความทราบไปถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้แปลพระปริยัติธรรมถวายในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และเสด็จออกทรงฟังทุกวันพร้อมกับพระมหาเถระ ซึ่งมาเป็นผู้สอบความรู้ เจ้าฟ้ามงกุฎแปลได้ไม่ผิดพลาด สอบผ่านความรู้ประโยค ๕ นับเป็นครั้งแรกที่ราชสกุลทรงได้เป็นเปรียญ คุณลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของเจ้าฟ้ามงกุฎ คือ ทรงเป็นนักศึกษาค้นคว้า การศึกษาพระปริยัติธรรมไม่ใช่เป็นไปเพียงเพื่อสอบความรู้เป็นเปรียญเท่านั้น แต่ยังทรงตรวจสอบและรับเป็นธุระเสาะหาคัมภีร์พระไตรปิฎกจากแหล่งอื่น ๆ มาเทียบเคียงศึกษาเปรียบเทียบกันอยู่เสมอ นอกจากในแง่ความถูก

ต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ แล้ว ผลสำคัญอีกประการหนึ่งคือ ทรงสังเกตเห็นวัตรปฏิบัติที่ประพฤติกันอยู่ในหมู่พระสงฆ์แตกต่างไปจากที่บัญญัติไว้ในพระวินัยเป็นอันมาก พอดีกับช่วงเวลานั้นทรงได้ข่าวว่า มีพระมอญรูปหนึ่งชื่อ ชาย ได้เป็นที่ พระสุเมธมุนี อยู่วัดราชาธิวาส เกรงครัดในความประพฤติตามพระวินัยเป็นอันมาก จึงเสด็จไปพบและแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นกันเป็นที่พอพระทัยและทรงเชื่อมั่นในข้อสังเกตของพระองค์มากขึ้น ประมาณ พ.ศ. ๒๓๗๒ ได้เสด็จจากวัดมหาธาตุไปประทับที่วัดราชาธิวาส และได้เริ่มต้นประพฤติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัด มีพระภิกษุหนุ่ม ๆ มาถวายตัวเป็นศิษย์มากขึ้น จนในที่สุดได้วางระเบียบปฏิบัติตั้งนิกายธรรมยุติเพื่อแสวงหาสัมมาปฏิบัติขึ้นใหม่ อีกนิกายหนึ่ง นอกเหนือไปจากมหานิกายที่มีอยู่เดิมแล้ว พ.ศ. ๒๓๗๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เจ้าฟ้ามงกุฎทรงดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร นิกายธรรมยุติจึงได้มีศูนย์กลางอยู่ที่วัดนี้ พระสงฆ์ธรรมยุติส่วนใหญ่ นอกจากจะมีวัตรปฏิบัติอันชวนให้เกิดศรัทธาแล้ว ยังใฝ่ใจศึกษาพระปริยัติธรรมจนสอบได้เปรียญชั้นสูงเป็นจำนวนมาก ความนิยมในลักษณะเฉพาะของพระสงฆ์ นิกายนี้ยังมีอยู่จนในปัจจุบัน

พัฒนาการทางศาสนาจากรัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๓ กล่าวได้ว่าดำเนินมาในลักษณะเส้นตรง การปรับปรุงสังฆมณฑลก็ดี การออกกฎสำหรับภิกษุปกครองควบคุมคณะสงฆ์ก็ดี หรือการชำระพระไตรปิฎกให้สมบูรณ์ถูกต้องที่สุดก็ดี เหล่านี้อาจกล่าวอย่างรวมความได้ว่า เป็นการ

เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากแรงกระตุ้นของฝ่ายบ้านเมืองในฐานะผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา การก่อตั้งธรรมเนียมกนิทายโดยการนำของเจ้าฟ้ามงกุฎนัปได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงเชิงปฏิรูปจากวงการพระพุทธศาสนาโดยตรง ก่อผลกระทบในทางที่ดีในแง่ที่พระสงฆ์มหานิกายต่างก็หันมาปรับปรุงวัดปฏิบัติ และระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ของตนให้รัดกุมและถูกต้องยิ่งขึ้น

การบำรุงศาสนาในสมัยรัชกาลที่ ๔ การอุปถัมภ์พระสงฆ์ทั้งสองนิกาย

ถึงแม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเป็นผู้ก่อตั้งคณะสงฆ์ นิกายธรรมยุติแต่เมื่อพระองค์ทรงลาผนวชและเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วก็ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ทั้งสองนิกายเสมอภาคเท่าเทียมกัน ในทางราชการถือว่าไม่มีความแตกต่างระหว่างพระสงฆ์ทั้งสองนิกาย พระธรรมยุติขึ้นอยู่กับคณะกลางไม่แยกออกต่างหากเมื่อมีพระราชพิธีโปรดให้นิมนต์พระธรรมยุติต้องสวดตามมหานิกายด้วย การตั้งพระราชอาคันตุกะก็ทรงตั้งตามพรรษาอายุและคุณธรรมไม่พิจารณาว่าเป็นพระในนิกายไหน พระองค์พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระสงฆ์ทั้งสองนิกายทูลถามเรื่องพระธรรมวินัยที่สงสัยและทรงชี้แจงพระบรมราชวินิจฉัยโดยมิได้ทรงรังเกียจ การวางพระองค์เป็นกลางเช่นนี้มีผลให้สงฆ์ทั้งสองนิกายได้มีการแตกกว้างกันตลอดรัชกาล

การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดและปูชนียสถาน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์วัดรวมทั้งสิ้น ๕๑ แห่ง ส่วนใหญ่เป็นวัดตามหัวเมืองเนื่องจากขณะทรงผนวชโปรดเสด็จธุดงค์ไปตามที่ต่าง ๆ ทอดพระเนตรเห็นโบราณสถานที่สำคัญตามต่างจังหวัดทรุดโทรมลงมาก เช่น วัดสุวรรณดาราราม วัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โปรดให้สร้างเจดีย์วิหารเพิ่มเติม ที่เพชรบุรีโปรดให้สร้างพระธาตุจอมเพชรไว้บนยอดเขาวัง สร้างพระอาราม วัดมหาสมณารามขึ้นใหม่ บูรณะซ่อมแซมองค์พระปรางค์วัดพระศรีมหาธาตุ และได้โปรดให้สร้างพระพุทธรูปไว้ในถ้ำเขาหลวงเป็นพระพุทธรูป

พระปฐมเจดีย์

ฉลองพระองค์ของพระราชโอรสพระราชธิดา และเจ้าจอมต่าง ๆ การปฏิสังขรณ์โบราณสถานในต่างจังหวัดที่สำคัญที่สุดคือ พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม พระองค์ทูลขอให้รัชกาลที่ ๓ ทรงปฏิสังขรณ์ แต่รัชกาลที่ ๓ ทรงเห็นว่าอยู่ในปากว่างรกร้างไม่มีประโยชน์ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วจึงทรงดำเนินการตามที่เคยตั้งพระทัยไว้โปรดให้ช่างออกแบบใหม่สร้างครอบพระเจดีย์องค์เดิมซึ่งเป็นรูปโอคว่ำ แบบที่สร้างขึ้นใหม่เป็นเจดีย์ทรงกลมไม่มีฐานทักษิณ เริ่มลงมือก่อสร้างตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๗ เกิดอุบัติเหตุพังลงมาครั้งหนึ่งจำต้องแก้ไขแบบขยายฐานให้กว้างกว่าเดิม เนื่องจากเป็นเจดีย์ใหญ่มากการก่อสร้างจึงต้องระดมช่างทั้งไทยและจีน เกณฑ์จากสมุทรสงคราม สมุทรสาคร ราชบุรี และพนัสนิคม ผลัดเปลี่ยนกันทำงานผลัดละ ๒๐๐ คน พระมหาศูปยังไม้ทันได้ผูกยอดก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน แต่สิ่งก่อสร้างใหญ่เช่น พระอุโบสถวิหาร ทิศทั้ง ๔ หอระฆัง ระเบียงล้อมรอบสร้างในรัชกาลนี้ทั้งสิ้น

วัดในกรุงเทพฯ ที่ทรงสร้างขึ้นใหม่มี ๕ วัด คือ วัดปทุมวนานาม วัดบรมนิวาส วัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม (วัดพระนามบุญญ์ติ) และวัดที่สำคัญที่สุดคือ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เริ่มสร้างใน พ.ศ. ๒๔๐๗ มีพระราชประสงค์จะให้เป็นที่ประดิษฐานของพระสงฆ์ธรรมยุติ ทรงนิมนต์พระสงฆ์ ๑๒ รูปจากวัดบวรนิเวศวิหารมาประจำที่วัดแห่งใหม่นี้โปรดให้สร้างพระพุทธรูปสี่องค์ปฏิ-

มากรเลียนแบบ พระพุทธรูปสี่องค์จากลังกาขนาดเท่าองค์จริงประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถ วัดราชประดิษฐ์ถือว่าเป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๔

การสร้างและจำลองพระพุทธรูป

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงผนวชอยู่มีพระราชดำริสอบสวนพระพุทธรูปลักษณะในคัมภีร์ต่าง ๆ แล้วทรงสร้างพระพุทธรูปตามที่ทรงเชื่อว่าจะต้องตามพระพุทธรูปลักษณะองค์หนึ่งถวายพระนามว่า “พระสัมพุทธพรรณี”

พระสัมพุทธพรรณี

แต่แรกสร้างนั้นแบบที่ตรงกับพระราชดำริไม่มีพระเกตุมาลา ปัจจุบันประดิษฐานอยู่บนฐานชุกชีด้านหน้าในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดา-

ราม ฝีมือช่างครั้งแรกทำได้ไม่งามถึงพระราช
หฤทัย จนมาถึงรัชกาลของพระองค์ พระวรวงศ์-
เธอพระองค์เจ้าประดิษฐวรการมาช่วยแก้ไขแบบ
พระพุทธรูปซึ่งจะทรงสร้างต่อไป ใน พ.ศ. ๒๓๘๘
มีผู้นำพระพุทธรูปทองคำขนาดเล็กมาถวายและ
พระพุทธรูปองค์นี้รอดพ้นอันตรายอย่างน่าแปลก
ประหลาดถึงสองครั้งด้วยกัน จึงโปรดให้พระว-
รวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการออกแบบ
พระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิเพชรให้ถูกต้องตามพุทธ
ลักษณะที่ทรงสอบสวน คราวนี้มีพระเกตุมาลา
ประกอบด้วยเรือนแก้วและเครื่องประดับอันเป็น
สัญลักษณ์ของพระพุทธองค์และพระมหามงกุฎ
ประจำรัชกาล โปรดให้ช่างหล่อด้วยทองคำ ขนาด
หน้าตัก ๕ นิ้วครึ่งสวมครอบพระพุทธรูปทองคำ
นั้น พระราชทานพระนามว่า “พระนิรันตราย”
ได้ทรงจำลองพระนิรันตรายนี้จำนวน ๑๘ องค์
เท่าจำนวนปีครองราชย์และจะหล่อเพิ่มขึ้นอีกปี

พระนิรันตราย

ละองค์ เพื่อพระราชทานไปยังวัดธรรมยุติกนิกาย
ที่มีผู้ศรัทธาสร้างขึ้น นอกจากจำลองพระนิรัน-
ตรายแล้วได้โปรดให้จำลองพระพุทธรูปหิรัญคัมภีร์
เพื่อเป็นพระประธานในพระอุโบสถราชประดิษฐ
สถิตมหาสีมารามด้วย

การทำนุบำรุงศาสนาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงปัจจุบัน

การตราพระราชบัญญัติการปกครอง คณะสงฆ์

แต่เดิมการปกครองคณะสงฆ์อยู่ในความ
รับผิดชอบของพระมหากษัตริย์ ในฐานะที่ทรง
ดำรงตำแหน่งเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก พระ
มหากษัตริย์ทรงสอดส่องความเป็นไปด้วยพระองค์
เอง โดยมีเจ้าหน้าที่สังฆการีธรรมการเป็นผู้รับ
สนองพระบรมราชโองการนำไปปฏิบัติเกี่ยวกับ
การปกครอง เจ้าหน้าที่สังฆการีธรรมจึงเป็นผู้มี
อำนาจในการแต่งตั้ง ตลอดถึงวินิจฉัยอธิกรณ์
คือการพิพากษาคดีที่เกิดขึ้นระหว่างสงฆ์หรือระหว่าง
สงฆ์กับฆราวาส เมื่อตั้งกระทรวงธรรมการขึ้น
แล้วโปรดให้โอนเจ้าหน้าที่สังฆการีธรรมเข้ามา
เป็นหน่วยงานหนึ่ง การแบ่งส่วนการปกครอง
คณะสงฆ์ไม่ซับซ้อนนัก ในรัชกาลที่ ๑ แบ่ง
ออกเป็น ๒ คณะใหญ่ ๆ คือ คณะเหนือ และ
คณะใต้ ในรัชกาลที่ ๓ โปรดให้รวมพระอาราม
หลวงและวัดราษฎร์ในกรุงเทพฯ เข้าเป็นคณะ
กลางขึ้นกับกรม สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส
อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพน คณะสงฆ์ในรัชกาลนี้
เพิ่มขึ้นเป็น ๔ คณะคือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะ

กลาง และคณะอรัญวาสี เจ้าคณะใหญ่ทั้ง ๔ ต่างไม่ได้ขึ้นแก่กัน คำนวณการพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลักษณะปกครองคณะสงฆ์มีการเปลี่ยนแปลงบ้าง คือเลิกคณะอรัญวาสี และแยกนิกายธรรมยุติกออกเป็นคณะหนึ่งต่างหาก เมื่อมีกิจที่จะต้องให้เจ้าคณะที่มีสมณศักดิ์สูงที่สุด ซึ่งเจ้าคณะรูปนั้นจะเป็นกรรมการหรือประธานในที่ประชุมเจ้าคณะสงฆ์มักมีข้อขัดแย้งหรือมีปัญหาไม่เรียบร้อยระหว่างเจ้าหน้าที่กระทรวงธรรมการ และคณะสงฆ์เกิดขึ้นอยู่เสมอ สาเหตุส่วนใหญ่เนื่องมาจากกระทรวงธรรมการไม่ค่อยเข้าใจกิจการสงฆ์ดีพอรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นรัชสมัยแห่งการปฏิรูปและได้ทรงปฏิรูปด้านการปกครองคณะสงฆ์ก็เช่นกันจำเป็นต้องมีความเป็นปึกแผ่น และมีการจัดระบบการปกครองในลักษณะแห่งศาสนาแห่งชาติ ใน พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ โดยยึดหลักการจัดระบบการปกครองตามลักษณะการปกครองแผ่นดิน มีคณะบริหารสูงสุด คือ มหาเถรสมาคมประกอบด้วยพระเถระ ๘ รูปโดยยกฐานะสมเด็จพระราชาคณะทั้ง ๔ คือคณะเหนือคณะใต้ คณะธรรมยุติ และคณะกลาง และพระราชาคณะซึ่งเป็นเจ้าคณะรองขึ้นเป็นพระมหาเถรสมาคม มีหน้าที่ประชุมปรึกษาการต่าง ๆ ในการปกครองคณะสงฆ์ และเป็นที่ปรึกษาเกี่ยวกับกิจการสงฆ์ของพระเจ้าแผ่นดิน มีอำนาจเลือกตั้งเจ้าคณะมณฑล บัญญัติข้อบังคับ และวินัยช้อยอธิกรณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงมี

พระราชอำนาจในการแต่งตั้งสมณศักดิ์และเจ้าคณะชั้นสูง ซึ่งส่วนมากทรงแต่งตั้งตามที่สมเด็จพระสังฆราชแนะนำ ส่วนการปกครองสังฆบริษัทได้แบ่งออกเป็นเจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง และอธิการหมวด บังคับบัญชาคณะสงฆ์ ในมณฑล เมือง อำเภอ และตำบลให้ขึ้นต่อกันตามลำดับ พระราชบัญญัติฉบับนี้ได้กำหนดหน้าที่เจ้าอาวาสวัด และกิจการที่จะรักษาประโยชน์ของพระศาสนาของพระสงฆ์ ตลอดจนของวัดไว้โดยละเอียด

พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ มาเปลี่ยนแปลงในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ แบ่งอำนาจหน้าที่ออกเป็น ๓ ฝ่าย มีสังฆสภาทำหน้าที่ออกข้อบังคับ มีคณะสังฆมนตรี ทำหน้าที่บริหาร และคณะวินัยธรทำหน้าที่วินัยช้อยอธิกรณ์ สมเด็จพระสังฆราชทรงใช้อำนาจผ่านทางสามองค์การนี้ พอมาถึงรัชกาลปัจจุบันได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ กลับไปใช้พระราชบัญญัติฉบับ พ.ศ. ๒๔๘๔ มีมหาเถรสมาคมตามเดิม

การชำระพระไตรปิฎก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกขึ้นใหม่โดยเขียนเป็นสมุดแบบสมัยใหม่และพิมพ์ด้วยอักษรไทย ทั้งนี้เพราะพระไตรปิฎกที่จารึกลงบนใบลานทำได้จำนวนน้อย และใช้ภาษาบาลี หรือภาษาขอม

ยากที่คนทั่วไปจะศึกษาได้ โปรดให้อารามนา
พระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งทรงผนวช พระราชาคณะ
ผู้รู้พระปริยัติธรรม มาประชุมพร้อมกันในพระ
อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พร้อมกับแจ้ง
พระราชประสงค์ให้ทราบ ที่ประชุมเห็นชอบ
ด้วย พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยมีจำนวนหนึ่ง
พันชุด ชุดละ ๓๕ เล่ม รวมเป็นหนังสือ
๓,๕๐๐ เล่ม พิมพ์เสร็จใน พ.ศ. ๒๔๓๖
ได้ทดลองเนื่องในงานพระราชพิธีรัชฎาภิเษกที่ทรง
เสวยราชย์มาครบ ๒๕ ปี พระไตรปิฎกชุดนี้
นอกจากจะแพร่หลายทั่วไปในประเทศแล้วยังมี
อยู่ตามสถานศึกษาในต่างประเทศด้วย

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้โปรดให้จัดพิมพ์
อรรถกถา (คำอธิบาย) พระไตรปิฎกขึ้นเป็น
เล่มเพื่อถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระศรี-
พัชรินทราบรมราชชนนี พระราชมารดาซึ่ง
เสด็จสวรรคตในปีนั้น พระไตรปิฎกฉบับอรรถ
กถาสนองพระราชประสงค์พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้จัดพิมพ์พระไตรปิฎก
เป็นเล่มภาษาไทย ผู้ศึกษาเมื่ออ่านไม่เข้าใจจะ
ได้ใช้ฉบับอรรถกถาอ่านประกอบคลายข้อสงสัย
ของตน

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้า-
อยู่หัวโปรดให้ชำระพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ของ
รัชกาลที่ ๕ ตรวจสอบกับพระไตรปิฎกในลังกา
และสมาคมบาลีปกรณ์ในกรุงลอนดอนเรียก “พระ
ไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ” มีจำนวนทั้งสิ้น ๑,๔๐๐ จบ

การทบทวนการศึกษาพระปริยัติธรรม

การศึกษาพระปริยัติธรรมในรัชกาลพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ปรับปรุงด้าน
คุณภาพการศึกษาให้มีพื้นฐานความรู้เพิ่มมากขึ้น
อยู่แล้ว พอถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษาพระปริยัติธรรม
ได้รับการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปมาก ในต้นรัชกาล
พ.ศ. ๒๔๓๒ ทรงเริ่มจัดการศึกษาพระสงฆ์
ให้เป็นเรื่องราวด้วยการตั้ง “มหาธาตุวิทยาลัย”
ขึ้นที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ให้พระภิกษุ
สามเณร ศึกษาภาษาบาลีและพระไตรปิฎกอย่าง
มีระบบ แทนการเข้าไปฟังการบอกพระปริยัติ-
ธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดารามตามที่เคยเป็นมา
แต่เดิม ทรงบริจาคราชทรัพย์อุดหนุนกิจการ
วิทยาลัยแห่งนี้เป็นรายเดือน ภายหลัง “มหาธาตุ
วิทยาลัย” ได้ขยายกิจการมาเป็น “มหาจุฬาลง-
กรณราชวิทยาลัย” ในปัจจุบัน

การศึกษาของพระสงฆ์เปลี่ยนแปลงอีกครั้ง
หนึ่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
มีพระราชดำริจะจัดการศึกษาแผนใหม่ซึ่งต้องใช้
กำลังคนและสถานที่จำนวนมาก ทรงหลีกเลี่ยง
ปัญหาเหล่านี้ด้วยการฝากเรื่องการศึกษาส่วนใหญ่
ไว้ในวัดตามเดิม เปลี่ยนแปลงเฉพาะหลักสูตร
และวิธีการสอนใหม่ ผู้ที่จะทำหน้าที่ครูในระยะ
แรกคือพระสงฆ์ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีมาตรฐานการ
ศึกษาในระดับสูงแต่การศึกษาของพระสงฆ์แคบ
อยู่แต่เพียงการเรียนรู้ภาษาบาลีเพื่อให้อ่านพระ
ไตรปิฎกเข้าใจเท่านั้นไม่อาจสอนหนังสือตาม
แผนการศึกษาที่จะวางขึ้นใหม่ได้ พระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้จัดการศึกษาเตรียมพระสงฆ์ขึ้นเป็นครู ผู้มีบทบาทสำคัญในการรับสนองพระบรมราโชบายนำไปปฏิบัติคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดตั้ง “มหามกุฏราชวิทยาลัย” ขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ให้เป็นสถานศึกษาที่ทันสมัย มีการจัดหลักสูตรวิธีการเรียน การสอน และการสอบ วางลงเป็นระเบียบแน่นอน

นอกจากพระภิกษุและสามเณรจะต้องเรียนภาษาไทย ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤตแล้ว หลักสูตรใหม่กำหนดให้ เรียนภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์เบื้องต้น และวิชาการใหม่ ๆ เช่น สังคมศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ผู้ที่จบการศึกษาจาก มหามกุฏราชวิทยาลัย ออกไปทำหน้าที่เป็นครูสอนหนังสือตามแผนการศึกษาแบบใหม่ได้สมดังพระราชประสงค์ ปัจจุบันมหามกุฏราชวิทยาลัยมีฐานะเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ แบ่งการศึกษาออกเป็น ๕ คณะ คือ คณะปรัชญา คณะจิตวิทยา คณะสังคมศาสตร์ คณะภาษาศาสตร์ และคณะการศึกษาศาสตร์ ผู้สอบไล่ได้ครบตามหลักสูตรมีวิทยฐานะชั้นศาสนศาสตรบัณฑิต

อย่างไรก็ตามไม่ใช่ว่าพระภิกษุสามเณรทุกรูปได้เข้าศึกษาในมหามกุฏราชวิทยาลัย การศึกษาเฉพาะด้านพระปริยัติธรรมก็ยังคงมีอยู่ทั้งในมหาธาตุวิทยาลัย และตามหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วไป การปรับปรุงการศึกษาของพระสงฆ์ด้านพระปริยัติธรรมโดยตรงเกิดขึ้นเนื่องจากการออกพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๖) มาตรา ๑๓ กำหนดคุณสมบัติของผู้ได้รับยกเว้นจากการเกณฑ์ข้อหนึ่งว่า พระภิกษุทั่วไปได้รับ

ยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์เข้ารับราชการทหาร เพื่อให้ชายฉกรรจ์พากันมาบวชเพื่อหนีการเกณฑ์ทหาร มหาเถรสมาคมกำหนดคุณวุฒิของภิกษุสามเณรที่จะได้รับการยกเว้น ภิกษุสามเณรรูปใดไม่ศึกษาจนมีวุฒิตามกำหนดให้สึกออกไปรับราชการทหาร

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรับเป็นผู้วางหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมสำหรับพระภิกษุสามเณรทั่วไปขึ้นใหม่ เรียกว่า หลักสูตร “นักธรรม” แบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ นักธรรมชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก หลักสูตรที่ใช้สอบมี ๓ อย่าง คือ สอบความรู้ภาษาบาลีในนิทานอรรถกถา ให้แปลธรรมบทโดยวิธีเขียน สอบความรู้ด้วยการตอบปัญหาธรรมคา หมวดธรรมวิภาคในหนังสือนวโกวาท สอบเรียงความแก้กระทู้ธรรมตามหนังสือพุทธภาษิตหลักสูตรดังกล่าวใช้เป็นหลักการในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของคณะสงฆ์มาจนทุกวันนี้

กล่าวโดยสรุปการศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก ในแง่การปรับปรุงความรู้ความสามารถของพระสงฆ์ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม และสามารถสนองนโยบายของทางราชการได้

พระราชนิพนธ์ต่าง ๆ ในด้านส่งเสริมพุทธศาสนาและการประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็ก

นับตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลงมา คติเกี่ยวกับการทำนุบำรุงพุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงไปจากการสร้างโบราณ

สถานมานั้นหนักด้านการเผยแพร่หลักธรรมในพุทธศาสนา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสร้างวัดขึ้นใหม่ ๓ วัด คือ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ซึ่งเป็นวัดประจำรัชกาล วัดเทพศิรินทราวาส และวัดเบญจมบพิตร

วัดเบญจมบพิตร

แต่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งการสร้างวัดโดยสันเชิง วัดอุปสมงค์ในการจัดตั้งมหาวิทยาลัยก็ได้มีบ่งบอกไว้ว่า จะใช้เป็นสถานที่อบรมสั่งสอนและเผยแพร่พุทธศาสนาแก่ประชาชนซึ่งวิถีทางหนึ่งที่ประชาชนจะเข้าใจพุทธศาสนาได้เองแท้คือ อ่านหนังสือที่เป็นคำสั่งสอน สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้นิพนธ์หนังสือธรรมไว้มากมายหลายเล่ม ตามระดับสติปัญญาของแต่ละบุคคล เช่น หนังสือเบญจศีลเบญจธรรม แสดงคำสั่งสอนเบื้องต้นเพื่อนำไปใช้ในชีวิตรประจำวัน และใช้เป็นหนังสือสอนเด็ก หนังสืออรรถศาสตร์ เป็นคำสอนชั้นกลางแสดงประโยชน์ที่บุคคลพึงได้ในชาตินี้และชาติหน้า หนังสือธรรมวิจารณ์ แสดงคำสอนชั้นกลาง ส่วนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีบทพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอยู่หลายเล่ม เช่น

“พระราชนิพนธ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานกับมหายาน” “พระราชนิพนธ์เรื่องพระพุทธชินราช” “เรื่องพระเขี้ยวแก้ว” และ “พระราชนิพนธ์คัดเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส”

พระมหากษัตริย์ที่มีบทพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนามากที่สุดเห็นจะได้แก่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากทรงมีพระปรีชาสามารถเป็นเยี่ยมในเชิงประพันธ์ บทพระราชนิพนธ์ของพระองค์มีทั้งที่เป็นเทศนาปาฐกถา บทกวี บทสวดมนต์ซึ่งร้อยกรองเป็นภาษาไทยโดย พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ก็ได้โปรดให้จัดขึ้นในสมัยพระองค์

บทพระราชนิพนธ์ที่สำคัญ ได้แก่ “เทศนาเสือป่า” “พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” “แสดงคุณานุคุณ” “ธรรมาธรรมะสงคราม” และ “ประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรม”

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ราชบัณฑิตยสภาออกประกาศชักชวนให้ผู้มีความรู้ แต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็กเพื่อพิมพ์แจกในงานพระราชพิธีวิสาขบูชา ฉบับที่ชนะเลิศจะทรงพระราชทานนิพนธ์คำนำ เป็นเกียรติแก่ผู้แต่ง ได้เริ่มประกวดแต่งหนังสือในปี พ.ศ. ๒๔๗๑ เรื่องแรกที่ได้รับพระราชทานรางวัล คือ “ศาสนคุณ” ของ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล

พระราชกรณียกิจในรัชกาลปัจจุบัน ด้านศาสนา

โดยเหตุที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญไม่มีพระราชภารกิจทางด้านการเมือง การปกครองได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจในฐานะองค์อัครศาสนูปถัมภก และทรงเป็นพุทธมามกะตามที่ได้กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญมากมายหลายประการด้วยกัน โปรดที่จะเสด็จไปประกอบพิธีทางศาสนา เช่น วางศิลาฤกษ์พระอุโบสถ ถวายผ้ากฐิน ผังลูกนิมิตร เททองหล่อพระประธาน ยกช่อฟ้า เป็นต้น ในฐานะทรงเป็นพุทธมามกะได้เสด็จออกผนวชตามแบบอย่างกุลบุตรที่ดีทั้งหลายในสังคมไทยยึดถือปฏิบัติ และสืบราชประเพณีที่มีมาแต่โบราณ นับเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๒ ในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ทรงผนวชในระหว่างการครองราชย์ พระมหากษัตริย์องค์แรกคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงผนวชเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๒ ตุลาคม-พ.ศ. ๒๕๔๘ ได้รับพระฉายาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรม

หลวงวชิรญาณวงศ์องค์พระอุปัชฌาย์ ว่า “ภูมิ-พล” ขณะทรงผนวชจำพรรษาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร และได้เสด็จออกรับบาตรจากประชาชน เช่น สงฆ์ทั้งหลายประพาศปฏิบัติ

ในฐานะที่ทรงเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก ได้ทรงเอาพระทัยใส่ในกิจการศาสนาต่าง ๆ พระราชดำริที่ทรงริเริ่มเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ การทำนุบำรุงศาสนา คือ พระราชดำริที่จะให้มีการแปล พระคัมภีร์อัลกุรอานเป็นภาษาไทย ซึ่งจุฬาราชมนตรีและชาวมุสลิมทั้งหลายได้รับสนองสำเร็จตามพระราชประสงค์ พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ให้จัดพิมพ์พระคัมภีร์ฉบับภาษาไทยนี้ขึ้นในโอกาสฉลอง ๑๕ ศตวรรษแห่งอัลกุรอานที่สนามกีฬาหัวหมาก เมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๑

นอกจากนี้ยังได้เสด็จไปเป็นองค์ประธานงานพิธีทางศาสนาที่สำคัญของศาสนาอื่น ๆ เช่น ได้เสด็จไปเป็นองค์ประธานในงานฉลองครบรอบ ๕๐๐ ปี แห่งศาสนาซิกข์ เมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๒ ที่โรงละครแห่งชาติ

บทที่ ๒

ศิลปกรรม

เครื่องชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับสัตว์คือ ความพยายามที่จะขัดเกลาจิตใจ ความรู้สึกนึกคิดให้สะอาดบริสุทธิ์ ความพยายามเช่นนี้แสดงออกในหลายทาง อาจจะเป็นด้วยการอบรมบ่มนิสัยโดยตรง หรือการยกระดับจิตใจคนในสังคมด้วยมาตรฐานทางศีลธรรม การสร้างสรรค์งานทางศิลปะก็เป็นแนวทางหนึ่ง ซึ่งเป็นสื่อที่เหมาะสมที่สุดในการน้อมนำจิตใจผู้คนให้ระลึกถึงสิ่งดีงาม ปรับปรุงจิตใจให้ละเอียดอ่อนเป็นพื้นฐานแห่งการกระทำที่ดีซึ่งจะมีผลสะท้อนกลับสู่สังคมในแง่ความสงบสุข งานสร้างสรรค์ทางศิลปะซึ่งปรากฏในรูปศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ ยังเป็นสิ่งที่แสดงลักษณะเฉพาะของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ที่ในปัจจุบันเรียกว่าลักษณะวัฒนธรรมประจำชาติ คำกล่าวที่ว่าไทยเป็นชาติหนึ่งที่มีแนวทางการสืบทอดและสั่งสมวัฒนธรรมมาเป็นระยะเวลานาน ไม่ใช่คำกล่าวอย่างเลื่อนลอย เมื่อพิจารณาศิลปะไทยที่ถ่ายทอดออกในรูปงานศิลปกรรมอันมีลักษณะเด่นแต่ละช่วงสมัย ทั้งนี้เพราะงานศิลปะเป็นงานสร้างสรรค์ทางปัญญาถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด จินตนาการ จิตวิญญาณและการสังเกตของศิลปินออกสู่สาธารณชนด้วยฝีมือ ความชำนาญเฉพาะบ่งบอกความเป็นตัวของตัวเองอย่างเด่นชัด

โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ศิลปกรรมแบ่งออกเป็นแขนงต่าง ๆ ได้ ๕ แขนงคือ

๑. สถาปัตยกรรม หมายถึง งานออกแบบสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ
๒. จิตรกรรม หมายถึง ภาพเขียนสีต่าง ๆ
๓. ประติมากรรม หมายถึง งานปั้น หล่อ แกะสลัก
๔. วรรณกรรม หมายถึง งานประพันธ์บทกวี
๕. นาฏกรรม หมายถึง การฟ้อนรำ ขับร้อง ดนตรี

ในปัจจุบันสังคมได้ขยายตัวกว้างขวางขึ้น วิทยาการความก้าวหน้า และความสะดวกในการติดต่อสื่อสาร ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง ศิลปกรรมในปัจจุบันจึงมีลักษณะเป็นสากล และมุ่งประโยชน์ใช้สอยมากกว่าจะมุ่งความงามทางด้านจิตใจ ศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ ข้างต้น จึงจัดรวมอยู่ในศิลปกรรมที่เป็น วิจิตรศิลป์ ส่วนงานศิลปะที่มุ่งประโยชน์ใช้สอย เรียกว่า ศิลปประยุกต์ ซึ่งก็ยังแบ่งออกเป็นแขนงต่าง ๆ คือ (๑) อุตสาหกรรมศิลป์ (๒) มัณฑนศิลป์ ได้แก่ ศิลปะ การจัด ตกแต่ง บ้านเรือนและอาคารร้านค้า (๓) ศิลปะการโฆษณา

ศิลปินไทยในสมัยโบราณส่วนใหญ่ได้รับแรงบันดาลใจจากพุทธศาสนา งานศิลปะจึงสร้างสรรค์ขึ้นจากความศรัทธาและถือว่าเป็นกิริยาบุญอย่างหนึ่ง งานสร้างศิลปกรรมในประเทศไทยจึงไม่เป็นสาเหตุแห่งความเสื่อมของอาณาจักร

เหมือนที่เกิดขึ้นกับอาณาจักรกัมพูชาในช่วงสมัย
ที่นิยมสร้างปราสาทหิน ด้วยเหตุนี้ วัด จึงเป็น
แหล่งรวมศิลปกรรมหลายแขนงด้วยกัน เราดู
โครงสร้างทางสถาปัตยกรรมได้จากโบสถ์ เจดีย์
คู่วัฒนาการภาพเขียนสี ได้จากภาพจิตรกรรม
ฝาผนังในพระอุโบสถ ดูความงดงามทางประติ-
มากรรมได้จากพระพุทธรูป หน้าบันพระอุโบสถ
ภาพจำหลักบนบานประตูหน้าต่าง ลวดลายบน
เสมาและเครื่องประดับตกแต่งเจดีย์ต่าง ๆ อย่าง
ไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่างานศิลปกรรมใหญ่ ๆ
ในประเทศไทยกระทำกันอยู่ ๒ แห่ง คือ ใน
วัด และในวัง เนื่องจากการงานศิลปกรรมแต่ละชิ้น
มีขนาดใหญ่ต้องอาศัยแรงงาน ทุน วัสดุ และ
ช่างฝีมือ จำนวนมาก ใช้ระยะเวลาาน พระ-
มหากษัตริย์จึงทรงเป็นผู้อุปถัมภ์การสร้างงาน
ศิลปะต่าง ๆ ทั้งนี้รวมไปถึงการทำนุบำรุงช่างฝีมือ
และสนับสนุนให้เกิดงานศิลปะประเภทต่าง ๆ
เพิ่มมากขึ้นด้วย ในทำเนียบศักดิ์นาพลเรือนและ
ทหาร ในหนังสือกฎหมายตราสามดวงปรากฏ
ชื่อกรมช่างสิบหมู่ ได้แก่ ช่างเขียน ช่างแกะ
ช่างสลัก ช่างกลึง ช่างหล่อ ช่างปั้น ช่างหุ่น
ช่างรัก ช่างบุ และช่างปูน ตามความจริงแล้ว
คงจะมีช่างมากประเภทกว่านี้อีก ที่ใช้ชื่อกรม
ช่างสิบหมู่ เพื่อสะดวกในการรวบรวมผู้ที่เป็
นช่างแบ่งตามประเภทความชำนาญตามลักษณะ
การควบคุมกำลังคนในระบบไพร่ กรมช่างสิบ
หมู่นี้ในรัชกาลที่ ๖ เปลี่ยนชื่อเป็นกรมศิลปากร
ในรัชกาลที่ ๗ ได้มีการจัดแบ่งงานในกรมศิลปากร
ใหม่ งานของกรมช่างสิบหมู่ในปัจจุบันคือกอง
สถาปัตยกรรมของกรมศิลปากร

ลักษณะของศิลปกรรมสมัยธนบุรีและ กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ระยะ ๑๕ ปี ในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี
เป็นช่วงแห่งการตั้งบ้านเมือง ยังไม่ทันได้สร้าง
บ้านเมือง ดังนั้นงานสถาปัตยกรรมที่เด่น ๆ จึง
ยังไม่มีให้กล่าวถึง งานทางสถาปัตยกรรมที่สร้าง
ขึ้นใหม่คือ พระราชวังเดิมใช้เป็นที่เสด็จออกว่า
ราชการ ปัจจุบันอยู่ในบริเวณที่ทำการกองทัพเรือ
งานทางวรรณกรรมมีงานพระราชนิพนธ์ทละคร
เรื่องรามเกียรติ์ ๔ ตอน ผู้เชี่ยวชาญทางด้าน
วรรณคดีวิจารณ์ไว้ว่ายังไม่นับว่าไพเราะนัก เนื่อง
จากทรงใช้คำห้วน สั้น แต่ก็สะท้อนบุคลิกภาพ
ความเป็นนักรบของพระองค์ได้เป็นอย่างดี ด้าน
นาฏศิลป์นั้นใน พ.ศ. ๒๓๑๒ เสด็จไปปราบ
ชุมนุมเจ้านคร ทรงนำละครผู้หญิงของเจ้านคร
จากนครศรีธรรมราช ซึ่งพวกละครหลวงที่หนี
ไปจากกรุงเก่าไปเป็นครูฝึกหัดมาสมทบกับบรรดา
พวกละครที่ทรงรวบรวมมาได้จากแหล่งอื่น ๆ
หัดละครหลวงขึ้นใหม่ และได้ถือตามแบบกรุง
เก่า ก็มีละครผู้หญิงเฉพาะละครหลวงเพียงโรง
เดียว การละครของไทยจึงเริ่มเฟื่องฟูขึ้นอีกครั้ง
หนึ่ง ทางด้านประชาชนนั้นยังคงมีละครนอก
เป็นชายล้วนตามแบบที่เคยมีมาแต่ครั้งกรุงศรี-
อยุธยา ด้านจิตรกรรม มีงานชิ้นเด่น คือ สมุด
ภาพไตรภูมิพระร่วงเขียนลงในสมุดขนาดใหญ่
ฝีมือประณีตงดงาม และมีตัวหนังสือภาษาบาลี
เขียนกำกับภาพไว้ทุกภาพ

งานศิลปกรรมเริ่มเฟื่องฟูและได้รับการทำนุ
บำรุงอย่างจริงจัง เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธ-

ยอดฟ้าจุฬาโลกสร้างราชธานีใหม่ โปรดให้รวบรวมช่างฝีมือประเภทต่าง ๆ และฝึกหัดเพิ่มขึ้นอีกแบบอย่างศิลปะในสมัยรัชกาลที่ ๑ ส่อให้เห็นว่าพยายามจะถอดแบบศิลปะสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ส่วนใหญ่คงแบบสมัยรัชกาลที่ ๑ หลังจากนั้นมาเมื่อช่างมีความเชี่ยวชาญมากขึ้นงานศิลปะที่แสดงออกมาจึงมีลักษณะแตกต่างออกไปจากเดิมทั้งในด้านคติความเชื่อ ลักษณะสถาปัตยกรรม และลวดลายเป็นกลุ่มศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สถาปัตยกรรม

ในระยะต้น ๆ ยังคงรักษาแบบแผนคตินิยมทางศิลปะสมัยอยุธยาอยู่ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามยังมีฐานอ่อนโค้งแบบหย่อนท้องช้าง หอพระไตรปิฎกสร้างไว้กลางสระน้ำ เจดีย์สร้างแบบย่อมุมไม้สิบสอง และทรงปราสาทเป็นส่วนใหญ่ คติการก่อสร้างแบบโบราณที่มีเจดีย์อยู่หลังพระอุโบสถ ยังมีให้เห็นที่วัดโพธิ์ สถาปัตยกรรมที่ถอดแบบศิลปะจากอยุธยาได้อย่างถูกต้องคือ พระปราสาท ที่วัดระฆังโฆสิตารามเป็นปราสาทแบบอยุธยาเพียงองค์เดียวที่มีให้ศึกษาได้ในกรุงเทพฯ คตินิยมแบบอยุธยาที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ภายหลังจากลุล่วงไป ฐานพระอุโบสถทำเป็นเส้นตรงอย่างที่เราเห็นในปัจจุบัน คติสร้างเจดีย์ไว้หลังพระอุโบสถ มาถึงรัชกาลที่ ๓ ไม้นิยมสร้างไว้แม้แต่วัดเดียว

งานสถาปัตยกรรมชิ้นเด่น ๆ แสดงฝีมือช่างรัชกาลที่ ๑ ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่สำคัญได้แก่ มณฑปวัดพระแก้ว รวมทั้งแบบ

พระมณฑปวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สถาปัตยกรรม และสิ่งก่อสร้างส่วนประกอบ เช่น นาคพลึงห์กระไดยักษ์บนปลายพลึงห์ และฐานปัทม์ ตลอดจนลวดลายบนผนัง หอมณฑิยธรรม และรูปทรงงามอย่างยิ่ง บุษบกทองคำทรงพระแก้วมรกตฝีมือละเอียดงดงามมาก

ในวัดพระเชตุพน มีพระวิหารทิศทั้งสี่ ถายหน้าบันฝีมือเป็นเอก ฐานพระพุทธรูปประจำพระวิหารออกแบบไม่ซ้ำกัน ฝีมือและการออกแบบดีมาก พระระเบียงแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการออกแบบ มีพระระเบียงใหญ่อยู่ชั้นใน พระระเบียงเล็กซ้อนอยู่ชั้นนอก แต่ไม่วงอ้อมไปรอบเลี้ยวเข้าหาพระระเบียงใหญ่ตรงที่ใกล้มุม เมื่อมองดูจากภายนอกมุมระเบียงชั้นนอกและชั้นในลดหลั่นกันเป็นไม้สิบสอง แต่เมื่อเข้าไปดูภายในเห็นเป็นวงสี่เหลี่ยมรับกับพระอุโบสถ ดูไม่จืดจางและแสดงศิลปะการออกแบบชั้นยอด ในพระราชวังบวรสถาน มีพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ และพระวิมานสามหลัง พระที่นั่งองค์หลังทำแบบกรุงเก่า และลายบนหน้าบันงามมาก

งานสถาปัตยกรรมขึ้นเด่นแสดงฝีมือช่าง
ในรัชกาลที่ ๒ คือ พระระเบียงในวัดอรุณราช-
วราราม มีทรวดทรงงดงามกว่าพระระเบียง
ที่เห็นอยู่ในวัดอื่น ๆ

มาถึงรัชกาลที่ ๓ สมัยนี้ทรงโปรดลักษณะ
สถาปัตยกรรมแบบจีน วัดที่ทรงสร้าง เช่น วัด
ราชโอรส วัดราชธิดา ไม่มีข้อฟ้าใบระกา ทาง
หงส์ สร้างพระอุโบสถคล้ายกังฉิน โดยเฉพาะ
วัดราชโอรสเป็นการปะสมประสานทางศิลปะ
ทั้งแบบไทย จีน และฝรั่ง ไว้ได้งดงามกลมกลืน
กันมาก รูปแบบสถาปัตยกรรมแปลกออกไป
จากรัชกาลอื่น ๆ ไม่นิยมสร้างเครื่องไม้ ใช้การ
ก่ออิฐถือปูน สร้างเป็นตึกแทน นิยมใช้กระเบื้อง
เคลือบสี ลวดลายต่าง ๆ ทั้งที่เป็นชั้นสมบุรณ์
คือเห็นเป็นรูปด้วย خامชัดเจน ที่นำมาดัดเป็น
ชั้นประดิษฐ์เป็นลวดลาย และที่เป็นเศษกระเบื้อง
มาตกแต่งหน้าบัน และผนัง สถาปัตยกรรมที่
ทำให้เกิดการก่อสร้างแบบใหม่ ที่มีคตินิยมอีก
แบบหนึ่งคือ สำเภาจีนที่วัดยานนาวา แต่เพื่อ
ให้เป็นศาสนสถานได้ทำรูปหล่อพระเวสสันดร
กัณหา ชาลี ไว้ที่ท้ายเรือสำเภา แสดงถึงบารมี
ธรรม ที่พระเวสสันดรอุปมาการเสียสละของ
พระโอรสธิดาเปรียบเหมือนสำเภาพาพระองค์
ให้พ้นโสมงสารในมหาเวสสันดรชาดกกัณชั
กุมาร โปรดให้สร้างโลหะประสาทในวัดราชนัคคา
ตามที่มีปรากฏในหนังสืออมหาวงศ์ พงศาวดาร
ของลังกา แต่การออกแบบเป็นไปตามความคิด
ของชาวไทย พระปรารักษ์ที่วัดอรุณราชวราราม
เป็นแบบพิเศษของรัตนโกสินทร์ที่มีทรวดทรง
แปลกสมบุรณ์ที่สุด โดยการออกแบบก่อขยาย

ฐานให้กว้างเพื่อรับองค์ปรารักษ์ จิตรกรรม

จิตรกรรมฝาผนังที่ใช้ประดับภายในยังคง
ตามแบบศิลปะอยุธยาตอนปลาย ภาพเขียนบน
ฝาผนังพระอุโบสถแบ่งออกเป็นสองตอน คือ
ตอนบนเขียนภาพเทพชุมนุม ตอนล่างแถวเดียว
กับหน้าต่าง มักเขียนภาพพุทธประวัติหรือทศ-
ชาติ ด้านหลังพระประธานเขียนภาพไตรภูมิ
ด้านหน้าเขียนภาพพุทธประวัติตอนมารวิชัย คติ
นิยมยังคงเหมือนอยุธยาตอนปลาย คือ ไม่คำนึง
ถึงสัดส่วนของบุคคลและสถาปัตยกรรม โดย
ส่วนใหญ่แล้วขนาดของสถาปัตยกรรมในภาพ
จะมีสัดส่วนเท่ากันและวางในแนวนาน สีที่ใช้
เพิ่มจำนวนสีมากขึ้น และปิดทองบนภาพให้โดดเด่น
พื้นของภาพมีความหนักแน่นมากกว่าสมัย
อยุธยา ลายที่ใช้ประกอบเป็นลายที่เริ่มมีแบบ
แผน จะเห็นได้จากภาพวาด ณ วัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม วัดสุวรรณาราม วัดดุสิตาราม วัด
ราชสิทธิาราม งานชิ้นที่เด่นที่สุดคือ จิตรกรรม
ฝาผนัง ที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในพระราชวัง
บวรฯ ฝีมือช่างรัชกาลที่ ๑ อย่างไรก็ตามเมื่อ
มาถึงรัชกาลที่ ๓ นอกจากจะมีงานทางสถา
ปัตยกรรมแหวกแนวออกไปแล้ว จิตรกรรม
ฝาผนังสมัยนี้ จัดได้ว่าเป็นจิตรกรรมที่บรรลุนั้น
สมบุรณ์สุด ทั้งทางด้านการจัดภาพ การให้สี
ความวิจิตรบรรจง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล
ในภาพ แลดูกลมกลืนไม่เกิดความขัดหรือเคอะ
เขิน ภาพจิตรกรรมที่มีฝีมือดีเด่นมีอยู่หลายวัด
เช่น วัดสุทัศน์ วัดราชสิทธิาราม วัดสุวรรณาราม
และวัดสุวรรณารามที่อยู่อยุธยา

ประติมากรรม

ในบรรดาศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ ที่ได้เริ่มฟื้นฟูฝึกหัดในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นี้ แขนงที่นับว่าค้ำคอที่สุดในเชิงฝีมือ เทคนิค และการออกแบบคือ ประติมากรรม มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นใหม่หลายองค์ในสมัยรัชกาลที่ ๑ มีพระประธานในพระวิหารและพระอุโบสถ วัดมหาธาตุ รัชกาลที่ ๒ สร้างพระประธานในโบสถ์วัดอรุณ รัชกาลที่ ๓ โปรดให้สร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ที่เลือกกันในคัมภีร์และปางที่มีอยู่เดิมรวมเป็น ๔๐ ปาง ลักษณะพระพุทธรูปเป็นแบบผสมอยุธยาและอุททองแต่ความงดงามรวมทั้งความมีชีวิตจิตใจลดน้อยลงไปอีก หันไปเห็นความสวยงามทางลวดลายเครื่องประดับมากกว่าการแสดงออกซึ่งความรู้สึกของพระพุทธรูป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเทคนิคการหล่อที่ถึงขีดสุดแสดงความสามารถอย่างน่าอัศจรรย์ในการหล่อองค์พระพุทธรูปได้บางเหมือนเปลือกไข่ ทำให้พระพุทธรูปมีน้ำหนักเบา ได้สูญไปโดยสิ้นเชิงอย่างไรก็ตามการปั้นพระพุทธรูปในสมัยนี้ โดยเฉพาะในรัชกาลที่ ๒ มีแบบอย่างของคนอยู่อย่างหนึ่งคือการวางพระหัตถ์ขวาดั่งเป็นฉาก จะเห็นได้จากพระประธานในโบสถ์วัดอรุณ และตามพระระเบียงโบสถ์ ซึ่งเป็นของหลวงฝีมือช่างรัชกาลที่ ๒

งานประติมากรรมอื่น ๆ ชั้นที่เด่นที่สุด คือ บานทวารวิหารพระศรีศากยมุนี ฝัพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นลายสลักซับซ้อนกันหลายชั้น พ.ศ. ๒๔๐๒ เกิดอุบัติเหตุไฟไหม้ กรมศิลปากรจึงถอดส่วนที่

เหลืออยู่ไปเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ งานแกะที่เป็นฝัพระหัตถ์อีกอย่างหนึ่งคือหน้าหุ่น แกะจากไม้รักหน้าพระใหญ่กับพระน้อยเรียกว่า พระยารักใหญ่ พระยารักน้อยในสมัยรัชกาลที่ ๓ เนื่องจากสถาปัตยกรรมเป็นแบบจีนจึงนิยมสร้างรูปประติมากรรมแบบจีนเข้ามาประดับรวมทั้งให้ตัวอย่างประติมากรรมแบบไทยเป็นแบบส่งให้ช่างจีนจำลองเป็นรูปเกี่ยวกับสัตว์ในหิมพานต์และรูปประติมากรรมที่เกี่ยวกับเรื่องหิมพานต์ ความรู้สึกที่แสดงออกเป็นจีนมากกว่าไทย นับได้ว่ามีรูปสัตว์หิมพานต์แบบแปลก ๆ วัสดุแตกต่างจากที่เคยคุ้น ประติมากรรมทั้งแบบจีนแท้และให้ช่างจีนจำลองตามแบบไทย มีอยู่ในวัดอรุณฯ วัดโพธิ์ ฯลฯ

ศิลปวัตถุอื่น ๆ

นอกจากงานศิลปกรรมขนาดใหญ่ ๆ ยังมีศิลปวัตถุซึ่งส่วนใหญ่เป็นเครื่องราชูปโภคสำหรับพระมหากษัตริย์ได้แก่ เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ ประกอบด้วยพระมหาพิชัยมงกุฎ พระแสงขรรค์ชัยศรี ธารพระกร พัดและแส้ ฉลองพระบาทสำหรับพระแสงขรรค์ชัยศรีนั้นไม่ได้สร้างขึ้นใหม่ ถือกันว่าเป็นพระแสงขรรค์คู่บ้านคู่เมืองของเขมรเมื่อได้มาจึงนำเข้ามารวมเป็นเครื่องราชกกุธภัณฑ์อย่างหนึ่งใช้ในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

เครื่องราชูปโภคต่าง ๆ เช่น ราชรถ เรือพระที่นั่ง พระราชยาน พระโกศ เรือพระที่นั่งที่มีชื่อเสียงว่างคางคือ เรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ พระแท่นต่าง ๆ เช่น พระแท่นบุษบกมลายูมหาพิमान ทำด้วยไม้จำ

เรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์

หลักปิดทองประดับกระจกบางแห่ง แต่ละชิ้นมี
ลวดลายต่างกันนับว่าเป็นงานชิ้นเด่น พระแท่น
มหาเศวตฉัตรในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เป็น
พระราชบัลลังก์ทองแกมแก้ว ประดิษฐานเหนือ
พระแท่นลา ภายใต้พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร

ศิลปะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ที่ควร
กล่าวถึงอีกอย่างหนึ่งคือ ถ้วยชามเบญจรงค์ สัก
เข้ามาจากประเทศจีน เบญจรงค์สมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น ต่างจากสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งนิยม
ให้ตัวอย่างลายเทพนมรสังห์ พื้นนอกสีดำข้าง
ในสีเขียว ได้สั่งเปลี่ยนพื้นภายในชามเป็นสีขาว
ลายภายนอกมีความประณีต และอยู่ในระเบียบ
มากกว่า ในสมัยรัชกาลที่สองนิยมสั่งชามลายน้ำ
ทองผูกลวดลายเป็นดอกกุหลาบ เรียกว่า กุหลาบ
น้ำทอง และดอกไม้อื่น ๆ ซึ่งลายน้ำทองสมัย
อยุธยามีแต่เป็นชนิดสอดเส้นสีทอง ชามเบญจรงค์
ในรัชกาลนี้มีสีเพิ่มขึ้น และมีรูปร่างสีห์และครุฑ
เป็นต้น หลังจากรัชกาลนี้แล้ว เครื่องลายน้ำทอง
และเบญจรงค์ที่สั่งทำต่อมา ลวดลายและฝีมือทำ
สู้ไม่ได้อีกเลย

ในรัชกาลนี้เช่นกันได้ทรงฟื้นฟูการทำเครื่อง
ถมซึ่งเคยมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า แต่ได้ไปจัดฝึกหัด
วิชาช่างถมขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช เนื่องจาก
เจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นผู้ทำงานจริงทรงไว้วาง
พระทัยให้เป็นธุระจัดการ แต่ลวดลายนั้น
เป็นสิ่งที่คิดประดิษฐ์ขึ้นใหม่

นาฏศิลป์ และดุริยางคศิลป์

นาฏศิลป์ เป็นศิลปะที่ทรงคุณค่าประเภท
หนึ่งต้นเค้าของนาฏกรรมไทยเป็นที่ยอมรับกัน
ว่าได้แบบอย่างมาจากศาสตร์ของอินเดีย คำรา
ทำรำต่าง ๆ แต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่มีหลง
เหลืออยู่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ได้ทรงถือการฟื้นฟูนาฏศิลป์ เป็นงานสำคัญเท่า
เทียมกับงานด้านอื่น ๆ ได้โปรดให้บรรดาครูละคร
รวบรวมทำคำราทำรำขึ้นเป็นแบบแผนเขียนลงใน
สมุดระบายสีปิดทองมีทั้งหมด ๖๖ ทำ ปัจจุบัน
เก็บอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ เมื่อได้บัญญัติทำรำ
ขึ้นแล้ว โปรดให้หัดการเล่นหุ่น โขน ละคร
ของหลวงขึ้นทั้งวงหลวงและวงหน้า คงเว้นแต่
ละครผู้หญิงมีเล่นในพระราชวังหลวงเพียงแห่ง
เดียว บทละครในที่ขาดหายไปโปรดให้พระราช
วงศานุวงศ์และข้าราชการที่เป็นกวี ช่วยกันแต่ง
ต่อเติมจนเป็นต้นฉบับครบสมบูรณ์มีเรื่อง ราม-
เกียรติ์ อุณรุท ดาหลัง และอิเหนา ทรงเคร่ง
ครัดให้การเล่นเป็นไปตามแบบอย่างครั้งกรุงเก่า

นาฏกรรมของไทยเจริญมาสู่ยุครุ่งโรจน์ใน
รัชสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เนื่องจากทรง
มีความสนพระทัยและมีพระปรีชาสามารถทาง

การเล่นโขน

ด้านนี้อยู่มาก งานพระราชนิพนธ์บทละครมีทั้งละครในและละครนอก หลายเรื่องด้วยกัน มีหลายเรื่องซ้ำกับบทละครที่แต่งไว้ในรัชกาลที่ ๑ เนื่องจากทรงเห็นว่าบทละครในสมัยรัชกาลที่ ๑ มุ่งจะรักษาความสมบูรณ์ของเนื้อเรื่อง จึงมีปัญหากระบวนทำรำไม่เข้ากับบทละคร ทรงปรับปรุงแก้ไขด้วยการแต่งบทละครแล้วส่งไปให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ให้ทรงคิดทำรำ แล้วนำมาแสดงให้ทอดพระเนตร ถ้าทำรำซ้ำกับบทละคร โปรดให้แก้บทละครจนเข้ากับทำรำ ดังนั้นละครในรัชสมัยของพระองค์จึงสมบูรณ์สอดคล้องทั้งบทละครและทำรำ

ความสมบูรณ์ของกระบวนทำรำสำหรับละครมีผลให้บทบาทและท่าทางการเล่นโขนได้รับการปรับปรุงรวมทั้งเพลงขับร้องและดนตรี

ให้ประณีตงดงามขึ้น บทพากย์และบทเจรจาสะสอยกว่าเดิม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์บทพากย์ตอน “นางลอย” ได้ฉอรรถส ไพเราะ ก็นใจ แบบอย่างการเล่นโขนในรัชกาลนี้เป็นแบบอย่างการเล่นโขนภายในราชสำนักในสมัยต่อมา การขับเสภาซึ่งแต่เดิมเป็นการขับเล่าอย่างนิทาน มีกรับเป็นเครื่องดนตรีประกอบ โปรดดัดแปลงให้ร้องแบบลำนำ แล้วส่งด้วยปี่พาทย์ เป็นแบบแผนมาจนทุกวันนี้และได้ทรงพระราชนิพนธ์เพลงไทยเดิมไว้เล่นกับซอสามสาย เครื่องดนตรีที่ทรงได้ชำนาญมากที่สุด คือเพลง “บุหลันลอยเลื่อน” หรือ “บุหลันลอยฟ้า”

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่โปรดการเล่นละคร ให้เลิกละครหลวงจนตลอดรัชกาล การเลิกละครหลวงกลับเป็นเหตุให้การละครแพร่หลายมากขึ้น เจ้านาย และข้าราชการกล้านำไปเล่นโดยไม่ต้องกลัวว่าจะเป็นการแข่งขันกับละครหลวง และได้รับการแบบอย่างละครหลวงครั้งรัชกาลที่ ๒ ละครคณะสำคัญ ๆ ได้แก่ ละครวังหน้ากรมพระราชวังบวรมหาดิพลเสพ ละครพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ละครสมเด็จพระยานนครศรีธรรมราช ละครกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ส่วนละครนอกมีเรื่องเพิ่มขึ้นคือ สุวรรณหงส์ แก้วหน้าม้ากับนางกุลา ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของท่าน

ละครชาตรีเริ่มมีแพร่หลายในรัชกาลนี้ เนื่องจากใน พ.ศ. ๒๓๖๕ เจ้าพระยาพระคลังยกทัพไประงับเหตุการณ์ หัวเมืองภาคใต้ บังเอิญปีนั้น

ฝนแล้ง ชาวเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง และ สงขลาขออพยพขึ้นมากับกองทัพด้วย มาตั้ง บ้านเรือนอยู่ที่ตำบลสนามกระบือ ได้รวบรวม กันตั้งคณะละครชาตรีเล่นตามงานต่าง ๆ เป็นที่ นิยมของประชาชน

วรรณกรรม

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรง ฟันฟูวรรณคดีของชาติ ด้วยวิธีการเดียวกับการ ฟันฟูทำนุบำรุงชาติด้านอื่น ๆ คือ โปรดให้ ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตพระสงฆ์และ จมราวาสให้ช่วยกันผลิตงานทางวรรณคดี ตาม ความถนัดของแต่ละบุคคล พระองค์เองทรงก้าว เข้ามาเป็นผู้ร่วมงานด้านนี้โดยทรงพระราชนิพนธ์ หนังสือขึ้นหลายเล่ม

พระราชนิพนธ์ของพระองค์มี

๑. เพลงยาวรบพม่าที่ท่าดินแดง (นิราศ ท่าดินแดง)

๒. บทละครเรื่องรามเกียรติ์

๓. บทละครเรื่องอุณรุท อิเหนา ดาหลัง

ความสามารถของพระองค์ทางเชิงประพันธ์ ไม่นับว่าเด่น อยู่ในระดับปานกลางเท่านั้น จาก เรื่องรามเกียรติ์พอจะมองเห็นได้ว่าเพราะเหตุไร จึงต้องทรงพระราชนิพนธ์เอง รามเกียรติ์เป็น วรรณคดีสำคัญมากที่สุดเล่มหนึ่ง เพราะถึงแม้จะเป็น เรื่องราวของชาวอินเดีย และเกี่ยวเนื่องกับ เทพเจ้าในลัทธิศาสนาพราหมณ์ แต่ก็มิมีอิทธิพล ต่อจิตใจของคนไทยในทุกระดับมาช้านาน ปะปน อยู่ในศิลปะทุกแขนงไม่ว่า จิตรกรรม ประติมากรรม

หรือสถาปัตยกรรม เรื่องราวของตัวละครหลาย ตัวได้เป็นตัวอย่างแสดงคุณธรรมในสังคมไทย โดยเฉพาะในสมัยต้นอยุธยา พระนามพระมหากษัตริย์องค์แรกคือ “รามาริบดี” เป็นชื่อเดียวกับพระราม และชื่อกรุงศรีอยุธยา ก็คือ เมือง อโยธยาที่พระรามปกครองอยู่ ต้นรัชสมัยของ พระองค์ รามเกียรติ์ฉบับสมบูรณ์คงหาไม่ได้ จึง ต้องทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อเก็บรักษาเนื้อ เรื่องที่สมบูรณ์ไว้

อย่างไรก็ตามในรัชสมัยของพระองค์ความ ตื่นตัวทางวรรณกรรมเป็นไปอย่างกว้างขวาง แม้แต่สมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ซึ่งก็ทรงมีพระราชภารกิจด้านสงครามและด้าน อื่น ๆ อยู่มาก ยังได้ทรงงานกวีนิพนธ์ไว้ ๓ เรื่อง คือ

๑. เพลงยาวถวายพยากรณ์

๒. นิราศเสด็จไปรบพม่าเมืองนครศรี- ธรรมราช

๓. นิราศเสด็จไปตีเมืองพม่า

ผู้เป็นกำลังสำคัญด้านวรรณกรรม คือ เจ้า พระยาพระคลัง (หน) จดสดมภ์กรมท่า ต้น ตระกูล บุญ-หลง งานประพันธ์ของท่านมีทั้งที่เป็น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย และร้อยแก้ว บทประพันธ์ชิ้นเด่นมีอยู่มากเช่น กาพย์กลอนสุภาพ โคลงพยุหยาตราเพชรพวง ร่ายยาวเทศน์มหาชาติ กัณฑ์กุมารและมัทรีในมหาเวสสันดรชาดก โคลง สุภาษิต และงานแปลพงสาวดารมอญเรื่องราชา- ธิราช พงสาวดารจีนเรื่องสามก๊ก ซึ่งวรรณคดี สโมสรมในรัชกาลที่ ๖ ได้ยกย่องว่าเป็นยอด ความเรียงเรื่องนิยาย

หลังจากสมัยแห่งการฟื้นฟูแล้ว วรรณคดีของชาติก้าวเข้าสู่ยุคทองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์เองทรงเป็นกวีที่สำคัญที่สุดพระองค์หนึ่ง พระราชนิพนธ์ที่สำคัญ คือ

๑. เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน
๒. บทละครเรื่องอิเหนา
๓. บทละครเรื่องรามเกียรติ์
๔. บทละครนอกเรื่อง ไชยเชษฐ์ กวีไกรทอง มณีพิชัย สังข์ทอง
๕. กาพย์เห่เรือ
๖. บทพากย์โขนตอน นาคบาศ พรหมาสตรี เอรಾವัน และนางลอย

พระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ ทรงแก้ไขจากพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๑ ให้เหมาะสมกับการแสดงโขนละคร วรรณคดีสโมสรยกย่องว่า บทละครเรื่องอิเหนาเป็นยอดของกลอนบทละคร

ในรัชสมัยของพระองค์มีกวีเด่น ๆ อยู่หลายคนด้วยกัน เช่น สุนทรภู่ หรือพระศรีสุนทรโวหาร ท่านมีงานประพันธ์อยู่ทุกประเภท ทั้งเสภา บทละคร กลอน กาพย์ กลอนสุภาพิต และบทเห่ แต่ที่นับกันว่าเป็นความสามารถพิเศษ เฉพาะตัวหาใครเทียบได้ยาก คือ งานประพันธ์ประเภทกลอนแปด สำนวนโวหารในงานของสุนทรภู่ คิดปากคิดหุคนไทยอยู่ทั่ว ๆ ไป และหลายบทได้เป็นสุภาษิตที่ขุดถือเป็นแบบอย่าง

พระเทพโมฬี (กลั่น) เป็นกวีพระสงฆ์สำคัญรูปหนึ่ง ได้แสดงผลงานไว้เมื่อคราวแต่งซ่อมมหาชาติคำหลวงของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ซึ่งหายไปถึง ๖ กัณฑ์ พระเทพโมฬีแต่ง กัณฑ์มหาพน และทานกัณฑ์ นับว่ามีเชิงพรรณนาโวหารดีเยี่ยม

นายนรินทร์ธิเบศร์ (อิน) แต่ง “นิราศนรินทร์” เป็นโคลงสี่สุภาพครั้งตามเสด็จกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณูรักษ์ ไปขัดดาทัพพม่าทางบักย์ได้ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ เป็นนิราศที่มีความไพเราะมากเล่มหนึ่ง

ยุคทองของวรรณคดีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงมีความหมายที่งานเด่นและกวีเด่น

สมัยรัชกาลที่ ๓ ได้โปรดให้จารึกคำราการประพันธ์และตัวอย่างงานประพันธ์ไว้บนแผ่นศิลา ติดตามศาลารายรอบบริเวณวัดพระเชตุพน

กวีผู้สร้างงานชิ้นเด่น ๆ ในรัชกาลนี้มี

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงจำพรรษาอยู่วัดพระเชตุพน ชำนาญทั้งการแต่งโคลง ลิลิต และฉันทน์ งานนิพนธ์ที่สำคัญได้แก่ ลิลิตตะเลงพ่าย พระราชนิพนธ์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา สมุทรโฆษคำฉันท์ (ตอนท้าย) กฤษณาอาสน์คำฉันท์ พระปฐมสมโพธิกถา สรรพสิทธิ์คำฉันท์ เป็นต้น

สมเด็จพระยาเดชาดิศร เรื่องเอกของท่านคือ โคลงโลกนิติ

พระมหามนตรี (ทวี) งานเด่นที่สุดคือ ระเด่นลันได เป็นงานเสียดสี ล้อวรรณคดีที่มีตัวเอกเป็นกษัตริย์ โดยนำเอาชีวิตของแขกชื่อนานได้อันโคชอยู่ที่โบสถ์พราหมณ์เสาชิงช้ามาแต่ง

กล่าวถึงการวิวาทกับแขกเลียงวัวชื่อประดู่ มีภรรยาชื่อ ประเดะ

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีกวีหญิงถึง ๒ คน เป็นศิษย์ของสุนทรภู่ทั้งคู่ คือ คุณพุ่ม ชอบเล่นสักวา และแต่งบทบุษบาโต้ตอบอิเหนา พอดีกับแพที่บ้านคุณพุ่มเป็นท่าจอดเรือจึงได้รับฉายาว่า บุษบาท่าเรือจ้าง งานบางชิ้นเป็นกลอนล้อเจ้านายหรือข้าราชการชั้นสูงในสมัยนั้น อีกคนหนึ่งคือ คุณสุวรรณ งานที่น่าสนใจคือบทละครเรื่องพระมเหศวร แต่งขึ้นเพื่อล้อเลียนเรื่องอิเหนา ใช้คำไม่มีความหมายแต่เมื่ออ่านตลอดแล้วรู้เรื่อง

ลักษณะศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ ๔ จนปัจจุบัน

ลักษณะศิลปกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นจุดเริ่มต้นการรับอิทธิพลศิลปะตะวันตกซึ่งไม่ได้จำกัดเฉพาะลักษณะทางศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาเท่านั้น ยังได้มีอิทธิพลไปถึงการกำหนดแบบสถาปัตยกรรมของทางราชการและบ้านเรือนในสมัยรัชกาลที่ ๓ เรือนฝาปลวกแบบไทยเดิมได้เริ่มเสื่อมความนิยม ในหมู่ข้าราชการหันมาก่อตึกแบบจีนมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ความนิยมปลูกตึกแทนเรือนฝากระดานแผ่ขยายมากยิ่งขึ้น แต่รูปทรงเป็นแบบตะวันตก และใช้เครื่องประดับตกแต่งที่สั่งมาจากยุโรป อิทธิพลจากตะวันตกเหล่านี้มีแนวทางสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ก่อให้เกิดแบบอย่าง สถาปัตยกรรม จิตรกรรม และประติมากรรม ในรูปแบบใหม่ต่างกันไปตามความนิยม

สถาปัตยกรรม

รูปแบบ อาคาร อุโบสถ วิหารสมัยรัชกาลที่ ๓ นับได้ว่าเป็นการปฏิรูปวงการสถาปัตยกรรมไทยเข้าสู่ยุคใหม่ โดยนำคติการก่อสร้างแบบจีนมาผสมผสานกันเข้ากับศิลปะแบบไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ถึงแม้จะเป็นที่แน่ชัดถึงความนิยมในศิลปะตะวันตก แต่รูปแบบทางสถาปัตยกรรม แยกออกเป็นสองแนวทางอย่างเด่นชัด กล่าวคือ อาคาร อุโบสถ วิหาร สร้างตามแบบฝรั่งแท้ ๆ และอาคารพุทธสถานย้อนกลับไปถือคติแบบกรุงศรีอยุธยา

อาคาร อุโบสถ วิหาร ที่สร้างแบบตะวันตกแท้ ๆ เช่น วัดศรีสุริยวงศ์ ราชบุรี สร้างขึ้นเลียนแบบสถาปัตยกรรมแบบโคโรไรน่า ของอเมริกา มีประตูโค้ง เสากลมใหญ่และมีช่องกลมประดับระหว่างเสา พระราชวังพระนครคีรีที่เพชรบุรี สร้างเป็นหมู่ตึกแบบยุโรป ในพระบรมมหาราชวังมีพระราชมณเฑียรที่ได้โปรดให้สร้างขึ้นใหม่หมู่หนึ่งเป็นตึกแบบยุโรปมีหลายชั้น โดยเฉพาะพระที่นั่งภูวดลทัศไนย สูงถึง ๕ ชั้น ชั้นบนสุดทำเป็นหอนาฬิกา พระราชทานนามหมู่ตึกนี้ว่า “พระอภิเนาวนิเวศน์” ใช้เป็นสถานที่ต้อนรับแขกเมือง นอกจากนี้ยังมีพระราชวังสราญรมย์ ซึ่งมีพระราชดำริให้เป็นที่พักพิง หลังจากเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ได้ทรงอุปสมบทแล้ว และพระองค์จะทรงมอบราชสมบัติให้ พระองค์ยังมิได้เสด็จไปประทับตามพระราชดำรินี้เนื่องจากเสด็จสวรรคตเสียก่อน และพระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี

ความเจริญก้าวหน้าอย่างใหม่ เช่น การตัดถนน และการที่ชาวต่างประเทศเข้ามาเปิดกิจการร้านค้า ทำให้มีการก่อสร้างอาคารร้านค้าแบบดึกฝรั่ง อาคารตึกรุ่นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๔ สร้างที่บ้านหม้อ ปัจจุบันยังพอมิให้เห็นอยู่

อาคารพุทธสถานที่ย้อนกลับไปถือคติกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ วัดราชประดิษฐ์ วัดบรมนิวาส วัดสระเกษ วัดมกุฏกษัตริยาราม นิยมมีวิหารรอบอยู่ด้านหลัง หรือมีเจดีย์ใหญ่อยู่หลังโบสถ์ ซึ่งคติแบบโบราณเช่นนี้ ได้ถูกละเลยไปในสมัยรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฟื้นฟูขึ้นใหม่ เจดีย์ที่สร้างขึ้นนิยมเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาเป็นสัญลักษณ์ของสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยแท้ ลักษณะพิเศษของสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๔ คือ ชุ่มประตุน้ำต่างทำเป็นพระปรมาภิไธย เช่น ชุ่มประตูปราสาทพระเทพบิดร วัดราชประดิษฐ์ และยอดวิหารทางทิศเหนือของพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ยอดหอรบงิ้วใหญ่วัดสุวรรณารามจังหวัดเพชรบุรี ทำเป็นทรงมณฑป หน้าบันพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม บางปะอิน ลายปูนปั้นตรงกลางทำเป็นรูปมณฑปบนพานในชุมปราสาท ลักษณะเช่นนี้เป็นแบบศิลปะรัชสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยตรงแบบอย่างศิลปะตะวันตกประดับอยู่ลวดลายปูนปั้นนิยมทำเป็นลวดลายเครือเถาแบบฝรั่ง เช่นที่ชุ่มประตุน้ำต่างวัดบวรนิเวศวิหาร

สถาปัตยกรรมที่ยอดเยี่ยมที่สุดในสมัยนี้ ศิลปปราสาทพระเทพบิดรในบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นปราสาททรงจตุรมุข มียอดปราสาท นับเป็นปราสาทยอดปราสาทองค์เดียวใน

ประเทศไทย มีความงามทั้งทรวดทรงสัดส่วน ความสัมพันธ์ระหว่างสัดส่วนปราสาท และสิ่งของยอด อีกแห่งหนึ่งคือ พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ เป็นพลับพลาโถงใช้เป็นที่เสด็จขึ้นประทับพระราชทานในงานพระราชพิธี

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาคารแบบยุโรปและอเมริกาได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นกว่าในรัชกาลก่อน สถานที่ราชการตลอดจนวังเจ้านายที่มีท้อง พระโรงประดับประดาด้วยช่อฟ้าใบระกาเปลี่ยนเป็นดึกแบบตะวันตก สถาปัตยกรรมที่ก่อสร้างตามแบบตะวันตกที่สำคัญ คือ พระที่นั่งอนันตสมาคม

พระที่นั่งอนันตสมาคม

สร้างตามแบบศิลปะเรอเนซซังส์ของอิตาลี หลังคาทำเป็นรูปโคมไขว้สดุหินอ่อนจากเมืองการารา ประเทศอิตาลี สร้างเสร็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ บนเกาะตรงกันข้ามกับพระราชวังบางปะอิน เป็นวัดไทยที่สร้างเลียนแบบวัดในคริสต์ศาสนา ใช้แบบศิลปะกอติคในยุโรป ประตุน้ำต่างมีกระจงสี่ประดับ สถาปัตยกรรม

แบบไทย ๆ ในรัชสมัยนี้เป็นการผสมผสานระหว่างศิลปะไทยและตะวันตก ที่มีข้อเสียคือว่าเป็นสถาปัตยกรรมเด่น ก็คือ

วัดราชบพิธ อันเป็นวัดประจำรัชกาล วัดนี้ยึดคติการสร้างวัดแบบโบราณ มีเจดีย์เป็นประธานของวัด สร้างพระระเบียงและวิหารล้อมรอบพระเจดีย์ พระอุโบสถรูปทรงภายนอกเป็นแบบไทย ภายในเป็นแบบกอธิค บานประตูโบสถ์ วิหารประดับมุขเป็นลวดลายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ วัดนี้บิวด้วยกระเบื้องทั้งวัด งามแปลกตาไปอีกทางหนึ่ง

วัดเบญจมบพิตร นับว่าเป็นการออกแบบทางสถาปัตยกรรมที่นำเอาศิลปะดั้งเดิมมาดัดแปลง นายช่างออกแบบและควบคุมการก่อสร้าง คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ตัวพระอุโบสถและพระระเบียงสร้างด้วยหินอ่อนจากเมืองการารา ประเทศอิตาลี หลังคาใช้กระเบื้องลูกฟูกแทน กระเบื้องแผ่นอย่างที่เคยใช้กันมามีระเบียงคดอยู่รอบนอก ด้านหลังพระอุโบสถปล่อยเป็นพื้นที่ว่างเป็นลานกว้าง แทนการสร้างเจดีย์เช่นที่เคยเป็นคติในการสร้างแบบเก่า ภายในระเบียงคดตั้งพระพุทธรูปฝีมือเยี่ยมหลายสมัยอยู่โดยรอบ นับได้ว่าเป็นอีกก้าวหนึ่งของการออกแบบการใช้วัสดุและการก่อสร้างของศิลปสถาปัตยกรรมไทย

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฟื้นฟูแบบอย่างศิลปสถาปัตยกรรมขึ้นมาอีกแต่โดยเหตุไม่ทรงนิยมการสร้างวัดขึ้นใหม่ สถาปัตยกรรมไทยที่โปรดให้ฟื้นฟูขึ้นใหม่

จึงใช้เป็นแบบก่อสร้างโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ดึกที่เป็นคณะอักษรศาสตร์ในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามลวดลายที่ใช้ประดับมุงที่จะให้เป็นแบบอย่างของศิลปะไทยไปบ้าง แต่รูปทรงภายนอกของอาคารก็ดูงดงามดี นอกจากนี้มีพระที่นั่งสามัคคีมุขมาตย์ ที่พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม ซึ่งเป็นท้องพระโรงเสด็จออกขุนนางและเป็นที่แสดงโขน และอนุสาวรีย์ทหารอาสาอาศัยแบบอย่างศิลปะสมัยศรีวิชัย

อนุสาวรีย์ทหารอาสา

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สภาพการณ์ทางเศรษฐกิจไม่อำนวยให้มีการก่อสร้างอาคารขนาดใหญ่จำนวนมากได้ อาคารแบบตะวันตกที่สร้างขึ้นเป็นของไทยในสมัยนี้ คือ โรงภาพยนตร์เฉลิมกรุง ใช้ลายฉลุตัวละครเรื่องรามเกียรติ์เป็นเครื่องประดับ

จิตรกรรม

นับจากสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา จิตรกรรมได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบจากเดิมที่เป็นภาพแบนหันไปนิยมใช้วิธีการของทางตะวันตกนิยมระยะใกล้ไกลของภาพ วรรณะของสีเป็นแบบสีน มีบรรยากาศไม่ใช้สีหนักแบบที่ใช้กันมาแต่เดิม ผู้ที่นำวิธีการเช่นนี้เข้ามาใช้ในภาพไทย คือ ขวัญอินโข่ง เป็นชาวเพชรบุรี จำพรรษาอยู่ ณ วัดเลียบ (วัดราชบูรณะ) ซึ่งปรากฏผลงาน ณ ผนังอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร วัดบรมนิวาส พระวิหารภายในอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามและผนังพระอุโบสถวัดเขาวังเพชรบุรี เป็นต้น นอกจากขวัญอินโข่งแล้วก็มีจิตรกรคนอื่น ๆ อีก ที่หันมานิยมวิธีการเช่นนี้ งานจิตรกรรมที่ใช้วิธีการทางตะวันตก มักจะออกมาในรูปผสมผสานระหว่างคติเก่าและคติใหม่ เช่น ปราสาทราชวังจะเขียนแบบโบราณ แต่พอถึงบทบาทภาพบ้านเรือนจะมีหมู่ตึกแบบยุโรปแทรกอยู่ในหมู่ทหารและประชาชนมีรูปร่างต่างประเทศทั้งหญิงและชาย ทิวทัศน์มีบรรยากาศแบบยุโรป บางภาพกลางแม่น้ำจะเห็นเรือแบบมิโนเจอร์ใหญ่ข้างเรือชนิดที่เคยแล่นรับส่งคนโดยสารในแม่น้ำมีสซิส-ซิปปี ประเทศสหรัฐอเมริกา ทหารอเมริกันมีบทบาทในภาพจิตรกรรมไทยรุ่นนี้อยู่มากเหมือนกัน สวมเครื่องแบบเสื้อสีน้ำเงิน นุ่งกางเกงขาว มีสายสะพายไขว้กัน อันเป็นเครื่องแบบทหารอเมริกันรุ่นสงครามกลางเมือง ทหารเหล่านี้ยืนเฝ้าตามประตูพระราชวัง นำขบวนแห่บ้าง อย่างไรก็ตามนับได้ว่าจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้ปฏิรูปตัวเองไปสู่เทคนิควิธีของทางตะวันตกและ

รับคติความคิดสมัยใหม่จนเกือบจะไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง ส่วนการเขียนภาพแบบไทยแท้ ๆ ยังคงมีอยู่แต่ความประณีตบรรจงลดน้อยลงลง มีที่ให้กระด้างขาดความนุ่มนวล

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาพจิตรกรรมก้าวเข้าสู่ความพยายามดีกว่าวิธีการแบบสากลให้ถูกต้อง โดยคำนึงถึงสัดส่วนระยะใกล้ไกลและโครงสร้างของร่างกายจากความนิยมเขียนภาพลงบนผนัง ได้มีการเขียนภาพเฉพาะเป็นชั้นขึ้น ดูตัวอย่างงานชั้นเอกในสมัยนี้ได้จากงานของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ งานจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นช่วงงานที่เปลี่ยนแปลงจากยุคโบราณอย่างสิ้นเชิงมาเป็นการเริ่มต้นสมัยงานเขียนร่วมสมัยในยุคปัจจุบัน

ประติมากรรม

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ อิทธิพลตะวันตกสร้างคติใหม่ในงานประติมากรรม คือ ความนิยมในการสร้างรูปคน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเป็นผู้นำด้วยการให้ช่างชาวไทยปั้นพระบรมรูปฉลองพระองค์เต็มยศทรงพระมาลาแบบสกอต ส่วนพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยนี้ได้ออกแบบให้ต่างไปจากที่เคยนิยม กล่าวคือ ไม่มีพระเมาลีเป็นจอมมีแต่พระเศียรกลมแล้วมีรัศมีค่อจากพระเศียรขึ้นไปทันที จีวรที่ทรงไม่แนบพระองค์จนเห็นสัดส่วนชัดเจน แต่ใช้แบบจีวรวิคทองผ้าแบบเดียวกับธรรมเนียม เพื่อให้ความรู้สึกที่เหมือนจริงมากยิ่งขึ้น แนวคิดการริเริ่มคติประติมากรรมในเรื่องการปั้นรูปเหมือนและการ

ออกแบบพระพุทธรูปเน้นความรู้สึกเหมือนจริง มีผลต่องานประติมากรรม ในระยะหลังต่อมา การปั้นรูปเหมือนเป็นการบุกเบิกงานปั้นหล่อรูปอนุสาวรีย์ที่เห็นงดงามอยู่เป็นจำนวนมาก และพระพุทธรูปปางลีลาในงานฉลองพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ออกแบบโดยอาจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นตัวอย่างพระพุทธรูปที่มีสัดส่วนเหมือนมนุษย์ธรรมดา กรองจีวรแบบสงฆ์ทั่วไป กงรักษาสัญลักษณ์แสดงความเป็นพระพุทธรเจ้าไว้ที่ประพาพัฒนาหลซึ่งเป็นรูปเปลวเพลิงแบบศิลปะสุโขทัย

นาฏกรรม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น การละครของเอกชนเฟื่องฟูมาก เนื่องจากทรงยกเลิกละครหลวง ละครผู้หญิงจึงหันมาแสดงกันตามวังพระราชวงศ์ และบ้านขุนนางข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ รวมไปถึงละครนอกของประชาชน มีเรื่องเล่นเพิ่มมากขึ้นด้วย นอกจากนี้ยังมีละครชาตรีเพิ่มอีกหนึ่งชนิด ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จะทรงผนวชมาก่อนขึ้นครองราชย์ก็โปรดให้มีการฟื้นฟูละครหลวงขึ้นในราชสำนักโดยได้โปรดรวบรวมคณะละครผู้หญิงของสมเด็จพระนางเจ้าสุทนต์มณี ซึ่งได้ฝึกซ้อมกันไว้แต่ยังมีได้แสดง เนื่องจากสิ้นพระชนม์เสียก่อน ให้มาฝึกหัดกันขึ้นเป็นละครหลวง ออกแสดงในงานฉลองข้างเฝือก พ.ศ. ๒๓๘๑ เมื่อมีละครหลวงขึ้นเช่นนี้ ละครคณะเอกชนต่าง ๆ จะพากันหยุดแสดง เพราะตามธรรมเนียมที่ยึดถือกันแต่โบราณ

นั้น ละครผู้หญิงจะมีเล่นได้แต่เฉพาะในพระบรมมหาราชวังเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระบรมราชโองการพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้มีละครผู้หญิงของเอกชนได้ต่อไปมิได้ทรงรังเกียจ ขอแต่ให้การหัดละครอยู่ที่ความสมัครใจของผู้แสดง อย่าไปใช้กำลังอำนาจบีบบังคับใจให้มาเล่นกัน ละครผู้หญิงในสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงยังแพร่หลายอยู่เช่นเดิม และเป็นละครรำตามแบบแผนที่วางไว้ในสมัยรัชกาลที่ ๒

ปลายรัชกาลที่ ๔ เกิดการแสดงอย่างใหม่เพิ่มขึ้นเรียกว่า "ลิเก" ดัดแปลงมาจากเรื่องสรรเสริญพระเจ้าของพวกแขกเจ้าเซ็นที่เรียกว่า "ดิเกร์" และคนไทยชอบฟังกันมากและการแสดงลิเกจึงต้องมีการออกแขกก่อน ผู้แสดงจะต้องทั้งร้องและทั้งรำ คนตรีประกอบใช้ปี่พาทย์ ระเบียบแรกตัวแสดงเป็นชายล้วนแต่งตัวคล้ายละครนอกแต่ไม่รัดเครื่องรุงรังเท่านั้น เรื่องที่เล่นก็เป็นเรื่องประเภทเดียวกัน แต่ลิเกดำเนินเรื่องรวดเร็ว มีอิสระในการผูกคำพูดและคำร้องให้เป็นที่น่าพอใจของผู้ฟัง ซึ่งส่วนใหญ่แล้วเป็นในแง่ขบขัน จึงได้รับความนิยมมาก ภายหลังจึงใช้ชายจริงหญิงแท้แสดง

การละครมาถึงจุดที่มีเปลี่ยนแปลงแยกออกเป็นหลายประเภท ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความคิดดัดแปลงเช่นนี้เนื่องมาจากการที่ได้เสด็จประพาสต่างประเทศหลายแห่งผู้ที่ตามเสด็จได้พบเห็นการแสดงแบบแปลกแตกต่างไปจากที่เราเคยมี จึงได้นำแบบอย่างกลับมาปรับปรุงการละครของไทยบ้าง การละครที่เพิ่มมีดังนี้ คือ

ละครดึกดำบรรพ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงริเริ่มคิดขึ้นทรงหมายจะเล่นละคร “โอเปร่า” แบบฝรั่ง โดยจัดให้เล่นบนเวทีมีฉากเปลี่ยนไปตามเนื้อเรื่องให้คนดูเห็นได้โดยไม่ต้องอาศัยจินตนาการ เช่น เป็นป่า เป็นวัง และใช้เทคนิค แสง สี ให้ทราบว่ากลางวัน กลางคืน ฟ้าแลบ ดังนี้ เป็นต้น ทำรำใช้น้อยลง มีบทที่เป็นคำพูดมากขึ้น บทเจรจาแต่งเป็นคำกลอนเพื่อสะดวกในการท่องจำ ถ้าเป็นบทที่ต้องการความไพเราะหรือการแสดงออกทางอารมณ์ เช่น อารมณ์โกรธ โศก หรือเกี้ยวพาราสี ใช้การขับร้องด้วยเพลงซึ่งแต่งทำนองให้เหมาะสมกับอารมณ์นั้น ๆ นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ยังได้ทรงนำการแต่งหน้ามาใช้กับตัวละคร เช่น พระ, นาง, เจ้าเงาะ และยักษ์ด้วย ละครดึกดำบรรพ์ออกแสดงครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๔๒

ละครพันทาง เจ้าพระยามหินทรศักดิ์เป็นผู้คิดขึ้น โดยนำลักษณะการแสดงของละครหลายแบบมาผสมกับทำรำและเพลงที่ใช้ประกอบการแสดงมีทั้งที่เป็นของไทยและของชาติอื่น ๆ บทละครที่นำมาใช้แสดงเป็นเรื่องเกี่ยวกับต่างชาติต่างศาสนา เช่น ราชาริราช พระอภัยมณี เป็นต้น

ละครร้อง พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงคิดขึ้น เลียนแบบละครฝรั่ง ตัวละครไม่ต้องรำ เพียงแต่ออกท่าทางให้สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง ใช้การร้องแทนการเจรจา โดยตลอด การแต่งกายเป็นไปตามสมัยนิยม รัชสมัยแรกผู้แสดงใช้ผู้หญิงเล่นล้วน พ.ศ. ๒๔๖๖ จึง

เปลี่ยนมาเป็นชายจริงหญิงแท้ คณะของผู้ทรงเป็นต้นคิดคือคณะ “ปรีดาสัย” ต่อมาจึงมีละครแบบนี้เพิ่มขึ้นอีกหลายคณะ อยู่ในความนิยมของประชาชนมาจนกระทั่งเริ่มมีภาพยนตร์เข้ามา

ละครพูด เริ่มต้นครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๑๕ ตัวละครคิดคำพูดกันเอง ไม่มีบทเตรียมไว้ก่อน และใช้ผู้ชายแสดงล้วน

ละครพูดได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการแสดงเป็นชายจริงหญิงแท้ มีการเขียนบทละครเรียบร้อยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากทรงโปรดละครประเภทนี้มาก ถึงกับทรงร่วมแสดงเองหลายครั้ง บทละครที่ใช้แสดงละครพูดมีทั้งที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเอง และทรงแปลจากละครทางตะวันตก ทรงสร้างโรงละครขึ้นในพระราชอุทยานสราญรมย์ และมีคณะละครของพระองค์ชื่อ “ละครทวิปัญญาสโมสร” ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น “ศรีอยุธยาธรรม” ให้มีความสำคัญกับการร้องและการพูดเท่าเทียมกัน เช่นละครเรื่อง “วิวาห์พระสมุทร” ทรงเรียกละครชนิดนี้ว่า “ละครสังคีต”

เป็นที่น่าเสียดายว่าอุตสาหกรรมภาพยนตร์ได้ดึงความนิยมจากประชาชนไปจนคณะละครประเภทต่าง ๆ ไม่อาจเปิดการแสดงอยู่ได้ นอกจากนั้นก็ยังคงเป็นที่นิยมอยู่ทั่วไปปัจจุบัน โขน, ละครรำ มีกรมศิลปากรเท่านั้นที่ยังรักษาแบบอย่างไว้ และเปิดการแสดงให้ประชาชนชม และได้มีการพัฒนาเพิ่มขึ้นมากทั้งในด้านทำรำ ฉาก เทคนิคประกอบฉาก รวมทั้งการตัดทอน ย่นย่อให้การแสดงดำเนินไปอย่างกระชับ รวดเร็ว แต่ยังรักษาลักษณะสำคัญไว้ ส่วนละครประเภท

อื่น เช่น ละครเรื่อง มีการแสดงเป็นครั้งคราว และออกมาในรูปการแสดงเพื่อให้เป็นที่รู้จัก ลักษณะการแสดงเช่นนั้นเท่านั้น ในปัจจุบันตาม สถาบันการศึกษา เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้บรรจุวิชา ศิลปการแสดงเข้าไปในหลักสูตรเป็นละครเวที สมัยใหม่ มีผลงานเผยแพร่สม่ำเสมอ คุณภาพ การแสดงระดับสูง เพียงแต่การแสดงจำกัดอยู่ เฉพาะในสถานศึกษาเท่านั้นยังไม่ได้เผยแพร่ใน หมู่ประชาชนจนเกิดความนิยมอย่างกว้างขวาง

เราต้องยอมรับว่าในปัจจุบันนี้โอกาสที่เรา จะสร้างสรรค์งานศิลปกรรมชิ้นใหญ่แบบที่ ศิลปะไทยแท้ให้คงงามได้อารมณ์ตามที่ได้เคยมี ในอดีตเป็นไปได้ยาก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย หลายประการ สภาพสิ่งแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ วัสดุอุปกรณ์ และเทคนิค ได้พัฒนา ก้าวหน้าตามลำดับ งานศิลปกรรมส่วนใหญ่ใน ปัจจุบันจึงออกมาในรูปของศิลปสากล ซึ่งเข้ากัน ได้ดีกับสภาพเทคโนโลยีและวัสดุอุปกรณ์ ได้มี ความพยายามสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมผสม ผสาน เช่น สถานที่ราชการในระยะ ๒๐ ปีมานี้ หลายแห่งด้วยกัน รูปแบบที่ปรากฏกล่าวได้ว่ายัง ไม่เป็นที่น่าพึงพอใจ แม้กระนั้นในช่วง ๑๐ ปีนี้ มีงานสถาปัตยกรรมขึ้นเด่นแสดงถึงอีกก้าวหนึ่ง ของการออกแบบ การเลือกใช้วัสดุอุปกรณ์ คือ อุโบสถวัดศาลาลอย จังหวัดนครราชสีมา และ งานประติมากรรมขึ้นเด่น คือ พระพุทธรูปปาง ภ.ป.ร. ที่แสดงการผสมผสานศิลปสุโขทัย ลังกา และเชียงแสน เข้าด้วยกัน และเป็นพระพุทธรูปที่ มีพุทธลักษณะงดงาม มีชีวิตจิตใจซึ่งยังไม่เคยมี

ปรากฏในพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัย รัตนโกสินทร์

วรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงปัจจุบัน

มีข้อที่น่าสังเกตเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านบทพระราชนิพนธ์ คือ ทั้ง ๆ ที่ทรงสนพระทัยศึกษาหาความรู้ เรื่องความก้าวหน้าทางโลก และทรงยอมรับใน วิทยาการตะวันตกหลายแขนงวิชาด้วยกัน แต่ใน งานพระราชนิพนธ์แล้ว ทรงรักษาแบบอย่างตาม ที่พระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อน ๆ เคยกระทำ จะเห็นได้ว่าทรงนิพนธ์บทละครรามเกียรติ์ ตอน พระรามเดินดง รามเกียรติ์นับได้ว่าเป็นวรรณคดี คู่บ้านคู่เมืองโดยแท้ การที่พระมหากษัตริย์มีบท พระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ จุดหมายที่แท้จริงไม่ ได้เป็นไปเพื่อแสดงความสามารภในเชิงประพันธ์ แต่เป็นการแสดงพระเกียรติยศให้ปรากฏ งาน นิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีรายวามหาชาติกษัตริย์สักกบรรพ วนประเวศ มหาพน จุลพน ฉกษัตริย์ งานเหล่านี้คงไม่มีคุณค่า เด่นทางวรรณกรรมจึงไม่ได้เป็นที่กล่าวถึงในหมู่ นักวรรณคดี มีบทพระนิพนธ์อีกประเภทหนึ่งซึ่ง นักวรรณคดีได้จัดเข้ารวมไว้ในหมู่วรรณกรรม ประเภทความเรียงร้อยแก้ว และให้คำนิยามว่าเป็น สำนวนร้อยแก้วอย่างดีสำนวนหนึ่งคือ ประกาศ ชี้แจง และบางครั้งชักชวนให้ประชาชนได้เข้าใจ เรื่องราวต่าง ๆ ตามที่ทรงต้องการ ประกาศ เหล่านี้มีออกติดต่อกันตลอดรัชกาล มีจุดมุ่งหมาย เพื่อเผยแพร่พระบรมราโชบาย พระบรมราชาธิบาย ต่าง ๆ ให้เป็นที่รับรู้ในหมู่ประชาชน งานพระ-

ราชบัณฑิตชั้นนี้ไม่ว่าจะมีคุณค่าทางวรรณกรรมอย่างไร ส่วนวณร้อยแก้วจะดีเพียงไหนแต่ในทางประวัติศาสตร์แล้ว นับว่ามีคุณค่าทั้งทางด้านเนื้อหาและทางการศึกษา ควรแก่การเอาใจใส่ติดตามกันกว่า

ตลอดรัชกาลนี้งานด้านวรรณกรรมไม่นับว่าชบเซาและยังคงรักษารูปฉันทลักษณ์ แบบเก่าไว้ได้อยู่ งานชิ้นเด่น ๆ ที่ควรกล่าวถึงคือ (คำโคลงโลกนิติ โลกนิติ หมายถึงระเบียบแบบแผนของโลก สมเด็จพระยาเดชาดิศร ผู้นิพนธ์ทรงรวบรวมภานิต ซึ่งเป็นพุทธภาษิตบ้าง ปราษณีย์อินเดียโบราณจนาวัวบ้างผูกขึ้นเป็นคำโคลงทุกบทมีข้อความรัดกุม เข้าใจง่าย สะท้อนให้เห็นถึงคุณธรรม ความคิด และค่านิยม ที่กำหนดขึ้นเพื่อเป็นแนวทางการดำรงชีวิต)

อิศริญาณภาษิต ผู้นิพนธ์คือพระองค์เจ้าอิศริญาณ แม้จะทรงอยู่ในภิกษุภาวะผนวชอยู่ ณ วัดบวรนิเวศ อิศริญาณภาษิตก็มีใช้งานประพันธ์ที่ถ่ายทอดพุทธภาษิต หรือคตินิยมทางพุทธศาสนาเพื่อเป็นแนวทางยกระดับการครองชีวิต แต่ได้ถ่ายทอดธรรมชาติของมนุษย์โดยเฉพาะในสังคมไทย ออกแสดงไว้ให้เห็นอย่างถึงแก่น ทั้งในความหมายเข้เข้าถากถาง และชี้แนะวิถีทางดำรงอยู่ท่ามกลางสภาพสังคมเช่นนี้ เมื่อมาอ่านใหม่ในปัจจุบัน เนื้อความก็ยังคงทันสมัย เข้าใจและเห็นจริงไปหมด ฉบับตีพิมพ์ในปัจจุบันหาอ่านได้ยาก

นิราศลอนดอน ผู้แต่งคือหม่อมราโชทัย เขียนบรรยายเหตุการณ์ที่ได้พบเห็นเมื่อครั้งเดินทาง

ทางไปอังกฤษในตำแหน่งล่าม มีพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) เป็นราชทูตอัญเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปถวายพระราชนิวกศอเรีย ใน พ.ศ. ๒๔๐๐ แต่แรกได้แต่งขึ้นเป็นจดหมายเหตุการณ์เดินทางขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายก่อน แล้วจึงแต่งเป็นนิราศขึ้นภายหลัง หม่อมราโชทัยนับเป็นกวีไทยคนแรกที่ขายลิขสิทธิ์งานประพันธ์ของตน หมอบรัดเลย์เป็นผู้มาติดต่อขอซื้อ เป็นเงิน ๔๐๐ บาท และจัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๐๕

ช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของวรรณกรรมไทย ที่มีการเปลี่ยนแปลงและคลี่คลายไปตามลำดับเวลา จนเป็นอย่างที่เห็นทุกวันนี้ วรรณคดีร้อยแก้วเริ่มเข้ามาแทนที่วรรณคดี กาพย์กลอน กล่าวได้ว่า วรรณคดี กาพย์กลอนได้มีอายุเจริญถึงขีดสุดเพียงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วรรณคดีสันสกฤตซึ่งเคยมีอิทธิพลเหนือความนิยมและแทรกอยู่ในวรรณคดีไทย ค่อยหมดคุณค่าลงไป อิทธิพลของวรรณคดีตะวันตกเข้ามาแทนที่ เริ่มยุคใหม่ของวรรณคดีเป็นยุคร้อยแก้ว ยุคนวนิยาย (Novel) และยุคเรื่องสั้น (Short Story) การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นจุดแห่งความเจริญงอกงามทางด้านวรรณกรรมโดยแท้ เนื่องจากงานเขียนประเภทร้อยแก้ว เอื้อให้งานประพันธ์ไม่เป็นเรื่องยากจนเกินไปนัก เพราะไม่ถูกควบคุมด้วยแบบแผนทางฉันทลักษณ์ และขั้นตอนของงานซึ่งต้องอาศัยความสามารถ

เฉพาะตัวในระดับสูง ขณะเดียวกันทางผู้อ่านได้รับรสและความบันเทิงใจได้โดยตรง กวีและนักเขียนนับจากสมัยนี้ไปจึงขยายตัวไม่จำกัด เฉพาะมืออยู่ในพระราชสำนัก พระราชมารดาของพระมหากษัตริย์ ซึ่งแต่ก่อนทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ก็หมดสิ้นไปด้วย สันสมัยรัชกาลที่ ๖ แล้วนักเขียนและกวีต่างอยู่นอกราชสำนัก และอยู่นอกพระบรมราชูปถัมภ์ทั้งสิ้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์งานไว้มากมาย ส่วนใหญ่เป็นประเภทร้อยแก้วที่สำคัญ คือ พระราชพิธีสิบสองเดือน ไกลบ้าน และพระราชวิจารณ์ต่าง ๆ ประเภทร้อยกรองมี ลิลิตนิทราชาคริต และบทละครเรื่องเงาะป่า

หนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของความเรียงอธิบาย ทรงรวบรวมการพระราชพิธีประจำพระนครที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาตลอดทั้งสิบสองเดือนมาเรียบเรียงขึ้นเป็นเรื่องราว ประกอบไปด้วยประวัติความเป็นมา และรายละเอียดของพิธีการซึ่งเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละสมัย

ไกลบ้าน เป็นพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ประทานแก่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้านิภาณภคฉเมื่อเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๔๕ พรรณาถึงการเดินทาง ถิ่นฐานบ้านเมืองและขนบธรรมเนียมประเพณีของคนในบ้านเมืองต่าง ๆ โดยสอดแทรกพระราชวิจารณ์ ต่อสิ่งที่พบเห็นนั้น ๆ ลงไปด้วย

ค.ว.ส. วัฒนาโก หรือ เทียนวรรณ เป็นนักคิดนักวิจารณ์ ที่มีโลกทัศน์และวิจรรณญาณกว้าง

ขวางมาก ในช่วงระยะเวลานั้น ค.ว.ส. วัฒนาโกได้เปรียบกว่าชนสามัญในเมืองไทยอื่น ๆ มากที่ได้มีโอกาสพบเห็นความเจริญ และวัฒนธรรมของชาติที่เจริญแล้วเป็นจำนวนมากเนื่องจากใช้ช่วงชีวิตในวัยหนุ่มเป็นกลาโหมเรือ เดินทางไปตามประเทศต่าง ๆ ความเป็นคนช่างสังเกต ช่างคิด และพื้นฐานการศึกษาความเข้าใจในสังคมที่ได้ศึกษาเอง ทำให้เกิดความคิด วิจรรณณ์ เปรียบเทียบ และปรารณาจะให้สิ่งดีงาม และสัญลักษณ์ความเจริญที่ได้ไปพบเห็น เกิดขึ้นในเมืองไทยบ้าง เมื่อกลับมาเมืองไทยแล้ว เขียนหนังสือเผยแพร่แนวคิด ปลุกความสำนึกของคนไทยในด้านต่าง ๆ เมื่อเทียบกับระยะเวลาแล้ว จัดว่าเป็นผู้มีหัวก้าวหน้ามาก ในบทความทางการเมืองชิ้นหนึ่ง เขาแนะนำให้มีการปกครองระบอบรัฐสภา บทประพันธ์สำคัญรวมอยู่ในหนังสือชื่อ ดุลวิภาค พจนกิจ และศิริพจนภาค

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนริศประพันธ์พงศ์บทนิพนธ์มีทั้งสารคดี บันเทิงคดี ทั้งทรงแต่งเองและดัดแปลงมาจากภาษาอังกฤษ ทางสารคดีที่สำคัญคือเรื่อง พระราชพงศาวดารพม่า พงศาวดารไทยใหญ่ ทรงแปลเรื่องจดหมายเหตุของลาโลแบร์ เอกอัครราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๒ ซึ่งเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับไทย ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงประพันธ์เรื่องสั้น รวมอยู่ในหนังสือกล่อมจิต

ทางกาพย์กลอน ทรงนิพนธ์เรื่องอาหรับราตรี เป็นกลอนตลาด โคลงกลิตมหามงกุฎราชคุณาธุสรณ์ โคลงกลิตพระบรมราชากิเษก สัปตมหาราช เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์บทวรรณกรรมไว้มากยิ่งกว่ากวีหรือนักประพันธ์ใด ๆ มีบทวรรณกรรมทุกแบบทุกชนิด และทรงแปลวรรณคดีต่างประเทศออกเป็นภาษาไทย บทพระราชนิพนธ์อันนับว่าเยี่ยมมาจะได้แก่เรื่อง ปกิณกคดี ของอัสวาทู พระนลคำหลวง คำฉันท์เรื่องมีทนะพาสา งานพระราชนิพนธ์ชิ้นสำคัญซึ่งนับว่าเป็นงานบุกเบิกทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีของไทย คือ เทียวเมืองพระร่วง

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ใช้นามปากกาว่า ครูเทพ เป็นนักคิด นักการศึกษา เรื่องที่เขียนส่วนมากเป็นบทความเกี่ยวกับการเศรษฐกิจ การศึกษาและความนึกคิดทางปรัชญา เน้นที่การสร้างควมสำนึกเผยแพร่ทัศนคติทั้งทางการศึกษา การเศรษฐกิจและค่านิยมในสังคมอย่างผู้ที่เข้าใจถึงปัญหา และชี้แนะทางแก้ปัญหานั้นไว้ด้วย แนวคิดในงานเขียนของครูเทพ จนบัดนี้ยังไม่ล้าสมัย และมีคุณค่าแก่นักศึกษาผู้มีโอกาสได้อ่านงานของท่านและนำ

ไปไตร่ตรอง งานที่สำคัญรวมอยู่ในหนังสือรวมงานของครูเทพ แบบเรียนธรรมจรรยาและโคลงกลอนครูเทพ

พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) ใช้นามปากกา อ.น.ก. เขียนตำราไวยากรณ์อักษรวิธี วจิวิภาค วากยสัมพันธ์ ฉันทลักษณ์ และมโนงานด้านกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ หลายเรื่อง ส่วนมากเป็นเรื่องสั้น ๆ เช่น ขยายข้อธรรมะบ้าง เรื่องประวัติศาสตร์บ้าง มีเรื่องยาวอยู่เรื่องหนึ่ง คือ สงครามการดักกลอน แต่งเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ เรื่องเอกของพระยาอุปกิตศิลปสาร คือ เรื่อง รำพึงในป่าช้า เป็นคำกลอนทำนองดอกสร้อย แปลจากกาพย์ของ เกรย์ (Gray) เรื่อง Elegy : Written in a Country Churchyard

งานประเภทนวนิยาย เริ่มมีตอนต้นรัชกาลที่ ๖ โดยนักเรียนไทยที่กลับจากยุโรป นำวรรณกรรมประเภทนี้มาเผยแพร่ เริ่มด้วยการแปลนวนิยายจากภาษาอังกฤษ ที่มีชื่อ คือ ความพยายามของแม่วัน ซึ่งเป็นนามปากกาของพระยาสุรินทรราชา (นกยูง วิเศษกุล)

บทที่ ๓

ประเพณีและวัฒนธรรม

พระยาอนุমানราชชนให้นิยามคำว่า “ประเพณี” ไว้อย่างกระชับและครอบคลุม ความหมายชัดเจนว่า “ความประพฤติที่คนในสวนรวมถือเป็นธรรมเนียมหรือเป็นระเบียบแบบแผนสืบต่อกันมานานจนลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกัน”

ส่วนความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” นั้น มีแตกต่างกันออกไปเฉพาะในทางวิชาการ แต่ละสาขาวิชาต่างให้นิยามที่คิดว่าบังความหมายใกล้เคียงกับเนื้อหาวิชาของตนมากที่สุด โดยทั่ว ๆ ไปแล้วเราอาจให้ความหมายแก่คำนี้ได้ว่า “ลักษณะร่วมอันเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของคนในสังคม เป็นแนวทางที่วิวัฒน์ตามเวลาไปสู่สิ่งที่ดียิ่งขึ้น”

ประเพณีและวัฒนธรรมมักจะใช้ควบคู่กัน เนื่องจากประเพณีเป็นสิ่งที่แทนสะท้อนให้เห็นลักษณะของวัฒนธรรมได้ชัดเจน

ประเพณีและวัฒนธรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ดังที่ได้ทราบกันดีอยู่แล้วว่า พระมหากษัตริย์ไทยสามรัชกาลแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีปณิธานร่วมกันที่จะพลิกฟื้นสภาพอันงดงามของอยุธยา กลับคืนมาใหม่ รากฐานขนบธรรมเนียมประเพณีในสมัยรัตนโกสินทร์จึงสืบแนวทางวัฒนธรรมอยุธยาให้คงอยู่ สิ่งเหล่านี้แสดงออกในทุกด้าน เริ่มตั้งแต่การสร้างกรุงเทพฯ

การวางผังเมือง สิ่งก่อสร้างวัดวาอารามต่าง ๆ การจัดรูปการปกครอง การอุปถัมภ์บำรุงพุทธศาสนา เลียนแบบอย่างที่เคยมีปรากฏอยู่ในสมัยอยุธยาทั้งสิ้น การแตกทำลายลงของกรุงศรีอยุธยาจึงเปรียบเสมือนความแตกดับทางวัตถุ แล้วย้ายมาปรากฏชีวิตใหม่ในกรุงรัตนโกสินทร์ ในด้านประชาชนส่วนใหญ่แล้วเมื่อบ้านเมืองมีเสถียรภาพมากขึ้นพอสมควร ความเคยชินในระเบียบประเพณีทำให้ประเพณีปฏิบัติต่อไปได้โดยไม่ขัดเจน แต่ในส่วนของพระมหากษัตริย์ซึ่งมีพระราชพิธีต่าง ๆ ยุ่งยากและเต็มไปด้วยพิธีการซับซ้อน จำเป็นต้องฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงเรียกประชุมบรรดาขุนนางข้าราชการที่พอจะรอบรู้ในพระราชพิธีแต่ครั้งกรุงเก่า มาช่วยกันร่างระเบียบพระราชพิธี และได้มีการฟื้นฟูในรัชสมัยต่อ ๆ มาเพิ่มขึ้นอีก พระราชพิธีสำคัญ ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ได้ฟื้นฟูขึ้นมาใหม่นั้นได้แก่

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก

เป็นราชประเพณีที่สำคัญที่สุดสำหรับสถาบันพระมหากษัตริย์ การเป็นพระมหากษัตริย์มีสิทธิโดยสมบูรณ์ จะมีขึ้นไม่ได้ถ้าไม่ได้ผ่านพระราชพิธีนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ เสด็จขึ้นครองราชย์ด้วยวิธีปราบดาภิเษก พระราชพิธีจึงจัด

ขึ้นโดยย่อเพียงแต่มีงานสวดมนต์สามวัน สรงน้ำ
มูรธาภิเษก ทรงเครื่องต้นอย่างกษัตริย์ แล้วเสด็จ
เลียบพระนครประกาศพระองค์ต่อประชาชน
เท่านั้น ต่อมาโปรดฯ ให้ข้าราชการที่รอบรู้ใน
การพระราชพิธีร่างระเบียบพระราชพิธีบรมราชา
ภิเษกที่สมบูรณ์ถูกต้องขึ้นถวาย พ.ศ. ๒๓๒๘
จึงโปรดให้จัดการพระราชพิธีที่ได้ร่างถูกต้อง
แล้วนี้ขึ้นใหม่ ประกอบด้วยพิธีสงฆ์ และพิธี
พราหมณ์ เป็นเวลา ๓ วัน พระสงฆ์สวดมนต์
เพื่อให้เกิดสวัสดิมงคล และทำนํามนต์สำหรับ
สรงน้ำมูรธาภิเษก วันที่สี่เสด็จออกมณฑลพิธี
ซึ่งหุ้มผ้าขาวไว้โดยตลอด พระราชกณะ พราหมณ์
และเจ้าพนักงานภูษามาลาถวายน้ำสรงเสร็จแล้ว
เสด็จขึ้นประทับพระที่นั่งอัฐทิศไต้พระมหาเศวต-
ฉัตร พราหมณ์ที่นั่งประจำอยู่ทั้งแปดทิศถวายน้ำ
อภิเษก แล้วเสด็จประทับบนพระที่นั่งภัทรบิฐ
เพื่อทรงรับพระสุพรรณบัฏ เครื่องราชกกุธภัณฑ์
และเครื่องราชูปโภค มีพระบรมราชานุญาตให้
ราษฎรเข้าจับจองและใช้สอยเครื่องอุปโภค บริโภค
ที่ยังไม่ได้มีเจ้าของครอบครองอยู่ เสด็จเปลี่ยน
เครื่องทรงใหม่แล้วออกเลียบพระนครเป็นอัน
เสร็จพิธี

พระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนัง- คัลแรกนาขวัญ

เป็นราชประเพณีของกษัตริย์ที่พื้นฐานทาง
เศรษฐกิจในประเทศเป็นเกษตรกรรม มีการ
ทำนาเป็นอาชีพหลัก เช่น ในประเทศจีน พระ-

มหากษัตริย์ทรงเริ่มไถนาด้วยพระองค์เองเป็นการ
เริ่มฤดูทำนา ในประเทศไทย พระราชพิธีนี้มี
ติดต่อกันมาโดยตลอด แต่พระมหากษัตริย์ไม่
ได้ทรงไถนาด้วยพระองค์เอง มีพระยาแรกนา
รับสนองพระบรมราชโองการ ในวันนั้นพระ-
มหากษัตริย์ยังคงพระราชภารกิจที่ทรงกระทำทาง
ราชการ เพื่อให้พระยาแรกนามีฐานะคล้ายกับ
องค์พระมหากษัตริย์ พระราชพิธีนี้มีจุดมุ่งหมาย
เพื่อเป็นตัวอย่างแก่ประชาชนให้มีความขยันใน
การทำนา เนื่องจากเป็นสิ่งสำคัญในการเลี้ยงชีวิต
และเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกและมั่นคงแก่รัฐ
การเสวยทวยหาญฐาน และพิธีพราหมณ์ พิธี
สงฆ์ ทำให้กสิกรเกิดความมั่นใจ พระบาท-
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงเล็งเห็น
ความสำคัญของพระราชพิธีโปรดให้จัดทำขึ้น
และเป็นประเพณีมาจนปัจจุบัน แต่เดิมเรียกเพียง
พระราชพิธีจรดพระนังคัล มีแต่พิธีพราหมณ์
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับ
ปรุงงานเพิ่มขึ้นอีกหลายอย่าง ทรงเพิ่มพิธีสงฆ์
แยกเป็นพิธีหนึ่งต่างหาก เรียกว่า พิธีพืชมงคล
ปลูกพลับพลาพิธีที่ท้องสนามหลวง สร้างหอ
พระเป็นที่ไว้พระคันธารราษฎร์ ซึ่งเป็นพระปาง
ขอฝน สำหรับการพิธีให้เทพีสี่คนหาบกระบุง
ข้าวพันธุ์ แทนพนักงานกรมนา พระยาแรกนา
และเทพีฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธรูป วันรุ่ง
ขึ้นจึงประกอบพิธีจรดพระนังคัล ทรงโปรดให้
มีการแรกนาตามหัวเมืองที่อยุธยา และเพชรบุรี
เป็นพระราชพิธีหลวง หัวเมืองที่มีการแรกนา
ของตนเองก็มี ได้แก่ นครศรีธรรมราชและไชยา
ภายหลังได้ยกเลิกทั้งหมด ทำเฉพาะแต่ในพระนคร

เนื่องจากฤดูทำนาในหัวเมืองไม่พร้อมกัน ชาวนาส่วนใหญ่ไม่ลงมือทำนาก่อนฤกษ์แรกนา บางปีฝนมาก่อน การรอกฤกษ์แรกนาทำให้เสียประโยชน์

พระราชพิธีขอฝน (พินาศศาสตร์)

เป็นประเพณีที่พระมหากษัตริย์ทรงกระทำ โดยเชื่อว่าแก้ไขปัญหา ความเดือดร้อนอันเกิดจากฝนแล้งได้ เป็นพิธีประจำปี เฉพาะเดือนสิงหาคม ถ้าปีไหนฝนตกตามปกติก็ยกเว้น แต่ถ้าเกิดฝนแล้งก่อนเดือนสิงหาคมก็จะมีพิธีล่วงหน้า ไม่ได้จัดเป็นพิธีใหญ่ และประชาชนร่วมสนุกด้วย เช่น พิธีแห่นางแมวขอฝน แต่เดิมพระราชพิธีนี้มีแต่เพียงพิธีพราหมณ์ มาเพิ่มพิธีสงฆ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เทวรูปที่ตั้งในการพิธีพราหมณ์ คือ พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม และพระพิฆเนศวร พระพุทธรูปที่ใช้ในพิธีสงฆ์ คือ พระคันธารราษฎร์ กำหนดวันประกอบพระราชพิธีไม่แน่นอน ไม่มีกำหนดวันเล็ก ทำจนกว่าฝนจะตกมาก หรือสุดแต่ปริมาณ เทียนชัยที่ตั้งไว้ในโรงพิธีในวันเสด็จไปทรงตั้งสัตยาธิษฐานขอฝน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต้องทรงนำชำระกายด้วยดินสอพองให้หมดจด ห้ามมิให้ถูกต้องกายสตรี พลัฒาที่วางสายสัญญาณไว้โดยรอบก็ห้ามผู้หญิงเข้า พระราชพิธีนี้เป็นที่ชื่นชอบของชาวนาเหมือนกับพระราชพิธีพืชมงคล และจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา

เป็นประเพณีสำคัญมากทางด้านการปกครอง ไทยรับมาจากขอมอีกทีหนึ่ง เชื่อว่าได้เริ่มกระทำ

มาตั้งแต่ก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยา เพราะในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ พระเจ้าอยู่ทองมลิติดโองการแข่งน้ำที่ให้อ่านในพระราชพิธีนี้แล้ว ในการบริหารราชการแผ่นดินนั้น พระมหากษัตริย์ทรงมอบหมายให้ขุนนางข้าราชการแบ่งแยกหน้าที่ปฏิบัติราชการดังที่มีสำนวนว่า “ต่างพระเนตรต่างพระกรรณ” เพื่อให้ขุนนางข้าราชการรับผิดชอบในหน้าที่ของตนไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ประชาชน จึงต้องมีประเพณีนี้ขึ้น ขุนนางข้าราชการมาให้คำสัตย์สาบานแก่พระมหากษัตริย์แล้วดื่มน้ำชำระพระแสงศาสตราวุธ ข้าราชการคนใดไม่มารับน้ำสาบานถือว่าเป็นกบฏ เจ้าเมืองประเทศราชก็ต้องเข้ามาร่วมพระราชพิธีนี้ด้วย เพื่อแสดงตนว่ายอมรับอำนาจทางการเมืองของราชธานีอยู่ พระราชพิธีนี้มีมุ่งผลทางจิตใจ เนื่องจากยังไม่มีระบบควบคุมที่เป็นระเบียบราชการอย่างละเอียดในปัจจุบัน ในลิลิตโองการแข่งน้ำมีคำสาปแช่งผู้ที่ไม่ซื่อสัตย์กระทำการมิชอบด้วยถ้อยคำรุนแรงน่ากลัวจะช่วยเป็นเครื่องรังสิดแก่อุบัติเหตุจวิศรให้เกิดความหวาดกลัวไม่กล้าทำ

ในสมัยรัตนโกสินทร์พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยากระทำในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนแปลงพระราชพิธีโดยเสด็จออกเป็นองค์ประธานเสวยน้ำพิพัฒน์สัตยาแสดงความสุขจิตต่อบ้านเมืองร่วมกับบรรดาข้าราชการ

นอกจากนี้ยังได้ทรงฟื้นฟูพระราชพิธีในราชสำนัก เช่น พระราชพิธีพระเมรุมาศ พระราชพิธีโสกันต์ พระราชพิธีลงทรงเฉลิมพระนาม

เจ้าฟ้า พระราชพิธีตามคติพุทธและพราหมณ์ เช่น พระราชพิธีเสด็จพระราชดำเนินทอดผ้าพระกฐินโดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค และทางชลมารค พระราชพิธีวิสาขบูชา พระราชพิธีตรียัมปวาย รวมทั้งพระราชพิธีในวันตรุษ ทั้งวันตรุษสงกรานต์และตรุษจีน ในรัชกาลที่ ๑ โปรดให้ขุดคลองมหานาคขึ้นที่เหนือวัดสระเกศ ให้ประชาชนลงลอยเรือเล่นสัปดาห์เหมือนเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา

สำหรับประชาชนโดยทั่ว ๆ ไปไม่แตกต่างไปจากที่เคยเป็นอยู่ในสมัยปลายอยุธยา นักผู้ชายหนุ่มโจงกระเบน ที่มียศศักดิ์ฐานะสูงส่ง ผู้หญิงหนุ่มโจงกระเบน มีส่วนน้อยนุ่งผ้าถุง ใส่เสื้อแขนกระบอกรัดรูป สตรีที่มีอายุบางทีก็ห่มผ้าแถบ สตรีในราชสำนักนุ่งผ้าห่มยกสไบแพร ทรงผมเปลี่ยนไปบ้าง ไว้ผมสั้นทั้งหญิงและชาย เชื่อกันว่าในสมัยอยุธยา เกล็ดมวยกันทั้งหญิงและชาย มาตัดสั้นเมื่อครั้งเสียกรุงเพื่อสะดวกในการหลบหนี ทรงผมสั้นของผู้ชายเรียกว่า “ทรงมหาดไทย” ตัดผมเกรียนรอบศีรษะ ไว้ยาวเฉพาะตรงกลางยาวประมาณ ๔ เซนติเมตร ผู้หญิงเรียก “ผมปัก” ไว้ผมยาวเฉพาะตรงกลางศีรษะเช่นเดียวกับทรงมหาดไทยแต่ยาวกว่า ตรงจอนหูทั้งสองข้างไว้ผมยาวแล้วหนีบไว้หลังใบหู หรือใช้ห้อยดอกไม้ เด็กไว้ผมจุกจนอายุ ๑๑ ถึง ๑๓ ปีจึงโกน ประเพณีที่ดีว่าเป็นมงคล เช่น การทำขวัญเดือน โคนผมไฟ โคนจุก แต่งงาน บวช ได้ประพฤติปฏิบัติกันต่อมา งานนักขัตฤกษ์ งานพิธีตรุษสารท มีการละเล่นรื่นเริง พิธีการต่าง ๆ เหล่านี้ปะปนกันไปทั้งพุทธและพราหมณ์

สถาบันทางพุทธศาสนามีอิทธิพลอยู่มากกับสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ วัดยังคงเป็นศูนย์กลางของสังคมไทยในทุกด้าน หลังพิธีโกนจุกแล้ว เด็กผู้ชายมักนิยมบวชเณร ความนิยมเช่นนี้ลดน้อยลงไปปลายรัชกาลที่ ๕ ใช้วิธีปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ ชายหนุ่มอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ จะบวชพระเพื่อสืบศาสนา และเพื่อแสดงกตเวทิตาสนองคุณพ่อคุณแม่ มักจะบวชจนครบพรรษา การบวชเป็นการศึกษาอบรมให้เป็นผู้มีศีลธรรมมีกริยามารยาทเป็นผู้ใหญ่ที่สามารถรับผิดชอบชีวิตของตนเองและของผู้อื่นได้ หลังจากสึกแล้ว จึงเริ่มทำงานประกอบอาชีพ และแต่งงานมีครอบครัว

การปรับปรุงประเพณีและวัฒนธรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ก่อนขึ้นครองราชย์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชอยู่นานถึง ๒๑ ปี ตลอดระยะเวลานั้นไม่ได้ปิดพระองค์ให้คับแคบอยู่กับความรู้เรื่องพระไตรปิฎก ความมีพระทัยใฝ่ศึกษาทำให้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับมิชชันนารีชาวอเมริกัน เพื่อเป็นทางไปสู่การศึกษาวิทยาการใหม่ ๆ ทรงศึกษาภาษาอังกฤษจนสามารถอ่านเขียนได้แตกฉาน และโปรดสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้กับชาวตะวันตกทั้งหลาย ทรงสนพระทัยศึกษาวิชาดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และคณิตศาสตร์เป็นพิเศษและทรงมีความรู้ในวิชาเหล่านี้ยิ่งลึกลง ไม่ได้ทรงวางเฉยต่อสถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศในขณะนั้น เนื่องจากทำที่

ของชาวตะวันตกที่เข้ามาติดต่อในแผ่นดินสมเด็จพระนั้เกล้าเจ้าอยู่หัวไม่น่าไว้วางใจ ทรงศึกษาสถานการณ์ทางโลกจากหนังสือพิมพ์ภาษาต่างประเทศที่ส่งมาจากฮ่องกงและสิงคโปร์ นอกจากนี้ยังโปรดรดงค์ไปตามสถานที่สำคัญทางศาสนา รับนิมนต์ในการบำเพ็ญกุศลตามต่างจังหวัด ระยะ ๒๗ ปี ที่ทรงผนวชจึงเหมือนกับเป็นช่วงเวลาเตรียมพระองค์สำหรับการขึ้นครองราชย์ ในด้านการเมืองทรงตระหนักถึงสถานการณ์ที่ซีกโลกตะวันออกกำลังเผชิญกับลัทธิล่าอาณานิคม จากตะวันตก ด้านการปกครองทรงทราบความเป็นไปทุกข์และสุขของประชาชนเป็นย่างดี มีผลให้พระองค์เล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงประเทศไทยโดยเปิดรับอารยธรรมตะวันตก เลือกเอาสิ่งที่ดีมาใช้เพื่อยกระดับฐานะของประเทศโดยไม่ได้ทิ้งวัฒนธรรมประเพณีส่วนที่ดีของไทย ในรัชกาลนี้ความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายอย่าง ประการแรกทีเดียวโปรดให้ข้าราชการสวมเสื้อเวลาเข้าเฝ้า แต่เดิมข้าราชการนุ่งผ้าผืนเดียว เปลือยท่อนบน ซึ่งกันนับว่าเข้ากันได้ดีกับสภาพดินฟ้าอากาศ แต่ในสายตาชาวตะวันตกสิ่งนี้แสดงถึงความไร้อารยธรรม ทรงแก้ไขประเพณีการเข้าเฝ้า มีพระบรมราชานุญาตให้ชาวต่างประเทศนั่งเก้าอี้เวลาเข้าเฝ้า ถวายคำนับ แทนการกราบหมอบคลาน ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา พระราชทานเลี้ยงชาวต่างประเทศที่อยู่ในกรุงเทพฯ โปรดให้นั่งร่วมโต๊ะเสวย การปรับปรุงแก้ไขวัฒนธรรมประเพณีส่วนที่ใกล้พระองค์นี้เป็นสิ่งสนับสนุนอย่างหนึ่งในการเจรจาระหว่างพระองค์กับ เซอร์ จอห์น เบาริง ดำเนินไปด้วย

ดี ในส่วนสถาบันพระมหากษัตริย์ ทรงกำหนดการเรียกพระนามพระมหากษัตริย์ ตามแบบยุโรป คือ การเรียกพระนาม เดิมก่อนขึ้นครองราชย์ โปรดให้จารึกพระนามลงในพระสุพรรณบัฏว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหามงกุฎ อันเป็นพระนามเดิมและต่อท้ายด้วย พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระนามสำหรับการขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ จะเห็นได้ว่าพระราชดำริเช่นนี้สอดคล้องกับธรรมเนียมนิยมของชาวตะวันตกมาก ในเอกสารต่างประเทศต่างเรียกพระองค์ว่า “จิงมังกู” และเมื่อเราอ่านพบก็เข้าใจได้ทันที ทรงคิดสร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เพื่อพระราชทานเป็นบำเหน็จรางวัลแก่ขุนนางข้าราชการ และชาวต่างประเทศ ถือเป็นเกียรติยศแก่ผู้ได้รับตามแบบอย่างที่ใช้กันอยู่ในราชสำนักตะวันตก ซึ่งแต่เดิมเครื่องแสดงลำดับชั้นยศที่พระราชทานแก่ขุนนาง ได้แก่เครื่องใช้ เช่น หีบหมาก พานทอง ประดิษฐ์ด้วยวัสดุสูงค่าแตกต่างกันไป ประเทศไทยนับเป็นประเทศแรกในเอเชียที่สร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์

ในด้านประชาชนทรงเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมหลายอย่าง ทรงเลิกประเพณีห้ามราษฎรเข้าเฝ้าเวลาเสด็จพระราชดำเนิน ให้ราษฎรเข้าเฝ้าแทนได้โดยสะดวกเหมือนเมื่อครั้งที่ยังทรงผนวชอยู่ ทรงไม่เห็นประโยชน์อันใดที่จะแยกประชาชนให้อยู่ห่างจากองค์พระมหากษัตริย์ หากผู้ใดจะถวายความเคารพเป็นพิเศษโปรดให้ตั้งโต๊ะบูชาหน้าบ้านและเฝ้ารับเสด็จที่โต๊ะของตน

เมื่อยังทรงผนวชอยู่นั้น ได้เสด็จไปจังหวัดสุโขทัย ทรงไปพบศิลาจารึกหลักที่ ๑ และนำ

กลับพระนคร ทรงชื่นชมพระราชกรณียกิจของพ่อขุนรามคำแหงที่ทรงแขวนกระดิ่งไว้ที่ปากประตูวังให้ประชาชนมาร้องทุกข์ และเสด็จออกวินิจฉัยความด้วยพระองค์เอง โปรดให้รื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ ให้เจ้าพนักงานนำกลอง “วินิจฉัยเกร์” มาแขวนไว้ที่ทิมดาบข้างวัง ประชาชนที่จะมาถวายฎีการ้องทุกข์ก็มาตีกลองใบนี้ เสด็จออกรับฎีกาเองเฉพาะวันโกน วันอื่น ๆ เมื่อเสวยกลองดังขึ้นโปรดให้เจ้าพนักงานออกมารับแทน โปรดให้สอบสวนคดีความในฎีกานั้นอย่างเที่ยงธรรม ถ้าฎีกาเป็นจริงพระราชทานเงินแก่ผู้ถวายฎีกาหนึ่งสลึง แต่ถ้าฎีกาเป็นเท็จโปรดให้ลงโทษผู้ถวายฎีกาเช่นกัน

พระราชดำริเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงนี้มีเพื่อแผ่มาถึงสตรีด้วยเช่นกัน ทรงมีพระราชปรารภถึงฐานะของสตรีว่า ในสังคมไทย “ผู้หญิงเหมือนควาย ผู้ชายเหมือนคน” ตามกฎหมายเปิดโอกาสฝ่ายชายฟ้องหย่าฝ่ายหญิงได้เพียงฝ่ายเดียว ทรงแก้ไขกฎหมายใหม่ให้ฝ่ายหญิงมีสิทธิฟ้องหย่าได้ด้วย

ข้าราชการฝ่ายในที่มีผู้มาถวายและทรงรับไว้ คนใดอยู่ไม่มีความสุข จะขอลาจากราชการกลับไปอยู่บ้านก็ได้ นอกจากนั้นยังทรงสนับสนุนให้สตรีในราชสำนักได้มีโอกาสศึกษาหาความรู้จากพวกภรรยามิชชันนารี แม้ว่าจะจำกัดอยู่ในวงแคบแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดในสังคมที่ไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาสำหรับสตรี

อนึ่งในรัชสมัยนี้ได้มีธงชาติขึ้นใช้อย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรก พระบาทสมเด็จพระจอม-

เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดัดแปลงจากธงเรือพาณิชย์สมัยรัชกาลที่ ๒ ซึ่งเป็นธงแดงมีรูปช้างและจักรสีขาวอยู่กลางผืน โดยเอารูปจักรออกเสีย ธงแดงมีรูปช้างเผือกยืนอยู่กลางผืนใช้เป็นธงชาติมาจนถึงรัชกาลที่ ๖ จึงเปลี่ยนเป็นอย่างที่เห็นในปัจจุบัน นอกจากธงชาติยังได้ทรงสร้างธงประจำองค์พระมหากษัตริย์และธงประจำกองทัพไว้ด้วย

การปรับปรุงประเพณีและวัฒนธรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรับปรุงแก้ไขประเพณีและวัฒนธรรมบางอย่างเฉพาะแต่ที่พอจะลดภาวะเผชิญหน้าทางการทูตลงไปได้บ้าง เหมือนกับการจัดخانهบ้านให้เรียบร้อยดูสะอาดตาเป็นที่พอใจแก่แขกผู้มาเยือน แต่ยังมีสิ่งภายในบ้านที่จะต้องแก้ไขอีกหลายประการ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงรับมาดำเนินงานต่อไป สภาพสังคมไทยในเวลานี้มีข้อบกพร่องหลายประการและถ้าไม่จัดการแก้ไขเปลี่ยนแปลงแล้ว จะเป็นอุปสรรคต่อแนวพระราชดำริที่จะปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินให้ทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ ช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีกลุ่มคนรุ่นใหม่ซึ่งได้รับการศึกษาจากตะวันตกได้เข้ามารับราชการและได้สังเกตเห็นปัญหาเช่นเดียวกับพระองค์ คนรุ่นใหม่กลุ่มนี้ได้เป็นกำลังสำคัญ

ในการแก้ไขสภาพสังคมไทยให้ก้าวไปสู่จุดที่ชาติตะวันตกต้องยอมรับ และไม่สะดวกในการหาเหตุก่อเรื่องวิวาทกับไทยให้เป็นชนวนไปสู่ปัญหาการเมืองและยุติปัญหานั้นด้วยกำลัง เหมือนดังที่เคยทำกับประเทศเพื่อนบ้าน การเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้ จึงมีสภาพเหมือนการพลิกแผ่นดินเปลี่ยนสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ต่างไปจากเดิมเกือบสิ้นเชิง

โครงสร้างทางสังคมแบบเดิมที่จะเป็นอุปสรรคอย่างสำคัญต่อการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินและเป็นสิ่งแสดงความเป็นอนารยะ คือ วัฒนธรรม การมีทาส และการควบคุมกำลังคนด้วยระบบมูลนาย ไพร่ การมีทาสทำให้ฐานะของคนในสังคมไม่เท่าเทียมกัน เป็นการแบ่งแยกทางชนชั้นอย่างเห็นได้ชัด และปฏิเสธคุณค่าความเป็นมนุษย์ของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน การมีระบบไพร่เป็นข้อจำกัดให้ประชาชนทุกคนมีพันธะผูกพันทำงานให้รัฐ โดยไปขึ้นสังกัดอยู่ในกรม กอง ของพระมหากษัตริย์ และเจ้านาย ขุนนางข้าราชการ ฐานะความเป็นไพร่ทำให้ประชาชนไทยไม่มีสิ่งที่เรียกว่าอิสรภาพและเสรีภาพอย่างแท้จริง การปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินของพระองค์ต้องอาศัยพื้นฐานส่วนล่างในสังคม คือ ประชาชน เป็นที่รองรับ ประชาชนควรจะเป็นผู้ที่มีสิทธิ เสรีภาพ ให้สอดคล้องกับกลไกการบริหารแบบใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินงานเล็กทาส

ขนบธรรมเนียมประเพณีในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ได้มีการปรับปรุงหลายประการ เช่น เริ่มจากในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒

(พ.ศ. ๒๔๑๖) เมื่อเสด็จออกมหาสมาคมโปรดให้เจ้านาย ข้าราชการ และทูตานุทูต เข้าเฝ้า โดยพระองค์ประกาศเลิกประเพณีหมอบคลาน ให้ยืนเฝ้าตามประเพณีสากลของตะวันตกแทน ยังคงใช้ประเพณีคลานและหมอบเฝ้าเฉพาะเป็นการเข้าเฝ้าในหมู่คนไทยด้วยกัน

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีตำแหน่งพระมหากษัตริย์หรือกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งเรียกกันอย่างสามัญว่า “วังหน้า” ตอนต้นรัชสมัยของพระองค์ตำแหน่งวังหน้ายังมีอยู่ กรมหมื่นบวรวิไชยชาญ พระโอรสของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงตำแหน่งนี้ และได้เกิดกรณีบาดหมางกันระหว่างวังหน้าและวังหลังจนเกือบจะเปิดโอกาสให้เกิดการแทรกแซงจากต่างประเทศ แต่เหตุการณ์ก็คลี่คลายลงได้ เมื่อกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทิวงคตใน พ.ศ. ๒๔๒๘ รัชกาลที่ ๕ จึงถือโอกาสนั้น ปรับปรุงประเพณีการสืบราชบัลลังก์ ยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และโปรดให้ตั้งตำแหน่ง “สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช” ขึ้นเป็นรัชทายาท เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ทรงเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร พระองค์แรกใน พ.ศ. ๒๔๒๘

นอกจากนั้นยังได้ทรงเลิกประเพณีตั้งพระบรมศพไว้ที่พระเมรุหลายวัน ให้สร้างเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับการถวายพระเพลิงเพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย และโปรดให้ยกเลิกธรรมเนียมการโกนผมเมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จสวรรคต คงให้มีการไว้ทุกข์ตามประเพณีเพียงอย่างเดียว

วัฒนธรรมการแต่งกายเปลี่ยนแปลงไปตามแบบสากลนิยมเฉพาะแต่เพียงในราชสำนัก และหมู่ข้าราชการทรงผมของผู้ชายเปลี่ยนแปลงจากทรงมหาดไทยมาไว้ผมตัดยาวทั้งศีรษะแบบฝรั่ง ผู้หญิงไว้ผมตัดยาวทรงดอกกระพุ่ม ชุดของข้าราชการยังนุ่งผ้าโจงกระเบนสีต่าง ๆ แต่เสื้อมีแบบเฉพาะ คัดแปลงจากเสื้อนอกของฝรั่งเป็นเสื้อคอเปิด กระดุม ๕ เม็ด ที่เรียกว่า “เสื้อราชปะแตน” พ.ศ. ๒๔๓๕ มีพระบรมราชโองการให้ทหารทุกกรมกองแต่งเครื่องแบบนุ่งกางเกงแบบทหารทางยุโรป

การแต่งกายของสตรี หลังจากเสด็จกลับจากยุโรปในปี พ.ศ. ๒๔๒๐ ได้หันไปนิยมแบบเสื้อของอังกฤษ คือ เสื้อคอตั้งแขนยาว ตันแขน พองคล้ายขาหมูแฮม แต่ยังคงมีผ้าห่มเป็นแพรแบบสไบเฉียง การแต่งกายเต็มยศนุ่งผ้ายกห่มคาดคงใช้ในพระราชพิธีสำคัญ ๆ คอนปลายรัชกาลที่ ๕ สตรีไทยเริ่มนุ่งจีบเปลี่ยนมานุ่งโจงกระเบน เจ้านายฝ่ายในทรงฉลองพระองค์แบบฝรั่ง เสื้อคอตั้งสูง แขนยาวตกแต่งลูกไม้เป็นระบายหลายชั้น สวมถุงเท้าปักกลดลาย สวมรองเท้าส้นสูง เครื่องประดับเลียนแบบยุโรป แต่ผมยังเป็นทรงดอกกระพุ่มอยู่ ผู้ชายนิยมนุ่งกางเกงแบบตะวันตกเพิ่มมากขึ้น และสวมหมวกกะโล่

สตรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นิยมไว้ผมยาวเสมอต้นคอ คัดเป็นลอนหรือตัดสั้นที่เรียกว่าทรงชิ่งเกิ้ล เลื่อนนิยมคอลิกกว่าเดิม แขนยาวเสมอข้อศอก แต่ยังมีแพรบาง ๆ

สะพายทับตัวเสื้ออีกชั้นหนึ่ง มีเครื่องประดับคาดรอบศีรษะ ปลายรัชกาล สตรีนุ่งขึ้นไว้ผมยาวหรือเกล้ามวยแบบตะวันตก

ความเปลี่ยนแปลงการแต่งกายไปตามแบบสากลนี้ มีเฉพาะในราชสำนักและหมู่ข้าราชการประชาชนทั่วไปยังคงนิยมนุ่งโจงกระเบน เสื้อธรรมดาและไม่สวมรองเท้า

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงกำหนดให้ประชาชนมีคำนำหน้าชื่อ สตรีที่ยังเป็นโสดใช้คำนำหน้าว่า “นางสาว” สตรีที่มีสามีแล้วใช้คำนำหน้าว่า “นาง” บุรุษใช้คำนำหน้าว่า “นาย” คำนำหน้านามเด็กให้ใช้ “เด็กชาย” และ “เด็กหญิง” และได้โปรดให้ตราพระราชบัญญัตินามสกุลขึ้น เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๔๕๕

พ.ศ. ๒๔๕๖ โปรดให้ใช้พุทธศักราช (พ.ศ.) เป็นศักราชทางราชการแทนการใช้รัตนโกสินทรศก (ร.ศ.) ซึ่งได้เริ่มใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยนับตั้งต้นจากปีสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ถ้าต้องการนับย้อนหลังไปก่อน ร.ศ. จะยุ่งยากและลำบากมาก พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติและคนส่วนใหญ่นับถือ การใช้ศักราชพุทธศาสนาจึงเป็นวิธีเช่นเดียวกับที่ทางตะวันตกให้คริสต์ศักราช (ค.ศ.) ได้ถือเอาวันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่และเริ่มใช้พุทธศักราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นต้นไป

พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้ดัดแปลงธงชาติที่ใช้กันตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ยังคงใช้พื้นสีแดง แต่รูปข้างตรงกลางทรงเครื่องต้น ยืนบนแท่น หันหน้าเข้าหา

เสา พ.ศ. ๒๔๖๐ ไทยประกาศสงครามกับฝ่ายเยอรมันและได้เตรียมส่งกองทหารอาสาไปร่วมกับกองทัพสัมพันธมิตรในยุโรป โปรดให้ประดิษฐ์ธงชาติขึ้นใหม่มีสามสี คือ สีแดง สีขาว และสีน้ำเงิน เป็นริ้วสลับกันทั้ง ๕ ริ้ว พระราชทานนามธงชาติใหม่ว่า “ธงไตรรงค์”

นอกจากนี้ยังได้ทรงเปลี่ยนแปลงการนับเวลาราชการเสียใหม่ให้สอดคล้องกับสากลนิยม โดยเทียบเวลาเปลี่ยนวันใหม่ และใช้ “นาฬิกา” เป็นค่านามบอกเวลาแทน “ทุ่ม” หรือ “โมง” ที่เคยให้แต่เดิม

ประเพณีและวัฒนธรรมสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบัน

หลังจากที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยคณะราษฎรไม่นานในช่วงที่จอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๗) ได้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นกล่าวคือ มีความตื่นตัวในการสร้างชาติไทยครั้งยิ่งใหญ่ตามแผนการนำไทยไปสู่มหาอำนาจของท่านผู้นำประเทศ การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้มีอิทธิพลต่อโครงสร้างทางความคิด วัฒนธรรม การแต่งกาย ความเป็นอยู่ ภาษา วรรณคดี ตลอดจนขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ของคนไทยทั่วประเทศ

นโยบายสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงครามมีความหมายกว้างใหญ่ไพศาล แต่จุด

เริ่มต้นจะต้องอยู่ที่การสร้างประชาชนของชาติให้เป็นพลเมืองดี ในความหมายที่ว่าเป็นผู้มีวัฒนธรรมดี มีศีลธรรมดี มีอนามัยดี มีการแต่งกายเรียบร้อย มีที่พำนักอาศัยดี และมีที่ทำมาหากินดี เพื่อให้เป็นประชากรที่มีสมรรถภาพ อันจะเป็นผลต่อความสมบูรณ์รุ่งเรืองของชาติโดยส่วนรวม งานสร้างชาติจะได้รับความสำเร็จไม่ได้ถ้าปราศจากการสนับสนุนโดยการวางระเบียบแบบแผนทางวัฒนธรรม จอมพล ป. พิบูลสงคราม มีแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรมนี้ว่า

“ฉันคิดฝังไว้ในใจอยู่เสมอว่า วัฒนธรรมของชาติไทยนั้น ที่เป็นหัวใจอันจะทำให้ประเทศชาติของเราบรรลุถึงซึ่งความสำเร็จทั้งปวง คำว่าวัฒนธรรมนั้นฉันเองก็สารภาพว่า ยังไม่เข้าใจดี ว่าจะกินความกว้างขวางเพียงไหน แต่ฉันเข้าใจตามภาษาของผู้อยากให้ชาติไทยใหญ่ยิ่งขึ้นไปโดยไม่ชอบเขตจำกัดว่า คนไทยจะมีวัฒนธรรมดี ก็ต้องมีหัวใจที่เป็นไทยจริง ๆ รักไทยจริง ๆ จะทำอะไรก็ต้องเพื่อไทยจริง ๆ และในที่สุดต้องมุ่งหวังให้ชาติไทยเจริญทัดเทียมกับนานาอารยประเทศทั้งหลาย”

การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชาติ เริ่มจากการเปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” มาเป็น “ไทย” ตั้งแต่วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๒ การเรียกชื่อคนไทย ซึ่งแต่เดิมเรียกชื่อแบ่งออกเป็นหลายพวกหลายแบบ เช่น ไทยเหนือ ไทยอีสาน ไทยอิสลาม ให้ยกเลิกไป ให้เรียกคนไทยเหมือนกันหมดโดยไม่ต้องแบ่งแยก และได้เปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่จากวันที่ ๑ เมษายน มาเป็นวันที่ ๑ มกราคม

การยกเลิกบรรดาศักดิ์และยศข้าราชการพลเรือน

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ตราพระราชกำหนดให้ยกเลิกบรรดาศักดิ์ตั้งแต่ชั้นเจ้าพระยา พระยา พระ หลวง ขุน ตั้งแต่วันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ เหตุผลในการยกเลิกบรรดาศักดิ์ เนื่องมาจาก บรรดาศักดิ์ซึ่งแต่เดิมมีไว้กำหนดสิทธิหน้าที่ในสังคม แต่ในปัจจุบันไม่ก่อให้เกิดเอกสิทธิ์แต่อย่างใดบุคคลย่อมเสมอภาคในทางกฎหมาย มีผู้สนองนโยบายของรัฐบาล เช่น หลวงประดิษฐมนูธรรม กลับมาใช้ชื่อและนามสกุลเดิมว่า “ปรีดี พนมยงค์” หลวงวิจิตรวาทการ ชื่อเดิมกิมเหลียง สกุลเดิม “วัฒนพฤดา” เปลี่ยนชื่อและสกุลเป็น “วิจิตร วิจิตรวาทการ” เป็นต้น หลังจากนั้นรัฐบาลได้แถลงว่า มีกฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการพลเรือนและระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการแบ่งเป็นชั้นต่าง ๆ อยู่แล้ว ยศของข้าราชการพลเรือนจึงไม่จำเป็นต้องมี มีพระบรมราชโองการให้ยกเลิกบรรดาศักดิ์ข้าราชการพลเรือน ตั้งแต่วันที่ ๓๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๕

ความเปลี่ยนแปลงในหมู่ประชาชน

รัฐบาลได้พยายามวางระเบียบการดำเนินชีวิตของประชาชน ด้วยการออกประกาศรัฐนิยมต่าง ๆ ถึง ๑๒ ฉบับด้วยกัน ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ ได้จัดตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้น ประกอบด้วยหน่วยงาน ๕ สำนักคือ

๑. สำนักงานวัฒนธรรมทางจิตใจ
๒. สำนักงานวัฒนธรรมทางระเบียบประเพณี

๓. สำนักงานวัฒนธรรมทางศิลปกรรม
๔. สำนักงานวัฒนธรรมทางวรรณกรรม
๕. สำนักงานวัฒนธรรมฝ่ายหญิง

เมื่อรับนโยบายของรัฐบาลออกเผยแพร่เป็นความรู้แก่ประชาชน ได้วางระเบียบเพื่อ “ความมีมารยาท” หลายด้านด้วยกันคือ การจัดพิธีสมรส การแต่งกายของคู่บ่าวสาว พิธีการในเวลาประกอบพิธีสมรส การจัดพิธีศพ การแต่งกายไปงานศพ เครื่องแต่งกายของผู้ประกอบอาชีพบางจำพวก ระเบียบว่าด้วยการเคารพของคนไทย ระเบียบการบริโภคอาหาร ผู้มีมารยาทต้องไม่เปื้อนข้าวด้วยมือ เพราะจะเป็นทางนำเชื้อโรคเข้าสู่ร่างกาย ต้องใช้ช้อนส้อม ระเบียบในการโดยสารรถประจำทางและการวางตัวในที่สาธารณะ ผู้มีมารยาทต้องไม่เบียดเสียดขี้แย่งกัน ไม่ส่งเสียงอื้อฉาว บนราวสะพานหรือบนทางเท้า

ประเพณีการแต่งกายในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้วิวัฒนาการก้าวหน้าไปไกลมาก ผู้ชายยังนิยมนุ่งผ้าม่วงไปทำงาน เลิกงานแล้วมักนุ่งกางเกงแพรสีต่าง ๆ หนุ่ม ๆ บางคนแต่งกายให้โลดโผนสะดุดตา ด้วยการนุ่งกางเกงแพรขึ้นโปกระโหมก พวกผู้หญิงนุ่งผ้าชิ้นหรือโจงกระเบน ใส่เสื้อแขนกระบอก หรือใช้ผ้าผืนเดียวทอทั้งตัวคออก เวลาอยู่บ้านผู้ชายชอบนุ่งผ้าหยักครึ่ง บางคนนุ่งแต่ผ้าขาวม้าหรือกางเกงในไม้ใส่เสื้อ ผู้หญิงจะใส่เสื้อชั้นในตัวเดียว บางคนเปลือยกายท่อนบนทั้งชายและหญิงไม่สวมรองเท้าว รัฐบาลเห็นควรจะให้คนไทยแต่งกายตามระเบียบ เพื่อเป็นที่เชิดหน้าชูตาของชาติ จึงมีประกาศกระทรวงมหาดไทยให้ผู้ชายสวมหมวกและเสื้อนอก กางเกงขาขาว

สวมรองเท้าและถุงเท้า ผู้หญิงสวมหมวก กระโปรง
เสื้อนอกคลุมไหล่ รองเท้ารัดส้นหรือหุ้มส้น
ถุงเท้าจะใส่หรือไม่ก็ได้ การสวมหมวกเป็นเรื่อง
ใหญ่ ทางราชการเองก็เน้นเสมอทางวิทยุถึงกับ
มีคำขวัญ “มาลาน้ำไทยไปสู่มหาอำนาจ” วัฒน-
ธรรมภายใต้ยุคผู้นำมีผลกระทบเป็นความเดือด
ร้อนแก่ราษฎรโดยตรง คือการสั่งให้ประชาชน
เลิกกินหมาก ซึ่งถือว่าเป็นประเพณีเสื่อมเกียรติ
ประเทศอย่างร้ายแรง มีอันตรายต่อสุขภาพและ
ทำให้บ้านเมืองสกปรกเลอะเทอะ การรณรงค์
ของรัฐบาลในเรื่องนี้เป็นไปอย่างจริงจังและเข้ม
งวดกวัดจั้น ห้ามขายใบพลู ห้ามปลูกต้นพลู และ
ทำสวนพลู ตัดต้นหมากต้นพลูให้หมดสิ้น นอก
จากนี้ทางราชการได้กำหนดการบันเทิงที่ถูกต้อง
ตามวัฒนธรรม “ร่างแบบมาตรฐาน” ผู้ร้องจะ
ต้องมีวัฒนธรรมไม่ถูกเนื้อต้องตัวและไม่ดื่มสุรา
ทุกวันพุธข้าราชการหญิงชายได้หยุดงานตอนบ่าย
เพื่อฝึกซ้อมร่ายสร้างวัฒนธรรม

การสร้างวัฒนธรรมทางภาษา และ หนังสือ

พ.ศ. ๒๔๘๕ คณะกรรมการส่งเสริมวัฒน-
ธรรมภาษาไทยได้พิจารณาเห็นว่าควรปรับปรุง
ภาษาไทยให้กระชับรัด เรียบง่าย อ่านง่าย โดย
ตัดสระ พยัญชนะ ที่ซ้ำและไม่คงงามออกเสีย
พยัญชนะที่มีเสียงซ้ำกันถูกคัดออกไป ๑๓ ตัว
คือ ช ต ฉ ณ ฎ ฏ ฐ ฑ ฒ ศ ษ ห ตัด
สระออก ๕ ตัว คือ ฤ ฦ ฼ ฾ สำหรับพยัญ-
ชนะทั้งคใช้ให้ใช้คำที่เสียงเหมือนกันแทนคำที่
เคยใช้ ฤ ฦ ใช้ ร แทน คำที่เคยใช้ ฼ ฾ ใช้

ล แทน และให้ใช้ ใ (ไม่มีลาย) แทน ใ (ไม่มี
ม้วน)

การเปลี่ยนแปลงตัวอักษรที่มีผลกระทบต่อ
สังคมมาก เพราะต้องเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ป้ายถนน
เอกสารราชการ ตำราเรียน ธนบัตร เครื่องพิมพ์
ดัด ฯลฯ รัฐบาลใช้จ่ายเงินในการนี้จำนวนมหาศาล

นอกจากการปรับปรุงตัวอักษรไทยแล้วยัง
ได้วางระเบียบใช้คำต่าง ๆ เพื่อความมีวัฒนธรรม
เช่น คำสรรพนาม บุรุษที่หนึ่ง และบุรุษที่สอง
ให้ใช้คำว่าฉันและท่าน คำตอบรับและปฏิเสธ
ใช้คำว่าจะ และ ไม่ ต่อมาเปลี่ยนเป็น การตอบ
รับชาย ใช้คำว่า ครับ หญิงใช้คำว่า ค่ะ ปฏิเสธ
ให้คำว่าเปล่า ทั้งชายและหญิง การทักทายใน
โอกาสแรกที่พบกันให้ใช้คำว่า สวัสดี ชื่อบุคคล
ก็เช่นกัน ได้วางหลักการให้ตั้งชื่อแสดงความ
แตกต่างระหว่างชายและหญิงให้เห็นชัด คำที่
ควรใช้ตั้งชื่อควรเป็นคำไทยสามัญ หรือเป็นคำ
ที่รวบรวมไว้ในพจนานุกรม ไม่ควรใช้คำที่มี
สำเนียงต่างคำ หรือพ้องกับราชทินนาม

การยกย่องฐานะของสตรี

รัฐบาลเน้นความเป็นเพศแม่ของหญิงที่เป็น
กำลังสำคัญในการอบรมดูแลเด็ก เป็นผู้สร้างนิสัย
ให้แก่อนาคตของชาติ แม่จึงมีฐานะเป็นแม่พิมพ์
ของชาติ มีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างชาติไทย
สถานภาพของสตรีได้รับการยกย่องอย่างสูงส่ง
รัฐบาลปกป้องสิทธิสตรีอย่างเปิดเผย ข้าราชการ
มีเรื่องทะเลาะวิวาทกับภริยาโดยไม่มีเหตุผลจะ
ถูกลงโทษทางวินัย สามิทำร้ายร่างกายภริยา
หรือกดขี่ คุกคามเหมือนภรรยาเป็นทาส มีโทษ

ตามกฎหมายอาญา อาจถูกจำคุก ถึง ๓๐ ปี โดยไม่มีข้อยกเว้น มีการจัดตั้งกองทหารหญิง โรงเรียนนายร้อยหญิง และโรงเรียนนายสิบหญิง ได้มีการพระราชทานยศนายทหารแก่ท่านผู้หญิง ละเอียด พิบูลสงคราม เป็นนายพันโท เหล่าทหารปืนใหญ่ เป็นนายทหารพิเศษประจำกองทัพบก และเป็นราชองครักษ์พิเศษด้วย มีคำขวัญสำหรับหญิงไทยโดยเฉพาะว่า “ขวัญไทยอยู่ที่หญิงไทย”

หลังจากสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม แล้ว โครงการสร้างชาติด้วยวัฒนธรรมถูกละเลยไป ซึ่งน่าเสียดายมากเพราะถึงแม้จะเป็นเรื่องกระทำกันด้วยอำนาจและการบังคับแต่ก็มีสิ่งที่ดีสมควรจะได้ปรับปรุงฝึกหัดให้เป็นนิสัยเคยชินในหมู่ประชาชน เพราะถึงอย่างไร “วัฒนธรรมของชาติไทยเท่านั้นที่เป็นหัวใจอันจะทำให้ประเทศชาติของเราบรรลุถึงซึ่งความสำเร็จทั้งปวง”

ช่วงสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี จนถึงรัฐบาลสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร (พ.ศ. ๒๕๐๑ - ๒๕๑๖) มีการรื้อฟื้นขนบธรรมเนียมประเพณีสำคัญของชาติหลายอย่างที่ได้เลิกละทิ้งในช่วงหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ หลายพิธีด้วยกันคือ

ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ มีพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา มีการตกแต่งโคมไฟประดับธงทิวตามสถานที่ราชการ ห้างร้าน และถนนสายสำคัญ มีพิธีเสด็จพระราชดำเนินตรวจพลสวนสนามของหน่วยทหารรักษาพระองค์

ฟื้นฟูพระราชพิธีรดพระนังคัล แรกนาขวัญ

ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ มีพระราชพิธีเสด็จพระราชดำเนินทอดผ้าพระกฐินโดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค

๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครบ ๓ รอบ มีพระราชพิธีเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค

พ.ศ. ๒๕๑๔ วันที่ ๘ มิถุนายน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงราชย์สมบัติครบ ๕ ปีบริบูรณ์ คณะรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ได้จัดพระราชพิธีรัชดาภิเษกขึ้นเฉลิมฉลองเหมือนที่ได้เคยกระทำมาในสมัยรัชกาลที่ ๕

พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้มีพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารขึ้นเป็นครั้งที่ ๓ ในประวัติศาสตร์ไทย โปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพิธีขึ้นในวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม พระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ์ได้เปลี่ยนแปลงบ้างกล่าวคือ ทรงถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ถวายสัตย์ปฎิญาณต่อหน้าพระที่นั่งว่าจะจงรักภักดีต่อชาติบ้านเมือง จะทำหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนชาวไทย และในวันรุ่งขึ้นเสด็จลงทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทรงบาตรร่วมกับประชาชน ณ ท้องสนามหลวง

บทที่ ๔

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

๑. ความสัมพันธ์กับต่างประเทศสมัย กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น (สมัยรัชกาลที่ ๑-๒-๓)

นับตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า มาจนตลอดสมัยกรุงธนบุรี นับเป็นช่วงระยะเวลา ๑๕ ปี (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕) ที่ไทยต้องทำสงครามกอบกู้อิสรภาพ จนแทบไม่มีเวลาให้ความสนใจกับการพระราชไมตรีกับต่างประเทศ จะมีความสัมพันธ์ติดต่อกันแต่กับจีนในเรื่องการค้าขาย ส่วนประเทศใกล้เคียงก็มีความสัมพันธ์กันทางการเมือง คือไทยได้เข้าปกครอง เขมร ลาว ส่วนญวนได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระเจ้ากรุงธนบุรี ในขณะที่เกิดกบฏไคเซินจีน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๖

ในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้ บรรดาประเทศตะวันตกที่เคยมีความสัมพันธ์กับไทย อาทิ ประเทศโปรตุเกส อังกฤษ และฝรั่งเศส ก็กำลังประสบปัญหาความวุ่นวายภายในทวีปอันเนื่องมาจากการปฏิวัติใหญ่ในฝรั่งเศสและสงครามสมัยพระเจ้าโนเลียนท์หนึ่ง จึงไม่ได้ให้ความสนใจกับประเทศทางตะวันออกอยู่ระยะหนึ่ง

ครั้นมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงเริ่มมีเรือของชาวยุโรปเข้ามาค้าขายที่กรุงเทพฯ บ้าง ชาวตะวันตกชาติแรกๆ เริ่มเข้ามาติดต่อกับไทยสมัยรัตนโกสินทร์ หลัง

จากที่ขาดการติดต่อมาชั่วยาระยะหนึ่ง คือ ชาติโปรตุเกส

ความสัมพันธ์กับโปรตุเกสสมัยรัตน- โกสินทร์ตอนต้น

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ โปรตุเกสได้ส่งทูตเข้ามาถวายพระราชสาส์น และได้รับพระราชสาส์นตอบกลับไปด้วย ดังความในพระราชพงศาวดารภาคที่ ๖๒ ได้กล่าวไว้ว่า พ.ศ. ๒๓๒๕ อันเป็นปีที่ ๕ ในรัชกาลที่ ๑ องค์อนวิเรน แยกเมืองโปรตุเกส ได้เชิญพระราชสาส์นมาโดยเรือสลูป ได้เข้าเฝ้าทูลเกล้าฯ ถวายพระราชสาส์น และเมื่อถวายบังคมลากลับก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชสาส์นมอบแยกเมืองไปด้วย ตามความในพระราชสาส์นปรากฏว่าโปรตุเกสขอตั้งโรงสินค้าในประเทศไทย และได้รับความยินยอมจากฝ่ายไทย

ครั้นต่อมาถึง พ.ศ. ๒๓๖๑ ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าเมืองมาเก๊า^๑ ให้นายคาร์โลส มานุเอล ดา ซิลเวรา (Carlos Manuel da Silveira) เป็นทูตนำเครื่องราชบรรณาการมาถวายขอสืบทางพระราชไมตรี

^๑ขณะนั้นเมืองมาเก๊า เป็นเมืองขึ้นของโปรตุเกส

ต่อไปและขอติดต่อกำขายกับไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงให้การต้อนรับทูตโปรตุเกสอย่างสมเกียรติ ทรงยินดีรับไมตรีและยังได้พระราชทานเครื่องบรรณาการตอบแทนไปตามราชประเพณี ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๖๓ ผู้สำเร็จราชการโปรตุเกสที่เมืองกัว^๑ แต่งตั้งให้ การ์โลส มานูเอล ดา ซิลเวรา เป็นกงสุลโปรตุเกสประจำกรุงเทพฯ พร้อมกันนั้นก็ให้นำร่างสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างชาติทั้งสองมาให้ไทยพิจารณา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้เสนาบดีประชุมกันพิจารณาร่างสัญญาทั้ง ๒๓ ข้อ ของโปรตุเกส เมื่อที่ประชุมรับรองแล้วจึงให้เขียนหนังสือสัญญาไว้เป็นภาษาไทย ๑ ฉบับ ภาษาโปรตุเกส ๑ ฉบับมีเนื้อความตรงกัน ถึงแม้ว่าหนังสือสัญญาดังกล่าวจะไม่ได้เป็นหนังสือสัญญาพระราชไมตรี เพราะเป็นหนังสือที่ไทยทำฝ่ายเดียว มิได้มีการลงนามผู้แทนรัฐบาลทั้งสองฝ่ายอย่างเป็นทางการ และไม่ได้มีการประทับตราถูกต้องตามประเพณีการทำหนังสือสัญญาก็ตาม แต่ก็นับว่าเป็นหนังสือที่ทางฝ่ายไทยยอมให้การ์โลสเป็นกงสุลประจำอยู่ในกรุงเทพฯ และยอมอนุญาตให้โปรตุเกสตั้งโรงงานค้าและเข้ามาค้าขายโดยสะดวก การ์โลส มานูเอล ดา ซิลเวรา รับหน้าที่เป็นกงสุลโปรตุเกสประจำประเทศไทยเป็นคนแรก ได้รับพระราชทานบ้านในตรอกกัปตันบุช ถนนเจริญกรุง สี่พระยาเป็นที่อยู่ (เดิมเคยเป็นบ้านท้องเชียงสี

อยู่มาก่อน) นอกจากนั้นยังได้รับพระราชทานราชทินนามเป็น “หลวงอภัยพานิช”

เมื่อมีพระราชไมตรีต่อกันดังนี้แล้ว บาทหลวงโปรตุเกสก็เข้ามาสอนศาสนาในประเทศไทย ขณะเดียวกันบรรดาพ่อค้าก็เข้ามาค้าขาย แต่การดำเนินงานของกงสุลโปรตุเกส และการค้าระหว่างประเทศทั้งสองไม่เจริญก้าวหน้าเท่าใดนัก ทั้งนี้เพราะประสบอุปสรรคต่าง ๆ โดยเฉพาะเรื่องการเงิน เพราะรัฐบาลโปรตุเกสมิได้สนใจให้ความสนับสนุนเท่าที่ควร นอกจากนั้นยังปรากฏมีคู่แข่งทางการค้าเพิ่มขึ้น ฐานะของกงสุลโปรตุเกสและโรงงานค้าคงอยู่ในสภาพขาดแคลนและไม่ก้าวหน้าอยู่ตลอดมา จนกระทั่งได้มีการฟื้นฟูสัมพันธภาพระหว่างไทยและโปรตุเกสขึ้นอีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความสัมพันธ์กับอังกฤษในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

อังกฤษเป็นชาติที่สองที่เริ่มส่งทูตเข้ามาติดต่อทางไมตรีกับไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สาเหตุที่ทำให้อังกฤษส่งทูตมาเจรจาขอเป็นไมตรีกับไทยมีอยู่ด้วยกัน ๒ ประการคือ สาเหตุทางการเมือง และทางการค้า

สำหรับสาเหตุทางการเมืองนั้น เนื่องมาจากการที่อังกฤษเข้ามาแสวงหาเมืองท่าและสร้างอิทธิพลในแหลมมลายู อังกฤษได้เจรจาทำสัญญาเช่าเกาะหมาก (ปีนัง) จากเจ้าเมืองไทรบุรี (โม-กูรัมชะ) เพื่อเป็นเมืองท่าค้าขายของอังกฤษ

^๑ เมืองกัว (Goa) เป็นเมืองขึ้นของโปรตุเกสในอินเดีย

เมืองไทรบุรีนั้นเป็นเมืองขึ้นของไทยอยู่ และไทยไม่ยอมปล่อยให้มันเป็นอิสระภาพตามที่เจ้าเมืองไทรบุรี (ปะแฉร์น) เรียกร้อง ฝ่ายอังกฤษต้องการให้ไทรบุรีเป็นอิสระจากไทย จึงหนุนหลังเจ้าเมืองไทรบุรีอยู่ ครั้นทางไทยเห็นว่าเจ้าเมืองไทรบุรีไม่ซื่อตรงต่อไทย จึงยกกองทัพจากหัวเมืองปักษ์ใต้ลงไปปราบปราม เจ้าเมืองไทรบุรีหนีไปอยู่เกาะหมาก อังกฤษจึงส่งทูตมาเจรจากับไทย ด้วยเรื่องไทรบุรี

ส่วนเรื่องการค้านั้น เนื่องจากว่า อังกฤษต้องการจะฟื้นฟูการค้าทางภาคตะวันออก หลังจากที่ได้เสื่อมโทรมไปในระหว่างสงครามยุโรป สมัยพระเจ้าโนโปเลียนที่หนึ่ง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งอังกฤษต้องการความสะดวกต่าง ๆ ในการค้าขายกับไทย เช่น อยากให้ไทยแก้ไขการผูกขาดการค้าของพระคลังสินค้า และให้วางระเบียบการเก็บภาษีเข้าและขาออกให้แน่นอนตายตัว

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ ปลายปี พ.ศ. ๒๓๖๔ มาร์ควิส เฮสติงส์ (Marquis Hastings) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่เบงกอลประเทศอินเดียจึงส่งนายจอห์น ครอบเฟด (John Crawford) เป็นทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับไทย ครอบเฟดได้นำอักษรสาส์นและเครื่องราชบรรณาการของ มาร์ควิส เฮสติงส์ ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ครอบเฟดได้พยายามเจรจากับรัฐบาลไทยเป็นเวลาถึง ๔ เดือน แต่ปรากฏว่าการเจรจาไม่ประสบผลสำเร็จ ทั้งสองฝ่ายมีอาจทำความ

ตกลงกันได้ ทั้งนี้เพราะไทยปฏิเสธไม่ยอมคืนเมืองให้แก่เจ้าเมืองไทรบุรี ทางฝ่ายไทยมีความเห็นว่าเมืองไทรบุรีเป็นเมืองขึ้นของไทย เมื่อมีปัญหาประการใด เจ้าเมืองไทรบุรีควรนำความขึ้นกราบบังคมทูลเอง เรื่องนี้เป็นเรื่องภายในของไทย ไทยจึงไม่ยอมรับรู้ในการที่ครอบเฟดเข้ามาเจรจา ในเรื่องการค้าก็เช่นเดียวกัน ไทยไม่ยอมรับข้อเสนอของอังกฤษที่จะให้แก้ไขระเบียบและธรรมเนียมต่าง ๆ เพราะรัฐบาลไทยเคยได้รับผลประโยชน์จากการค้ากับต่างประเทศอยู่หลายประการ การยอมรับข้อเสนอของอังกฤษย่อมขัดต่อผลประโยชน์ของไทย นอกจากนี้ยังมีสาเหตุที่ทำให้การเจรจาล้มไปด้วยความยากลำบากและไม่บรรลุผลที่ดี กล่าวคือทั้งสองฝ่ายต่างก็ไม่สามารถเข้าใจภาษาซึ่งกันและกัน การเจรจาก็ดี หนังสือสัญญาที่ดีต้องแปลออกเป็นภาษาโปรตุเกสบ้าง ภาษามลายูบ้าง แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษอีกครั้งหนึ่ง นับเป็นอุปสรรคสำคัญในการเจรจา ถึงแม้ว่าครอบเฟดจะนำลามาไทยมาจากเกาะหมากด้วย แต่ก็เป็นการที่มีความรู้้น้อย มีพื้นเพเป็นที่รังเกียจของคนไทย จึงถึงกับไม่นิยมให้เข้าร่วมเจรจาน้ำพระที่นั่ง ทำให้ครอบเฟดขัดเคือง ครอบเฟดคุ้นเคยกับชาวตะวันออกซึ่งเคยอยู่ภายใต้อำนาจของฝรั่ง เช่น ชาวมลายูและชาว เป็นตัน จึงได้รับแต่ท่าทีแสดงความอ่อนน้อมยำเกรงจากคนเหล่านั้น ครั้นมาพบคนไทยซึ่งไม่เคยยำเกรงตนจึงไม่พอใจ ข้างฝ่ายไทยเคยค้ากับจีนซึ่งรู้จักเคารพขนบอุปนิสัยตนเข้ากับคนไทยได้อย่างดี ครั้นมาพบครอบเฟดผู้มีลักษณะถือตัวมีกิริยาไปทางข่มขู่ จึงไม่เต็มใจ

ที่จะเจรจาด้วย นอกจากนั้น ประเพณีแต่โบราณของไทยบางอย่างทำให้ชาวตะวันตกดูหมิ่น เช่น การไม่สวมเสื้อ แม้แต่ในการต้อนรับแขกเมือง และการที่เจ้าหน้าที่ในกรมท่าของไทยมักโลภมาก แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวปะปนไปกับการราชการ ก็ทำให้ชาวอังกฤษดูหมิ่นยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้การเจรจาระหว่างครอเฟิลกับรัฐบาลไทย จึงล้มเหลว ฝ่ายไทยเพียงแค่ทำหนังสืออนุญาตให้พ่อค้าอังกฤษไปมาค้าขายตามธรรมเนียมเดิมเท่านั้น

ครั้นถึง ค.ศ. ๒๓๖๘ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ลอร์ด แอมเฮิสต์ (Lord Amhurst) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียได้แต่งตั้งให้นายร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี (Henry Burney) เป็นทูตเข้ามาเจรจาและขอทำหนังสือสัญญากับรัฐบาลไทยอีกครั้งหนึ่ง การที่อังกฤษส่งทูตมาคราวนี้ ก็เพราะมีปัญหาสำคัญที่จะต้องเจรจาดกกลงกันอยู่ ๓ ประการ คือ การทำสงครามกับพม่า การค้า และปัญหามลายู

อังกฤษมีสงครามติดพันอยู่กับพม่า และได้รับความลำบาก เพราะไพร่พลไม่เพียงพอ จึงคิดจะชวนไทยเข้าร่วมรบกับพม่าในฐานะเป็นศัตรูร่วม เพราะเห็นอยู่ว่าไทยกับพม่าเป็นศัตรูกันมาตั้งแต่โบราณกาล จึงให้ จอห์น กรอเฟิล ซึ่งขณะนั้นเป็นผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำสิงคโปร์ มีหนังสือเข้ามายังกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งกองทัพไปช่วยอังกฤษรบทั้งทางเหนือ ทางด้านเจดีย์สามองค์ และทางเมืองมะริด ตะนาวศรี แต่ปรากฏว่ากองทัพไทยที่ยกไปทางมะริด ตะนาวศรี เกิด

ผิดใจกับฝ่ายอังกฤษในเรื่องเขตลี้ก ร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี จึงได้รับคำสั่งให้เป็นทูตเข้ามาเจรจา

ในเรื่องการค้าอังกฤษปรารถนาจะให้พ่อค้าอังกฤษเข้ามาค้าขายในประเทศไทยโดยสะดวก ให้รัฐบาลไทยแก้ไขวิธีการเก็บภาษีให้แน่นอนลงไป ส่วนปัญหาแหลมมลายูนั้น อังกฤษต้องการเจรจากับไทยในเรื่องเจ้าเมืองไทรบุรี เพราะอังกฤษไม่ต้องการจะเป็นศัตรูกับไทยในเรื่องนี้ ในขณะเดียวกันอังกฤษต้องการขยายอิทธิพลในแหลมมลายู จึงไม่ยอมให้ไทยมีบทบาทในดินแดนแห่งนี้เหมือนที่เคยเป็นอยู่

การเจรจาของนายร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี ประสบผลสำเร็จ ไทยและอังกฤษสามารถตกลงกันได้ และได้ทำสนธิสัญญาต่อกัน ใน พ.ศ. ๒๓๖๘ สนธิสัญญาดังกล่าวนับเป็นฉบับแรกที่ไทยทำกับประเทศตะวันตกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ “สนธิสัญญาเบอร์นี” ตามที่เรียกกันโดยทั่วไป ประกอบด้วย ๒ ฉบับ ฉบับแรกเป็นสัญญาทางพระราชไมตรีมี ๑๔ ข้อ อีกฉบับหนึ่งเป็นสัญญาการค้ารวม ๖ ข้อ กระทำกันขึ้นเป็น ๔ ภาษา คือ ภาษาไทย อังกฤษ โปรตุเกส และมลายู ข้อความสำคัญในสนธิสัญญาเบอร์นีคือ ทั้งสองฝ่ายจะรักษามิตรต่อกันเมื่อคนของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเข้าไปอยู่ในอาณาเขตของอีกฝ่ายหนึ่ง จะต้องปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีและกฎหมายของอาณาเขตนั้น ในเรื่องเกี่ยวกับไทรบุรี อังกฤษรับรองอธิปไตยของไทยเหนือไทรบุรี และสัญญาว่าอังกฤษไม่ปรารถนาเมืองไทรบุรีไว้ตามเดิม ไทยจะไม่เก็บภาษีสำหรับเสบียงอาหาร อังกฤษสัญญาจะมีให้เจ้าเมืองไทรบุรี (ปะแงรัน) มา

ก่อเหตุยุ่งยากในไทรบุรีอีก โดยสัญญาจะส่งไปอยู่ที่เมืองอื่น นอกเหนือไปจากที่เกาะหมาก เประ และสลังงอ ในเรื่องการค้านั้น ได้มีการกำหนดอัตราภาษีที่แน่นอน คือให้เก็บ “ภาษีปากเรือ” แต่อย่างเดียว แต่เก็บแพงขึ้นคือ เรือที่บรรทุกสินค้าเข้ามาเก็บวาละ ๑,๓๐๐ บาท ส่วนเรือที่ไม่มีสินค้า (คือ เรือบรรทุกอับเฉา) เก็บวาละ ๑,๕๐๐ บาท

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ลอร์ด พุมเมอร์-สตัน (Lord Palmerston) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศอังกฤษได้ส่ง เซอร์ เจมส์ บรูค (Sir James Brooke) เป็นทูตเข้ามาเจรจากับรัฐบาลไทย เพื่อขอแก้ไขปรับปรุงสนธิสัญญาเบอร์นีนางข้อ ทั้งนี้เพื่อให้การค้าระหว่างทั้งสองประเทศดำเนินต่อไปด้วยความสะดวกและก้าวหน้ายิ่งขึ้น เซอร์ เจมส์ บรูค ได้เสนอร่างสนธิสัญญาต่อรัฐบาลไทยจำนวน ๕ ข้อ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการให้คณะเสนาบดีประชุมหารือกันเกี่ยวกับร่างสนธิสัญญาของบรูค คณะเสนาบดีได้ตกลงเห็นสมควรที่จะรับไว้เพียงข้อหนึ่งข้อเดียวเท่านั้น ซึ่งกล่าวได้ว่าตั้งแต่บัดนี้ไปจะให้ความสุขสำราญและราชไมตรีจำเริญไว้แก่เมืองทั้งสองตราบนานเท่านาน ร่างสัญญาของ เซอร์ เจมส์ บรูค มีสาระสำคัญพอสรุปได้คือ ให้พ่อค้าต่างชาติทำการค้าขายกับประชาชนชาวไทยได้โดยเสรีทั่วทุกแห่งในประเทศ โดยไม่ต้องเสียภาษีเพิ่ม ขอลดอัตราภาษีปากเรือให้เหลือเพียงวาระ ๕๐๐ บาท ขอจัดตั้งสถานกงสุล ขอสิทธิของการเป็นชาติที่ได้รับอนุเคราะห์

ยิ่ง ขอให้ฝั่งศพสำหรับชาวอังกฤษที่นับถือคริสต์ศาสนา ขอสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลของพวกเขา พ่อค้าชาวอังกฤษ ฝ่ายไทยปฏิเสธร่างสัญญาดังกล่าว อ้างว่าบางข้อผิดต่อขนบธรรมเนียมประเพณีที่ปฏิบัติกันมาช้านาน บางข้อเป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันอยู่แล้วไม่จำเป็นต้องทำสัญญา บางข้อก็ไม่ชอบด้วยเหตุผลสำหรับฝ่ายไทย ดังจะยกข้อความจากหนังสือของคณะเสนาบดีตอบเซอร์ เจมส์ บรูค บางตอน เพื่อนักเรียนจะได้พิจารณาคำตอบ ตลอดจนเจตนาของรัฐบาลไทย “.....ซึ่งเซอร์ เจมส์ บรูค จะมาขอลดค่าธรรมเนียมลงอีก จะให้เรียกแต่วาละ ๕๐๐ บาทนั้น เรายอมให้ไม่ได้ แล้วว่าสินค้าซึ่งเกิดในกรุงเทพมหานครศรีอยุธยาเหมือนข้าวเปลือก ข้าวสาร ที่เป็นของต้องห้ามแต่โบราณมา ก็ว่าให้มีภาษีเสียให้ลูกค้าได้ซื้อขายกัน เราจะยอมตามให้มันไม่ได้ ถ้าขายทำไรทำนาไม่ได้ผล ไพร่บ้านพลเมืองก็จะได้รับความอดอยากขาดโชเสียเปล่า ๆ ของที่ไม่ต้องห้ามลูกค้าเคยซื้อขายกันมาแต่ก่อน ให้ยกเป็นของต้องห้ามเอาไว้สำหรับแผ่นดิน พุทธเจ้าแต่ตามชอบใจดังนี้ สมที่เป็นผู้มีสติปัญญาฉลาด คิดอ่านมาจัดแจงในการซื้อขายให้เป็นประโยชน์เสมอกันทั้งสองฝ่าย ว่ากล่าวขัดขวางทบทวนวนเวียนไม่รู้สิ้นรู้จบ จะมาลบล้างเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีพระนครใหญ่ อันตั้งไว้หลายร้อยปีมาแล้วให้พื้นเพผันแปรไปเสียนั้น ก็ควรจะยกย่องว่า เซอร์ เจมส์ บรูค เป็นผู้มีสติปัญญาเจรจามาก ตั้งแต่เราเป็นขุนนางทำราชการฉลองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินมาได้ ๗๐ ปีก็มี ๖๐ ปีก็มี ๕๐ ปีก็มี ๔๐ ปีก็มี ๓๐ ปีก็มี ๒๐ ปีเศษก็มี จะได้เคยพบเคยเห็นผู้ใดมาเจรจาความบ้านเมืองประดุจดังครูบาอาจารย์มาสั่งสอนบังคับบัญชาเหมือนน้ำท่วมป่าท่วมทุ่งเข่นน้ำท่วมไหม.....”

เห็นได้ว่าการเจรจาของเซอร์ เจมส์ บรูค ไม่ประสบผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย ทั้งนี้เพราะรัฐบาลไทยขณะนั้นไม่ต้องการผ่อนปรนให้ฝรั่ง ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีของตนในการติดต่อกับฝรั่ง ไม่ว่าจะเป็นทางการเมือง หรือการค้า ไม่ยินยอมรับเงื่อนไขที่อาจผูกมัดตนเอง และไม่ปรารถนาจะสูญเสียผลประโยชน์ที่เคยได้รับอยู่ เซอร์ เจมส์ บรูค เดินทางออกจากประเทศไทยไปใน พ.ศ. ๒๓๕๓ ด้วยความรู้สึกที่ไม่พอใจเป็นอย่างยิ่ง

ความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกา

สัมพันธภาพระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา เริ่มขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อประธานาธิบดี เจมส์ มอนโร ฝากสาส์นมากับผู้บังคับการเรือสินค้าลำแรกที่เข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ พร้อมกับนำอาวุธปืนจำนวน ๕๐๐ กระบอกมามอบให้แก่รัฐบาลไทย (พ.ศ. ๒๓๖๔) ครั้นต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๔ ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มิชชันนารีอเมริกันพวกแรกได้เดินทางเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนานิกายโปรเตสแตนต์ มิชชันนารีเหล่านี้ได้รับการต้อนรับจากฝ่ายไทย และทำประโยชน์ให้แก่ประเทศไทยหลายประการ โดยเฉพาะด้านการแพทย์ การศึกษา และวัฒนธรรม

ส่วนความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทยและสหรัฐอเมริกา เริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อประธานาธิบดี แอนดรู แจกสัน ส่ง นายเอ็ดมันด์ โรเบิร์ตส์ (Edmund Robert) เป็นทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีและการค้ากับประเทศ

ไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ ทูตสหรัฐอเมริกาได้รับการต้อนรับอย่างสมเกียรติเช่นเดียวกับทูตอังกฤษ หลังจากได้มีการเจรจากันอยู่ราว ๓ สัปดาห์ที่รัฐบาลไทยและทูตสหรัฐอเมริกาตกลงทำหนังสือสัญญาทางไมตรีและการค้ากัน เมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๗๕ ประกอบด้วยสัญญา ๒๐ ข้อสาระสำคัญของสนธิสัญญานับนี้คล้ายคลึงกับ “สนธิสัญญาเบอร์นี” (ไทยทำกับอังกฤษครั้ง เฮอร์ เบอร์นี พ.ศ. ๒๓๖๕) สหรัฐอเมริกามีได้สิทธิพิเศษอื่นใด

ครั้นต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๘๓ รัฐบาลอเมริกัน ได้ส่ง นายโจเซฟ บัลเลสเตอร์ (Joseph Ballestier) เป็นทูตเข้ามาเจรจาขอแก้ไขสนธิสัญญาที่เอ็ดมันด์ โรเบิร์ตส์ได้กระทำไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ โดยจะขอยกเลิกระบบผูกขาดการค้าโดยเจ้าภาษีนายอากร ขอลดอัตราภาษีปากเรือ และขอตั้งกงสุลอเมริกันในประเทศไทย แต่ยังมีพื้นที่จะเจรจากันก็เกิดเรื่องขัดใจกับเสนาบดีไทยในเรื่องการขอเข้าเฝ้าถวายสาส์นของประธานาธิบดีอเมริกัน กล่าวคือ บัลเลสเตอร์ต้องการเข้าเฝ้าถวายสาส์นโดยตรงทันที ซึ่งผิดธรรมเนียมของไทยที่จะต้องติดต่อผ่านเจ้าพระยาพระคลัง อีกประการหนึ่ง บัลเลสเตอร์ มีนิสัยฉุนเฉียว ใจร้อนและไม่ยอมรับรู้ขนบธรรมเนียมของไทย การเป็นทูตเข้ามาเจรจาดังนี้จึงล้มเหลว บัลเลสเตอร์เดินทางกลับไปยังสหรัฐอเมริกาโดยที่ยังมิได้มีการเจรจาดตกลงกันแต่อย่างใด

๒. ความสัมพันธ์กับต่างประเทศตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงสมัยปัจจุบัน

การเปิดประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นเสวยราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๔ ขณะนั้นมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษกำลังแผ่อิทธิพลเข้ามายังดินแดนต่าง ๆ ในเอเชีย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงตระหนักถึงภัยอันอาจเกิดขึ้น ถ้าประเทศไทยยินยอมที่จะดำเนินนโยบายเดิม คือไม่อะลุ่มอล่วยในการเจรจากับฝรั่ง และไม่ยอมรับเงื่อนไขใด ๆ ที่จะเสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เคยได้รับ การที่จีนถูกอังกฤษบีบบังคับให้ลงนามในสนธิสัญญานานกิง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ก็น่าจะเป็นการที่พม่าพ่ายแพ้ในสงครามอังกฤษกบฏ ล้วนแต่เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงภัยอันตรายมาถึงประเทศไทยได้หนทางเดียวที่ไทยน่าจะต้องปฏิบัติคือ ยอมรับไมตรีของอังกฤษและประเทศตะวันตกอื่น ๆ เพื่อจะรักษาประเทศให้รอดพ้นจากการคุกคามของจักรพรรดินิยมตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงข้อนี้เป็นอย่างดี ดังนั้นเมื่อรัฐบาลอังกฤษ แต่งตั้ง เซอร์ จอห์น เบาริง (Sir John Bowring) เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ

วิกตอเรียมาขอเจรจาทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดการต้อนรับราชทูตอย่างเต็มที่ เริ่มด้วยโปรดเกล้าฯ ให้ค้นคว้าหาหลักฐานการรับรองราชทูตฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา เมื่อคราวต้อนรับ เซอวาลิเย เดอ ชอ몽ก์ (Chevalier de Chaumont) ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่สิบสี่ มาเป็นแบบฉบับในการต้อนรับราชทูตอังกฤษในครั้งนี้ นับเป็นการต้อนรับอย่างสมเกียรติ เป็นที่พึงพอใจของ เซอร์ จอห์น เบาริง และรัฐบาลอังกฤษอย่างยิ่ง นับเป็นการเริ่มต้นที่ดีต่อการพระราชไมตรีอันจะดำเนินต่อไป นอกจากนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความนิยมชาวตะวันตก มิได้ทรงรังเกียจที่จะคบค้าด้วย ทรงมีความรู้ความเข้าใจในสถานการณ์บ้านเมืองใกล้เคียง ตลอดจนทรงรู้ภาษาอังกฤษดีเพียงพอ นับว่ามีผลสำคัญต่อความสำเร็จของการเจรจาทางพระราชไมตรีครั้งนี้ การเจรจาเริ่มเมื่อวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๕๘ ครั้นวันที่ ๑๘ เมษายน ก็ได้มีการลงนามในสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและพาณิชย์ร่วมกัน สนธิสัญญาระหว่างไทยและอังกฤษฉบับนี้ เป็นที่รู้จักกันในนามว่า สนธิสัญญาเบาริง

สนธิสัญญาเบาริง (พ.ศ. ๒๓๕๘)

สนธิสัญญาเบาริง คือ สนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและพาณิชย์ระหว่างไทยและอังกฤษ ลงนามกันเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๕๘ ตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า-

* สนธิสัญญานานกิง (พ.ศ. ๒๓๘๕) คือสนธิสัญญาที่มีผลบังคับให้จีนเปิดเมืองท่ารับเรือสินค้าของอังกฤษและยอมค้าขายกับอังกฤษ เป็นสำคัญ

อยู่หัว ประกอบด้วยสัญญา ๒๑ ข้อ เป็นสัญญาทางไมตรีและการเมือง ๑๒ ข้อ เป็นสัญญาว่าด้วยกฎหมาย ๖ ข้อ และว่าด้วยการค้า ๓ ข้อ ใจความสำคัญพอสรุปได้ดังต่อไปนี้คือ

๑. ไทยและอังกฤษจะรักษาสันติภาพและมีมิตรภาพต่อกัน

๒. ไทยให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่คนในบังคับอังกฤษ (คือยอมให้อังกฤษตั้งสถานกงสุลในกรุงเทพฯ และให้กงสุลอังกฤษเป็นผู้พิจารณาพิพากษาคดีที่คนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลย)

๓. ไทยอนุญาตให้คนในบังคับอังกฤษเช่าที่ดินตั้งบ้านเรือนอยู่รอบพระนคร และมีสิทธิซื้อที่ดินบริเวณนั้นได้ เมื่อได้ทำนาก่ออยู่เกิน ๑๐ ปีแล้ว

๔. เมื่อคนในบังคับอังกฤษเข้ามาอยู่ในประเทศไทยจะต้องไปจดทะเบียนไว้ที่กงสุลเพื่อเป็นหลักฐาน

๕. ให้คนในบังคับอังกฤษมีเสรีภาพในการนับถือศาสนาและปฏิบัติพิธีทางศาสนา

๖. ให้ยกเลิกภาษีปากเรือ และภาษีขาออกตามกำหนดเดิม แต่ให้เก็บภาษีศุลกากรสินค้าขาเข้าในอัตราร้อยละสาม (ร้อยละ ๓ ของราคาสินค้า) และเก็บภาษีศุลกากรสินค้าขาออกตามพิกัดอัตราสินค้าที่กำหนดไว้ตายตัวในภาคผนวกต่อท้ายสัญญา และให้พ่อค้าอังกฤษค้าขายได้โดยตรงกับราษฎร

๗. อังกฤษจะได้รับการปฏิบัติอย่างชาติที่ได้รับอนุเคราะห์ยิ่ง (หมายความว่า ไทยเคยให้และจะให้สิทธิพิเศษและผลประโยชน์นั้น ๆ ด้วย)

๘. สนธิสัญญานี้มีอายุ ๑๐ ปี ถ้า

สัญญามีความประสงค์จะแก้ไขหรือเพิ่มเติมข้อความในสัญญาจะต้องกระทำด้วยความตกลงยินยอมร่วมกัน

สนธิสัญญาเบาริง เป็นสนธิสัญญาที่ไทยใช้เป็นหลักในการทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้ากับประเทศตะวันตกอื่น ๆ ซึ่งเข้ามาขอเจริญทางพระราชไมตรี เช่นเดียวกับอังกฤษตามลำดับดังต่อไปนี้คือ

สหรัฐอเมริกาส่งนายเทาน์เซนต์ แฮริส (Townsend Harris) เป็นทูตเข้ามาเจรจา และลงนามในสนธิสัญญากับไทย เมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๕

ฝรั่งเศส ส่งนาย ชาร์ล เดอ มงติญี (Charles de Montigny) เป็นทูตเข้ามาเจรจา และลงนามในสนธิสัญญาเมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๕

ต่อจากนั้นไทยก็ได้ ทำสนธิสัญญาแบบเดียวกันนี้กับเดนมาร์ก ปอร์ตุเกส เฮอร์มัน สวีเดน นอร์เว เบลเยียม อิตาลี ออสเตรีย - ฮังการี และ สเปน ตามลำดับ

ผลของสนธิสัญญาทางพระราชไมตรี และพาณิชย์สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและพาณิชย์ระหว่างไทยกับบรรดาประเทศที่กล่าวนามมานี้ โดยทั่ว ๆ ไปนับว่าได้ตอบสนองความต้องการของประเทศตะวันตกอย่างเป็นที่พอใจ โดยเฉพาะในเรื่องการเปิดประเทศไทยออกมารับชาวต่างประเทศ

และความสะดวกในการค้า ถ้าพิจารณาดูอย่างผิวเผิน ชาวตะวันตกจะได้รับผลประโยชน์แต่ฝ่ายเดียว ไทยดูจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบ เช่น ชาวตะวันตกได้รับอภิสิทธิ์มากมาย ส่วนไทยดูจะเสียสิทธิต่าง ๆ ภายในประเทศของตนเอง อาทิ เสียดสิทธิสภาพนอกอาณาเขต เสียดสิทธิในการใช้ระบบผูกขาดการค้า และการเรียกเก็บภาษีสินค้า ดังเคย แต่เมื่อศึกษาและพิจารณาสนธิสัญญาดังกล่าวให้ลึกซึ้งแล้ว จะเห็นว่าไทยได้รับผลประโยชน์จากสนธิสัญญากับตะวันตกมีใช้น้อย ประการแรกคือการดำรงมิตรภาพและความสัมพันธ์อันดีระหว่างชาวไทยและชาวยุโรป ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ไทยรอดพ้นจากการเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจอาณานิคม เช่นเดียวกับประเทศเพื่อนบ้าน นอกจากนั้น เศรษฐกิจและการค้าของไทยก็เจริญก้าวหน้าขึ้นเพิ่มรายได้ให้แก่ประเทศดังที่นักประวัติศาสตร์ชาวต่างประเทศในสมัยนั้นได้บันทึกไว้ว่า “... ก่อนลงนามในสนธิสัญญาทางไมตรีและพาณิชย์ มีเรือต่างชาติเข้ามาค้าขายกับไทยเพียง ๓๐ กว่าลำ ส่วนมากเป็นเรืออังกฤษและอเมริกัน ภายหลังการทำสนธิสัญญาเพียงปีเดียว มีเรือสินค้ากว่า ๒๐๐ ลำจากแทบทุกชาติในยุโรปเข้ามาค้าขายยังประเทศไทย...” ผลประโยชน์ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ไทยได้รับจากการมีสัมพันธ์ไมตรีอันดีกับตะวันตกก็คือ การรับเอาความเจริญก้าวหน้าในด้านต่าง ๆ ของโลกตะวันตก เพื่อเป็นแบบอย่างในการปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยทัดเทียมกับอารยประเทศ

การส่งราชทูตไทยไปยุโรปสมัยรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อไทยได้ลงนามในสนธิสัญญากับอังกฤษ (พ.ศ. ๒๓๘๘) และฝรั่งเศส (พ.ศ. ๒๓๘๕) แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดแต่งคณะทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับมหาประเทศทั้งสอง เพื่อกระชับสัมพันธไมตรีให้แน่นแฟ้นสนิทสนมยิ่งขึ้น เมื่อพ.ศ. ๒๔๐๐ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) ได้รับแต่งตั้งให้เป็นราชทูตไทยไปเฝ้าสมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรีย ณ กรุงลอนดอน* (นับเป็นการส่งราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับประเทศตะวันตกเป็นครั้งแรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์) ต่อมา พ.ศ. ๒๔๐๓ ได้โปรดเกล้าฯ ให้คณะทูตไทยอีกคณะหนึ่ง มีพระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค) เป็นราชทูตไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินโปแลนด์ที่สาม เพื่อเจริญทางพระราชไมตรีกับฝรั่งเศส

คณะทูตทั้งสองคณะดังกล่าวนี้ไปเจริญทางพระราชไมตรีชั่วคราวเท่านั้น ไทยยังไม่มีทูตประจำอยู่ในต่างประเทศ ครั้น พ.ศ. ๒๔๑๐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเห็นสมควรแต่งตั้งเซอร์ จอห์น เบาริง เป็นอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็มของไทย ประจำทวีปยุโรป (คือให้พำนักอยู่ที่ลอนดอน แต่ทำหน้าที่อัครราชทูตไทยประจำประเทศต่าง ๆ ในยุโรป) ทั้งนี้เพราะ

* คณะทูตไทยที่เดินทางไปยังประเทศอังกฤษครั้งนี้ มีหม่อมราชวงศ์ (ม.ร.ว. กระจ่าง อิศรางกูร) ร่วมเดินทางไปด้วยในฐานะล่ามได้แจ้งจดหมายเหตุการณ์การเดินทางและนิราศลอนดอน ซึ่งเป็นที่รู้จักกันจนทุกวันนี้

ทรงเห็นว่า เซอร์ จอห์น เบาริง เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในเรื่องกฎหมายระหว่างประเทศ ตลอดจนการค้า การเศรษฐกิจ ทั้งได้แสดงน้ำใจดีต่อไทย และเต็มใจรับปฏิบัติราชการนี้ให้แก่ไทย ในขณะที่คนไทยยังไม่มีความรู้ภาษาต่างประเทศดีพอ และไม่ชำนาญในทางการทูตดีพอที่จะทำหน้าที่อัครราชทูตประจำต่างประเทศได้* เซอร์จอห์น เบาริง ปฏิบัติหน้าที่ได้รับผลสำเร็จดีหลายครั้ง ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระสยามานุภูลกิจ สยามมิตรมหาศ

ไทยกับการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕

นับตั้งแต่การลงนามในสนธิสัญญาไมตรี และพาณิชย์กับประเทศตะวันตก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘ เป็นต้นมา ไทยได้เปลี่ยนท่าทีที่เคยมีกับต่างชาติใหม่ จากการยึดมั่นในขนบธรรมเนียมเดิม และดำเนินนโยบายด้วยความระมัดระวังมาเป็นการผ่อนปรน ยอมรับอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตก และพร้อมที่จะนำประเทศให้ก้าวหน้าทันสมัย การเปลี่ยนแปลงนี้เองที่ช่วยให้ไทยสามารถหลีกเลี่ยงการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกได้ดีกว่าบรรดาประเทศเพื่อนบ้านของไทย ซึ่งจะไม่ตระหนักถึงภัยอันตรายอันอาจได้รับจากการดำเนินนโยบายเป็นปรปักษ์ กับมหาอำนาจอาณานิคม

และในที่สุดก็ต้องพ่ายแพ้ และเสียเอกราชไปดังจะขอยกประเทศญวนเป็นตัวอย่าง พระเจ้าต็อดิก กษัตริย์ญวนทรงดำเนินนโยบายแข็งกร้าวรุนแรงต่อชาวฝรั่งเศสที่อาศัยอยู่ในประเทศญวน ถึงกับข่มเหงรังแกพวกมิชชันนารีและคริสต์ศาสนิกชน รัฐบาลฝรั่งเศสซึ่งปรารถนาจะขยายอาณานิคมบนผืนแผ่นดินนี้อยู่แล้ว จึงถือเป็นข้ออ้างในการเข้าโจมตีประเทศญวน ญวนมิสามารถต่อต้านกำลังของฝรั่งเศสได้ จึงถูกฝรั่งเศสเข้ายึดและครอบครองดินแดน เริ่มด้วยญวนใต้อันมีไซ่ง่อนเป็นศูนย์กลาง (เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๕) แล้วขยายอาณาเขตครอบครองกว้างขวางขึ้น จนในที่สุดก็ตกเป็นประเทศราชของฝรั่งเศสทั้งประเทศ (เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓)

เมื่อฝรั่งเศสได้ญวนได้ไว้ในครอบครองแล้ว ฝรั่งเศสก็เริ่มสนใจประเทศกัมพูชา ซึ่งขณะนั้นอยู่ในฐานะประเทศราชของไทย ฝรั่งเศสอ้างว่าประเทศกัมพูชาส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่ญวนอยู่ ฝรั่งเศสจึงมีสิทธิเหนือกัมพูชาแทนญวน ปรากฏว่าพระเจ้านโรดมผู้ฟ้างขึ้นเป็นกษัตริย์กัมพูชาต่อจากพระราชบิดา นักองคค์ด้วง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๒ ได้ยอมลงนามในสนธิสัญญาต่อยกกัมพูชาให้อยู่ในอารักขาของฝรั่งเศส (ใน พ.ศ. ๒๔๐๖) แล้วจึงมีหนังสือรายงานเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่ายังคงมีความจงรักภักดีต่อพระองค์อยู่ หากแต่ถูกบังคับให้ลงนามในสัญญากับฝรั่งเศส เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ รัฐบาลไทยจึงจำเป็นต้องขอเปิดการเจรจากับฝรั่งเศส และในที่สุดเมื่อพิจารณาว่าฝรั่งเศสเป็นประเทศใหญ่ เกินกำลังที่ไทยจะต่อสู้

* การส่งคนไทยไปเป็นอัครราชทูตประจำยุโรป เริ่มมีเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงแต่งตั้งหม่อมเจ้าปฤษฎางค์ ฐมสาข (ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระองค์เจ้า) เป็นอัครราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอน แต่มีอำนาจคลุมไปยังประเทศต่าง ๆ ทั่วทวีปยุโรป

จึงยอมลงนามในสนธิสัญญา ลงวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๔๑๐ รับรองอย่างเป็นทางการว่ากัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส

ฝ่ายอังกฤษเมื่อเข้าปกครองอินเดียแล้ว ก็เริ่มขยายอิทธิพลยังประเทศพม่า หลังจากทำสงครามกับพม่า ๓ ครั้ง พม่าก็ตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษเมื่อ ค.ศ. ๒๔๒๕ มหาอำนาจอาณานิคมทั้งสองจึงอยู่ในสภาพแข่งขันอิทธิพลทางการเมืองกันในคาบสมุทรอินโดจีน อังกฤษระแวงฝรั่งเศสในการที่ฝรั่งเศสขยายอิทธิพลอย่างรวดเร็วในแหลมอินโดจีน จึงหาช่องทางที่จะขจัดอิทธิพลของฝรั่งเศสเรื่องกัมพูชา อังกฤษจึงแสดงความเป็นมิตรและความปรารถนาดีต่อไทย รัฐบาลไทยจึงรับไมตรีและการสนับสนุนของอังกฤษอย่างเต็มใจ

กรณีพิพาทระหว่างไทยและฝรั่งเศส

เมื่อฝรั่งเศสเข้าปกครองญวน และกัมพูชาแล้ว ราชอาณาจักรของไทยจึงติดต่อกับอาณาเขตในปกครองของฝรั่งเศสโดยตรง และฝรั่งเศสไม่หยุดยั้งที่จะขยายอาณานิคมของตน จึงไม่มีทางที่ไทยจะหลีกเลี่ยงกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสได้ และทุกครั้งที่เกิดกรณีพิพาทไทยก็ดูจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบ ต้องเสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศส ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยต้องเสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศสรวม ๔ ครั้งด้วยกัน คือ

ครั้งแรก เสีย มณฑลสิบสองจุไทย และหัวพันทั้งห้าทั้งหก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ มณฑลเหล่านี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของลาว ขณะ

นั้นจีนฮ่อได้อพยพเข้ามาตั้งมั่นอยู่ในดินแดนส่วนนี้ของไทย และเดินทัพเข้ามาจนถึงเมืองหลวงพระบาง ซึ่งฝรั่งเศสได้ขอตั้งกงสุลประจำอยู่ ฝรั่งเศสช่วยไทยยกทัพไปปราบฮ่อและถือโอกาสยึดมณฑลสิบสองจุไทยและหัวพันทั้งห้าทั้งหก โดยอ้างว่ามณฑลดังกล่าวเคยขึ้นอยู่กับญวน

ครั้งที่ ๒ เสียดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ เนื่องจากว่าไทยและฝรั่งเศสมีกรณีพิพาทกันเกี่ยวกับปัญหาชายแดนอยู่เนื่อง ๆ ฝ่ายฝรั่งเศสปรารถนาจะได้ดินแดนลาว จึงอ้างว่าญวนและเขมรเคยมีอำนาจเหนือลาวมาก่อน ฝรั่งเศสจึงควรมีสถิติเหนือดินแดนลาว ไทยไม่ยอมรับข้ออ้างของฝรั่งเศส จึงเกิดการปะทะกันอยู่เสมอ ในที่สุดเหตุการณ์ถึงขั้นวิกฤต มิสามารถเจรจาทกลงกันได้ ฝรั่งเศสจึงส่งเรือรบเข้ามายังปากแม่น้ำเจ้าพระยาสองลำ เกิดการยิงต่อสู้กันขึ้นระหว่างทหารประจำป้อมพระจุลจอมเกล้า และป้อมผีเสื้อสมุทรที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยากับเรือรบฝรั่งเศส ในที่สุดเรือรบฝรั่งเศสทั้งสองลำก็แล่นผ่านป้อมเข้ามาจอดอยู่หน้าสถานทูตฝรั่งเศส (เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นที่รู้จักกันในนามว่าวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒) แล้วอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพ (นายออกุสต์ ปาวี) ได้ยื่นคำขาดต่อรัฐบาลไทย ให้ยอมรับว่าดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงตั้งแต่ภาคเหนือของลาวลงไปจดดินแดนเขมร รวมทั้งเกาะต่าง ๆ ในแม่น้ำโขงเป็นของฝรั่งเศส รัฐบาลไทยจำเป็นต้องยอมรับคำขาด ยอมเสียดินแดนดังกล่าว เพื่อรักษาประเทศไว้ให้รอดพ้นจากการคุกคามของฝรั่งเศส

ครั้งที่ ๓ เสียฝั่งขวาของแม่น้ำโขง เมื่อ

พ.ศ. ๒๔๔๐ เมื่อครั้งวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรีไว้เป็นประกันให้ไทย ปฏิบัติครบถ้วนตามสัญญา ครั้นต่อมาแม้ว่าไทย จะได้ปฏิบัติครบถ้วนตามสัญญาแล้วก็ตาม ฝรั่งเศส ก็ยังไม่ยอมถอนทหารออกจากจันทบุรีจนเวลา ล่วงมาถึง ๑๐ ปี ไทยจึงต้องขอเจรจาทำความตกลงกับฝรั่งเศส ขอมยกดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงสองแห่ง เพื่อแลกเอาจันทบุรีกลับคืนมา ดินแดนสองแห่งนี้คือ บริเวณฝั่งขวาของแม่น้ำโขงตอนที่อยู่ตรงข้ามกับเมืองหลวงพระบาง แห่งหนึ่ง และอีกแห่งหนึ่ง คือ เมืองมโนไพร และจำปาศักดิ์ ซึ่งอยู่ระหว่างราชอาณาจักรไทยและกัมพูชา ฝรั่งเศสยอมคืนเมืองจันทบุรี แต่ยึดเมืองตราดไว้แทน

ครั้งที่ ๔ เสียมณฑลบูรพา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ มณฑลบูรพา คือดินแดนที่ประกอบด้วยเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ ไทยและฝรั่งเศส ได้เปิดการเจรจากันในเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศส และเรื่องอื่น ๆ และได้ตกลงกันทำสนธิสัญญาลงวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ไทยยกมณฑลบูรพาให้แก่ฝรั่งเศส ส่วนฝรั่งเศสคืนเมืองตราด ตลอดจนเกาะต่าง ๆ ซึ่งอยู่ได้แหลมสิงห์ลงไปจนถึงเกาะกูดให้แก่ไทย และให้คนในบังคับฝรั่งเศสที่เป็นชาวเอเชีย ซึ่งจดทะเบียนหลังวันลงนามในสัญญา (คือหลังวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๔๔๕) ขึ้นอยู่ในอำนาจศาลไทย ศาลกงสุลฝรั่งเศสยังมีสิทธิเรียกคดีจากศาลไทยไปพิจารณาใหม่ได้ จนกว่าไทยจะประกาศใช้ประมวลกฎหมายอย่างครบถ้วน

การเจรจาระหว่างไทยกับอังกฤษเรื่องหัวเมืองมลายู

ปัญหาหัวเมืองมลายู เป็นปัญหาที่ไทยและอังกฤษยังไม่สามารถตกลงกันได้ ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลไทยจึงขอเปิดการเจรจากับอังกฤษ ทั้งสองประเทศได้ร่วมลงนามในสนธิสัญญาลงวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ ไทยยอมยกเมืองไทรบุรี กลันตัน ปะลิส รวมทั้งหมู่เกาะใกล้เคียงให้แก่อังกฤษ ฝ่ายอังกฤษยอมให้คนในบังคับอังกฤษที่จดทะเบียนหลังวันลงนามในสัญญา (คือวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๑) ขึ้นศาลไทย แต่ในกรณีที่คนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลยก็ขอให้มัติกฎหมายชาวยุโรปเข้าร่วมพิจารณาด้วย นอกจากนั้นศาลกงสุลอังกฤษก็ยังมีสิทธิที่จะถอนคดีของคนในบังคับอังกฤษไปพิจารณาได้ จนกว่าไทยจะประกาศใช้ประมวลกฎหมายอย่างครบถ้วนเป็นเวลาถึง ๕ ปีแล้ว

การที่รัฐบาลไทย ยอมสูญเสียดินแดนให้แก่มหาอำนาจอาณานิคมทั้งสอง นับว่าเป็นการดำเนินนโยบายต่างประเทศที่เฉลียวฉลาด รู้จักผ่อนปรน ยอมสูญเสียเมื่อถึงคราวจำเป็น จึงสามารถเผชิญกับการคุกคามของมหาอำนาจอาณานิคม และรักษาเอกราชของชาติไว้ได้ ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งที่ไทยประสบ คือปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ทั้งนี้เพราะชาวตะวันตกยังไม่ไว้วางใจกฎหมายและการศาลไทย รัฐบาลไทยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงรับเร่งงานด้านการปฏิรูปกฎหมายและการศาล จนกระทั่งสามารถประกาศใช้ประมวลกฎหมาย

ฉบับแรกของไทย" เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ในขณะที่เดียวกันก็หาทางผ่อนคลายอำนาจศาลทางกงสุล เช่นยอมเสียมณฑลบูรพา ให้แก่ฝรั่งเศส (พ.ศ. ๒๔๔๘) และยอมเสียหัวเมืองไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปะลิสให้แก่อังกฤษ (พ.ศ. ๒๔๕๑) เพื่อได้สิทธิในทางศาลกลับคืนมา

ผู้ที่มิชอบบทบาทสำคัญในการนำประเทศไทยให้พ้นวิกฤตมาได้ คือองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ-กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการพระอนุชา ผู้ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศตลอดช่วงระยะเวลา ๓๘ ปี นอกจากนั้นที่ปรึกษาชาวต่างประเทศที่เข้ามารับราชการในเมืองไทย เช่น นายโรแลง จาคเอกแมงส์ (Rolin Jacquemyns) ผู้ดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาทั่วไป (General Adviser) ของรัฐบาลไทยเป็นคนแรก นายจอร์จ ปาดูซ์ (Georges Padoux) ที่ปรึกษากฎหมาย นายเอ็ดเวิร์ด สโตรเบล (Edward Strobel) และ นายเจนส์ เวสเดนการ์ด (Jens Westenguard) ที่ปรึกษาทั่วไปชาวอเมริกัน ผู้ดำรงตำแหน่งแทนโรแลง จาคเอกแมงส์ ตามลำดับ ล้วนแต่มีบทบาทในการช่วยเหลือให้คำปรึกษาและแนะนำโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของไทยเป็นสำคัญ การเสด็จประพาสต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกในสมัยรัตนโกสินทร์ที่เสด็จประพาสต่างประเทศ เริ่มด้วยการเสด็จประเทศใกล้เคียง คือ สิงคโปร์ มลายู ชวา อินเดีย และพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ ทั้งนี้เพราะมีพระราชประสงค์จะดูเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ทรงสนพระทัยมากถึงกับตั้งพระราชหฤทัยว่าจะเสด็จประพาสให้ถึงยุโรป ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้เสด็จยุโรปเป็นครั้งแรก รวมเวลาถึง ๘ เดือน เพื่อกระชับสัมพันธ์ไมตรีกับบรรดาประเทศในยุโรป และทอดพระเนตรกิจการด้านต่างๆ ของฝรั่ง เพื่อนำมาปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าตามแบบยุโรป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสยุโรปเป็นครั้งที่สอง ในระยะเวลา ๘ เดือน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ - ๒๔๔๑ เพื่อส่งเสริมสัมพันธไมตรีและเสริมสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างประเทศไทยและประเทศต่างๆ ในการเสด็จประพาสยุโรปทั้งสองครั้ง พระมหากษัตริย์ไทยทรงรับการต้อนรับจากประมุขของนานาประเทศอย่างสมพระเกียรติ มีผลให้ชาวยุโรปได้รู้จักประเทศไทย และชาวไทยดีขึ้น

การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่หนึ่งของไทย

เมื่อสงครามโลกครั้งที่หนึ่งเริ่มขึ้นในยุโรป (เดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๑๔) พ.ศ. ๒๔๕๗ รัฐบาลไทยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ประกาศตนเป็นกลาง ทั้งนี้เป็นเพราะไทยมิได้มีส่วนได้ส่วนเสียกับสงครามที่เกิดขึ้น

ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ ไทยประกาศใช้ประมวลกฎหมายตามแบบยุโรปเป็นครั้งแรก ฝรั่งเศสจึงยอมเลิกศาลกงสุลในประเทศไทย

ห่างไกลถึงยุโรป สำหรับองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากทรงได้รับการศึกษาจากประเทศอังกฤษ (โรงเรียนนายร้อยทหารบกที่แซนเฮิสต์ และที่มหาวิทยาลัยออกซ์-เฟิร์ด) จึงทรงมีน้ำพระทัยเข้ากับฝ่ายอังกฤษ เห็นได้จากการที่พระราชทานเงิน เมื่อคณะบุคคลที่เข้ากับฝ่ายสัมพันธมิตร^{*} ขอบริจาคทำทานให้แก่ผู้ประสบเคราะห์กรรมเนื่องในการรบ นอกจากนั้นยังปรากฏว่าพระองค์ทรงเขียนบทความลงในหนังสือพิมพ์เป็นทำนองสนับสนุนฝ่ายพันธมิตรโดยใช้พระนามแฝง ฝ่ายเสนาบดี และนายทหารที่สำเร็จการศึกษาจากประเทศเยอรมนี ตลอดจนคนไทยส่วนหนึ่งมีความรู้สึกโอนเอียงไปทางกลุ่มมหาอำนาจกลาง ทั้งนี้จะเป็นเพราะคนไทยเหล่านี้ยังระลึกถึงเหตุการณ์ในอดีตที่ประเทศมหาอำนาจพันธมิตร โดยเฉพาะฝรั่งเศสได้เคยก่อความเดือดร้อนและความเจ็บใจไว้ให้ กล่าวคือได้เข้ายึดดินแดนของไทยต่อเนื่องกันมา ถึง ๔ ครั้ง นับเป็นการสูญเสียที่คนไทยไม่เคยลืม

ครั้นสหรัฐอเมริกาประกาศสงครามต่อฝ่ายมหาอำนาจกลางเมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๐ (ค.ศ. ๑๙๑๗) และชักชวนให้บรรดาประเทศที่เป็นกลางทั้งหลายร่วมกับกำลังสนับสนุนฝ่ายมหาอำนาจพันธมิตร รัฐบาลไทยจึงนำประเทศเข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง โดยประกาศเข้ากับฝ่ายพันธมิตร เมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ในการเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายพันธมิตรครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า-

เจ้าอยู่หัว คงจะได้ทรงตระหนักถึงความได้เปรียบของฝ่ายพันธมิตร โดยเฉพาะเมื่อได้กำลังและทรัพยากรมหาศาลจากสหรัฐอเมริกา และคงจะทรงคาดถึงผลประโยชน์ที่ไทยพึงได้รับในการที่ได้มีส่วนร่วมด้วยฝ่ายพันธมิตรเพื่อรักษาความชอบธรรมและสันติภาพในโลก เหตุผลที่ทรงอ้างในการประกาศสงคราม ก็คือ การที่มหาอำนาจกลางใช้เรือดำน้ำปฏิบัติการอย่างไม่ชอบเขต เป็นการละเมิดกฎหมายระหว่างประเทศ และขาดเมตตาธรรมต่อมนุษยชาติ จำเป็นที่ไทยจะต้องช่วยรักษาความชอบธรรมของนานาชาติไว้ให้คงอยู่สืบไป เมื่อประกาศสงครามแล้ว รัฐบาลไทยก็ดำเนินการจับกุมชาวเยอรมัน และชาวออสเตรียในประเทศไทย เพื่อส่งไปให้อังกฤษกักกันตัวไว้ที่ประเทศอินเดีย นอกจากนั้นก็ยึดเรือสินค้าเยอรมัน ๔๐ ลำที่จอดอยู่ในท่าเรือกรุงเทพฯ พร้อมด้วยลูกเรือ รัฐบาลไทยยังได้ส่งกองทหารอาสาสมัคร จำนวน ๑,๒๐๐ ไปยังสมรภูมิยุโรป กองทหารอาสาสมัครนี้ประกอบด้วย กองบิน และกองทหารบก รถยนต์ ปรากฏว่าขณะที่กองบินไทย กำลังฝึกซ้อมอยู่ทางภาคใต้ของฝรั่งเศส สงครามโลกครั้งที่หนึ่งก็สิ้นสุดลงเสียก่อนที่ทหารไทยจะได้มีโอกาสออกปฏิบัติการ ฝ่ายกองทหารรถยนต์ได้เข้าร่วมไปในกองทัพฝรั่งเศส แต่ยังมีทันจะได้ต่อสู้อย่างจริงจังสงครามก็ยุติลง อย่างไรก็ตามทหารไทยก็ได้เข้าร่วมสวนสนามฉลองชัยชนะ ณ กรุงปารีส ลอนดอน และบรัสเซล กับทหารพันธมิตรในโอกาสที่สงครามโลกครั้งที่หนึ่งยุติลง เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑ (ค.ศ. ๑๙๑๘)

^{*} ฝ่ายสัมพันธมิตร คือฝ่ายอังกฤษ ฝรั่งเศส และรัสเซีย ฯลฯ ทำสงครามต่อฝ่ายมหาอำนาจอันประกอบด้วยเยอรมนี

ประเทศไทยได้รับผลดีจากการเข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่หนึ่งตามที่ได้คาดหมายไว้ ใน พ.ศ. ๒๔๖๒ ผู้แทนไทย* ได้เข้าร่วมในการประชุมสันติภาพ (Peace Conference) ที่แวร์ซาย (Versailles) ประเทศฝรั่งเศสในฐานะประเทศฝ่ายชนะ และได้ถือโอกาสเรียกร้องขอแก้ไขสนธิสัญญาไม่เป็นธรรมที่ไทยเคยทำไว้กับนานาประเทศ ข้อเรียกร้องของไทยได้รับการสนับสนุนจากประธานาธิบดีวิลสันแห่งสหรัฐอเมริกา รัฐบาลไทยจึงเปิดการเจรจากับสหรัฐอเมริกาเป็นประเทศแรก จนประสบผลสำเร็จทั้งสองประเทศลงนามในสนธิสัญญาฉบับใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ สนธิสัญญาระหว่างไทยและสหรัฐอเมริกา ฉบับ พ.ศ. ๒๔๖๓ นี้ นับว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งสำหรับประเทศไทย เพราะสหรัฐอเมริกาเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตสำหรับคนในบังคับอเมริกาในประเทศไทย นอกจากนั้นยังยกเลิกภาษีร้อยชักสาม คือให้ไทยมีสิทธิในการตั้งพักักอัตราภาษีศุลกากรเอง ทั้งนี้สหรัฐอเมริกาได้เรียกร้องสิ่งใดเป็นการตอบแทนเลย สนธิสัญญาฉบับนี้ยังเป็นแบบอย่างให้ชาติอื่นปฏิบัติตามด้วย เช่น ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่สองรองจากสหรัฐอเมริกาที่ยอมลงนามในสนธิสัญญาฉบับใหม่กับไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ สำหรับประเทศเยอรมนี ออสเตรียและฮังการีนั้น ต้องยกเลิกสัญญาที่เคยลง

นามไว้กับไทย ตลอดจนข้อผูกมัดในด้านอำนาจศาลกงสุลและอัตรากาภาษีศุลกากร นับตั้งแต่วันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ (วันที่ไทยประกาศสงครามเข้ากับฝ่ายพันธมิตร) เป็นต้นไป ประเทศที่ไม่เต็มใจแก้ไขสนธิสัญญาที่ทำไว้กับไทย คือ อังกฤษ และฝรั่งเศส ทั้งนี้เพราะทั้งสองมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในประเทศไทยมากกว่าประเทศอื่น และยังมีจำนวนคนในบังคับเป็นจำนวนมากด้วย อย่างไรก็ตาม ด้วยความพยายามและความสามารถของ ดร. ฟรานซิส บี แซร์ (Dr. Francis B. Sayre) ที่ปรึกษาราชการกระทรวงต่างประเทศในช่วงระยะนั้น ประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส รวมทั้งประเทศอื่น ๆ ในยุโรปต่างก็ยอมแก้ไขสนธิสัญญาที่ทำไว้กับไทย ตามแบบอย่างของสนธิสัญญาไทย-อเมริกัน พ.ศ. ๒๔๖๓ กล่าวคือฝรั่งเศสยอมลงนามในสนธิสัญญาฉบับใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ส่วนอังกฤษยอมลงนามในสนธิสัญญาใน พ.ศ. ๒๔๖๔ เป็นต้น

ในฐานะที่เป็นฝ่ายพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ประเทศไทยได้ร่วมลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพแวร์ซาย และได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกขององค์การสันนิบาตชาติ (The League of Nations) ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓

ไทยกับสงครามโลกครั้งที่สอง

เมื่อสงครามโลกครั้งที่สองเริ่มขึ้นในยุโรป วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒ (ค.ศ. ๑๙๓๙) รัฐบาลไทยสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ประกาศตนเป็นกลาง ครั้นต่อมาเมื่อญี่ปุ่นเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับเยอรมนี

* ผู้แทนไทยที่เข้าร่วมประชุมสันติภาพ ณ พระราชวังแวร์ซาย มีพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลธวัชศักดิ์กฤดากร อัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าไตรทศประพันธ์ ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ และพระยาพิพัฒน์โกษา อัครราชทูตไทยประจำกรุงโรม

และอิตาลี ซึ่งเรียกกันว่า มหาอำนาจอักษะ (Axis Powers) ไทยเริ่มรู้สึกในภัยอันตรายของ สงครามซึ่งใกล้เข้ามาจึงลงนามในสนธิสัญญา ทางไมตรี และเคารพบูรณภาพของกันและกัน กับญี่ปุ่น เพื่อรักษาความปลอดภัยของประเทศ ในขณะเดียวกันไทยก็ลงนามในกติกาสัญญาไม่ รุกรานต่อกันกับอังกฤษและฝรั่งเศส

ในระยะแรกของสงครามในยุโรป เยอรมนี ด้วยการนำของฮิตเลอร์ เข้าบุกฝรั่งเศสอย่าง สายฟ้าแลบ จนได้ชัยชนะเข้ายึดครองกรุงปารีส และส่วนเหนือของประเทศฝรั่งเศสไว้ได้ รัฐบาล ฝรั่งเศสของนายพลเปตองต้องยอมลงนามในสนธิ สัญญาสงบศึกเยอรมนีและย้ายไปตั้งรัฐบาลอยู่ที่ เมืองวีซี (Vichy) ทางภาคใต้ของประเทศ รัฐบาล ไทยถือโอกาสส่งบันทึกไปถึงรัฐบาลฝรั่งเศสของ นายพลเปตองขอให้มีการปรับปรุงเส้นเขตแดน ระหว่างประเทศไทยกับอินโดจีนของฝรั่งเศส เสียใหม่ โดยให้อือเอาร่องน้ำลิกไนต์แม่น้ำโขง เป็นเส้นแบ่งพรมแดน ทั้งนี้ถือว่าเป็นการแบ่งที่ เป็นไปตามธรรมชาติและยุติธรรม ไทยหวังว่า ถ้ามีการแบ่งพรมแดนกันให้ตามข้อเสนอ ไทย ก็จะได้ดินแดนตรงข้ามกับเมืองหลวงพระบาง และดินแดนจำปาศักดิ์ กลับมาเป็นของไทยตาม เดิม (หมายถึงดินแดนที่เสียให้แก่ฝรั่งเศสไป เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ - ดูเรื่องกรณีพิพาทระหว่าง ไทยและฝรั่งเศส) รัฐบาลฝรั่งเศสปฏิเสธข้อ เสนอของไทย การปะทะทางด้านชายแดนไทยและ อินโดจีนของฝรั่งเศสจึงเริ่มมีขึ้นเมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๓ การต่อสู้ดำเนินอยู่ไม่ถึง ๑ เดือน ญี่ปุ่นซึ่งขณะนั้นกำลังมีบทบาทและ

อิทธิพลอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงเข้าทำ หน้าที่เป็นผู้ไกล่เกลี่ยไทยและฝรั่งเศสส่งผู้แทน ไปประชุมสันติภาพที่กรุงโตเกียว และร่วมลง นามในอนุสัญญาสันติภาพแห่งโตเกียว เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ไทยได้รับดินแดน คืนตามที่เรียกร้อง รวมทั้งพระตะบอง ศรีโสภณ และเสียมราฐ (ซึ่งไทยเสียให้แก่ฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕) หลังจากนั้นไทยและญี่ปุ่นก็ได้ ร่วมลงนามในพิธีสาร มีข้อความว่าทั้งสองประเทศ จะช่วยกันรักษาสันติภาพในเอเชียตะวันออกเฉียง ใต้ ส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีซึ่งกันและกัน และ สนับสนุนความผูกพันทางเศรษฐกิจของทั้งสอง ฝ่าย กรณีพิพาทอินโดจีนคราวนี้ยังผลให้ญี่ปุ่น มีบทบาทและอิทธิพลเพิ่มขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียง ใต้ ทำให้ชาวไทยพอใจที่ได้รับดินแดนของ ตนกลับคืนมา จึงชื่นชมญี่ปุ่นมากขึ้น

ครั้นวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ญี่ปุ่นเข้าโจมตี เพิร์ล ฮาร์เบอร์ (Pearl Harbor) ฐานทัพเรือของสหรัฐอเมริกา บนหมู่เกาะฮาวาย ในขณะเดียวกันก็ดำเนินการรบอย่างสายฟ้าแลบ เข้าโจมตีหมู่เกาะฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ และมลายู ก่อนหน้าที่ญี่ปุ่นจะส่งกำลังทหารขึ้นบุกประเทศ ไทย ๑ วัน อัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย ได้ขอยกทัพผ่านไทยไปยังดินแดนของอังกฤษ (พม่าและมลายู) วันรุ่งขึ้นคือวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ญี่ปุ่นก็ยกพลขึ้นบกในประเทศไทย หลายแห่งด้วยกัน ทหารไทยที่ประจวบคีรีขันธ์ นครศรีธรรมราช และสงขลา ต่อสู้ต้านทาน ทหารญี่ปุ่นอย่างเข้มแข็ง ขณะนั้นรัฐบาลไทย ติดต่อกับรัฐบาลอังกฤษ เมื่อได้รับคำตอบว่า

ให้ประเทศไทยหาทางป้องกันประเทศด้วยตนเอง รัฐบาลไทยนำโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงพิจารณาเห็นว่า ประเทศไทยมิสามารถต้านทาน กองทัพญี่ปุ่นได้ เพราะเราไม่มีกำลังเพียงพอ จึงยินยอมให้ประเทศเป็นทางผ่านของกองทัพญี่ปุ่น และยอมลงนามในกติกาสัญญาลับกับญี่ปุ่น เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ไทยยอมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น และจะช่วยญี่ปุ่นต่อสู้สหรัฐอเมริกาและอังกฤษ ส่วนญี่ปุ่นจะช่วยให้ไทยได้ดินแดนที่เสียให้แก่อังกฤษกลับคืนมา อังกฤษและสหรัฐจึงเริ่มเข้าโจมตีประเทศไทยทางอากาศอย่างหนัก ไทยจึงประกาศสงครามต่ออังกฤษและสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๕ และเข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่สองในฐานะพันธมิตรของฝ่ายมหาอำนาจอักษะ

คนไทยเป็นจำนวนมากไม่พอใจการกระทำของญี่ปุ่น ที่เข้ามายึดไทยเป็นทางผ่าน ส่วนคนไทยบางกลุ่มไม่เห็นด้วยกับนโยบายของรัฐบาลที่ยอมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น ในบรรดากลุ่มเหล่านี้ปรากฏมีผู้แสดงออกให้มหาอำนาจสัมพันธมิตรได้ประจักษ์ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ผู้ดำรงตำแหน่งอัครราชทูตไทยประจำสหรัฐอเมริกา ได้ชี้แจงแก่รัฐบาลสหรัฐอเมริกาว่าไทยประกาศสงครามต่อมหาอำนาจสัมพันธมิตรเพราะความจำเป็น และเริ่มจัดตั้งขบวนการเสรีไทยขึ้นให้ความร่วมมือกับฝ่ายสัมพันธมิตร รัฐบาลอเมริกันให้ความช่วยเหลือสนับสนุนขบวนการเสรีไทยในสหรัฐเป็นอย่างดี ในประเทศอังกฤษ ม.จ. ศุภสวัสดิวงศ์สนิท สวัสดิวัฒน์ ได้ทรงเป็นผู้นำขบวนการเสรีไทยขึ้น มีนักเรียนไทยในอังกฤษส่วนใหญ่

เข้าร่วมด้วยและได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลอังกฤษเช่นเดียวกัน ในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกัน นายปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐมนูธรรม) ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล) ก็จัดตั้งหน่วยใต้ดินขึ้นภายในประเทศ เพื่อต่อต้านญี่ปุ่นและได้ติดต่อประสานงานกับขบวนการเสรีไทยในสหรัฐอเมริกา และอังกฤษ ปฏิบัติการต่าง ๆ เช่น รายงานข่าวความเคลื่อนไหวและกำลังของญี่ปุ่น ให้แก่ฝ่ายสัมพันธมิตร ช่วยเหลือเชลยศึกฝ่ายสัมพันธมิตรที่ถูกญี่ปุ่นจับและกักขังไว้ในประเทศไทย ตลอดจนก่อวินาศกรรมทำลายที่ตั้งกองทหารญี่ปุ่น เป็นต้น

เมื่อญี่ปุ่นยอมจำนนต่อฝ่ายสัมพันธมิตรแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้ประกาศ โดยได้รับความเห็นชอบจากรัฐสภา ในวันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ว่า การประกาศสงครามของรัฐบาลไทยต่อสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๔๘๕ นั้นเป็นโมฆะ และยืนยันว่าไทยไม่ปรารถนาดินแดนในมลายูและพม่า ของอังกฤษที่ญี่ปุ่นมอบให้แก่ไทย ญี่ปุ่นได้มอบรัฐมลายู ๔ รัฐ คือ ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานุ และปะลิส ซึ่งอังกฤษได้ไปจากไทยตามสนธิสัญญา พ.ศ. ๒๔๕๑ และมอบแคว้นฉาน (Shan States) ในพม่าให้แก่ไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ พร้อมทั้งเสนอว่าไทยพร้อมที่จะคืนดินแดนดังกล่าวให้แก่อังกฤษ

รัฐบาลสหรัฐอเมริกา ประกาศรับรองทันทีว่า คำประกาศสงครามของไทยต่อสหรัฐอเมริกาเป็นโมฆะ ดังนั้น สหรัฐอเมริกาและไทย จึง

ไม่ต้องมีการเจรจาหรือลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพต่อกัน ไทยจึงพ้นจากความรับผิดชอบในเรื่องการประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกา ทางฝ่ายรัฐบาลอังกฤษถือว่า การที่ไทยร่วมมือกับญี่ปุ่น ทำให้ญี่ปุ่นสามารถเอาชนะมลายู และสิงคโปร์ได้อย่างง่ายดาย และยังใช้ประเทศไทยเป็นฐานทัพเพื่อบุกเข้าสู่พม่าอีกด้วย ซึ่งนับว่าเป็นการกระทบกระเทือนต่อฐานะทางการเมืองและเศรษฐกิจของอังกฤษในดินแดนเหล่านี้ อังกฤษจึงเสนอข้อเรียกร้องแก่ไทยหลายประการ จนในที่สุดสหรัฐอเมริกาต้องเข้าแทรกแซงและขอร้องให้อังกฤษลดข้อเรียกร้องลงบ้าง การเจรจาลงด้วยผลการลงนามใน ความตกลงสมบูรณแบบเพื่อบุติภาวะสงครามระหว่างประเทศสยามกับบริเตนใหญ่และอินเดีย เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๕ ที่สิงคโปร์ ข้อความสำคัญของความตกลงฉบับนี้พอสรุปได้ คือ :-

๑. ไทยจะต้องคืนดินแดนในมลายูและพม่าของอังกฤษที่ได้รับมาในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ให้แก่อังกฤษ

๒. ไทยจะต้องให้ข้าวสารแก่อังกฤษจำนวนหนึ่งล้านห้าแสนตัน โดยไม่คิดมูลค่า

๓. ไทยต้องรับรองว่าจะไม่ขุดคลองกระเพื่อมเชื่อมระหว่างอ่าวไทยกับมหาสมุทรอินเดีย โดยไม่ได้รับความยินยอมจากอังกฤษก่อน

อังกฤษเกรงว่า การขุดคลองกระเพื่อมอ่าวไทยกับมหาสมุทรอินเดียจะทำให้เรือสินค้าต่าง ๆ ผ่านทางคลองกระเพื่อมกระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ของสิงคโปร์ ซึ่งเป็นเมืองท่าของอังกฤษในขณะนั้น

๔. อังกฤษและอินเดียจะสนับสนุนไทยในการขอเข้าเป็นสมาชิก องค์การสหประชาชาติ

๕. ไทยจะต้องชดใช้ค่าเสียหายสำหรับทรัพย์สินของอังกฤษที่ถูกไทยยึดไปในระหว่างสงคราม

ต่อจากนั้นไทยก็ลงนามในความตกลงสันติภาพกับออสเตรเลีย (ในวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๕) กับฝรั่งเศส (ในวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๕) และกับฮอลันดา (ในวันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๖) ตามลำดับ สำหรับความตกลงสันติภาพกับฝรั่งเศสนั้น ไทยต้องคืนดินแดนที่ได้มาจากอินโดจีน ตามอนุสัญญาสันติภาพโตเกียว พ.ศ. ๒๔๘๔ ให้แก่ฝรั่งเศสดั้งเดิม ฝรั่งเศสจึงตกลงจะไม่คัดค้านการเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติของไทย

ประเทศไทยกับการเข้าร่วมในองค์การนานาชาติ

๑. องค์การสันนิบาตชาติ (The League of Nations) ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ประเทศไทยประกาศสงครามเข้ากับฝ่ายพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง (พ.ศ. ๒๔๕๓ - พ.ศ. ๒๔๖๑) ครั้นสงครามสิ้นสุดลง ประเทศไทยในฐานะประเทศพันธมิตรได้ร่วมลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพแวร์ซาย และได้เป็นสมาชิกของสันนิบาตชาติ ซึ่งตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๖๒ (ค.ศ. ๑๙๑๙) ด้วยวัตถุประสงค์ที่จะดำรงไว้ซึ่งสันติภาพและความร่วมมือระหว่างชาติ ถึงแม้ว่าประเทศไทยจะไม่ได้มีบทบาทสำคัญในสันนิบาตชาติ แต่การที่ได้เป็นสมาชิกตั้งแต่แรกก็แสดงถึงการ

ยอมรับในระดับนานาชาติว่า ไทยเป็นประเทศ
หนึ่งที่มีฐานะเคียงพาดึงใกล้เคียงกับบรรดาประเทศ
ตะวันตก

๒. การเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ
(The United Nations Organization) หลัง
สงครามโลกครั้งที่สอง บรรดาประเทศสัมพันธ-
มิตรได้จัดตั้งองค์การสหประชาชาติขึ้น ประเทศ
ไทยปรารถนาจะได้เข้าเป็นสมาชิกขององค์การ
สหประชาชาติ แต่เนื่องจากในสงครามครั้งนี้
ไทยมิได้เป็นฝ่ายสัมพันธมิตร จึงมิได้เป็นสมาชิก
องค์การสหประชาชาติแต่เริ่มแรก การขอสมัคร
เข้าเป็นสมาชิกใหม่นั้นจะต้องได้รับความสนับสนุน
จากคณะมนตรีความมั่นคง ซึ่งขณะนั้นประกอบ
ด้วยประเทศสมาชิก ๕ ประเทศ คือ สหรัฐ-
อเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส สหภาพโซเวียต และ
จีน ด้วยเหตุนี้ไทยจึงยอมทำความตกลงกับประเทศ
อังกฤษ และฝรั่งเศส ตามเงื่อนไขที่ทั้งสองมหา
อำนาจเรียกร้อง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อจาก
นั้นไทยก็ลงนามในสนธิสัญญาทางไมตรีกับจีน
ในวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๘ และเปิด
สัมพันธไมตรีกับสหภาพโซเวียต (ไทยเคย
มีสัมพันธไมตรีกับประเทศรัสเซียมาตั้งแต่สมัย
ก่อนปฏิวัติล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชของ
พระเจ้าชาห์ ราชวงศ์โรมานอฟ ตั้งแต่ปฏิวัติ
เป็นต้นมาไทยยังมิได้ฟื้นฟูสัมพันธไมตรีกับรัฐบาล
สหภาพโซเวียต)

ไทยได้รับเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชา-
ชาติเป็นอันดับที่ ๕๕ เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๔๘๘ และได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกองค์การ
ชำนาญพิเศษขององค์การสหประชาชาติ (United

Nations Specialized Agencies) เช่น องค์การ
ศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชา-
ชาติ (UNESCO) , องค์การอนามัยโลก (WHO) ,
องค์การอาหารและเกษตร (FAO) เป็นต้น นับว่า
ประเทศไทยได้รับผลประโยชน์อย่างมากมาจากการ
การเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ เพราะ
ได้รับการช่วยเหลือในโครงการต่าง ๆ เพื่อพัฒนา
ประเทศ ทั้งในด้านกำลังทรัพย์ อุปกรณ์ ตลอดจน
ผู้เชี่ยวชาญสาขาต่าง ๆ

๓. องค์การสนธิสัญญาป้องกันร่วมกันแห่งเอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ หรือ ส.ป.อ. (South East Asia
Treaty Organization หรือ SEATO) หลังสงคราม
โลกครั้งที่สองแล้ว บรรดาประเทศมหา-
อำนาจแบ่งแยกออกเป็น ๒ ค่าย คือ ค่ายโลกเสรี
ประชาธิปไตย มีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำ และค่าย
คอมมิวนิสต์ มีสหภาพโซเวียตเป็นผู้นำ ทั้งสอง
ฝ่ายมีความขัดแย้งกันในการรุกรานรุนแรงขึ้นจน
เกิดเป็นสงครามเย็น ประเทศไทยนั้นมีความผูก
พันอยู่กับค่ายโลกเสรีประชาธิปไตย ทั้งนี้เนื่อง
ด้วยไทยไม่นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ ประการหนึ่ง
อีกประการหนึ่ง สหรัฐอเมริกาได้แสดงน้ำใจไมตรี
ต่อไทยตลอดมา โดยเฉพาะหลังสงครามโลก
ครั้งที่สองเป็นต้นมา ความผูกพันระหว่างไทย
กับฝ่ายโลกเสรี โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาจะ
แน่นแฟ้นขึ้นทุกที เช่น เมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน
พ.ศ. ๒๔๘๓ ไทยและสหรัฐอเมริกาได้ลงนาม
ในความตกลงร่วมมือในด้านเศรษฐกิจ และวิชา
การ ต่อมาในวันที่ ๓๑ ตุลาคม ปีเดียวกันก็ได้
ลงนามในความตกลงให้ความช่วยเหลือทางทหาร
ครั้น พ.ศ. ๒๔๘๓ องค์การสนธิสัญญาป้องกัน

ร่วมกันแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือ ส.ป.อ ก็ถือกำเนิดขึ้น มีจุดประสงค์เพื่อป้องกันการรุกรานของฝ่ายคอมมิวนิสต์ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศสมาชิกขององค์การ ส.ป.อ ประกอบด้วย ไทย สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ ฟิลิปปินส์ และ ปากีสถาน องค์การ ส.ป.อ มีสำนักงานใหญ่ อยู่ที่กรุงเทพฯ

๔. สมาคมอาสาหรือสมาคมแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ASA = The Association of Southeast Asia) เกิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๐๔ โดยกลุ่มประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันมี มลายู ฟิลิปปินส์ และไทย ได้ร่วมกันตั้งสมาคม

แห่งนี้ เพื่อส่งเสริมความร่วมมือในทางเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมในระหว่างประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

๕. ครั้นต่อมา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ สมาคมอาสาได้เปลี่ยนรูปเป็น สมาคมอาเซียน หรือสมาคมประชาชาติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ASIAN = The Association of South East Asian Nations) ประกอบด้วยสมาชิก ๕ ประเทศ คือ มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ ไทย อินโดนีเซีย และ สิงคโปร์ มีวัตถุประสงค์ที่จะร่วมมือกันพัฒนา เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของประเทศสมาชิก และ สนับสนุนการค้าเสรีเป็นกลาง

๒๕๔๖ : ๒๕๔๗-๒๕๔๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์กรมศิลปากร
เลขที่ ๑๗๖/๒๕๔๖

๒๕๔๖ : ๒๕๔๗-๒๕๔๘
๒๕๔๖ : ๒๕๔๗-๒๕๔๘